

STOWARZYSZENIE POLSKO SERBOŁUŻYCKIE PRO LUSATIA
INSTYTUT HISTORII UNIwersYTETU OPOLSKIEGO

Pro Lusatia

Opolskie studia filozoficzne

TOM 21-22

Opole 2022-23

Rada Naukowa

Renata Bura, Tomasz Ciesielski, Andrzej Hanich, Tomasz Jaworski,
Tadeusz Lewaszkiewicz, Michał Lis, Magdalena Przysiężna-Pizarska,
Dietrich Scholze-Śolta, Grażyna Barbara Szewczyk, Krzysztof Tarka

Komitet Redakcyjny:

Zbigniew Kościów, Bernard Linek, Piotr Pałys (redaktor naczelny),
Krzysztof Stecki (sekretarz redakcji)

Skład DTP

Krzysztof Stecki

Tłumaczenie streszczeń na język angielski:

Karolina Pałys

Procedura recenzowania oraz informacje dla autorów dostępne są na
stronach internetowych:

http://www.prolusatia.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=186

Redakcja wdrożyła procedurę przeciwdziałania praktykom
ghostwriting i guest authorship

Wersja papierowa jest wersją pierwotną (referencyjną)

Wszelkie prawa zastrzeżone

Adres redakcji: Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego, 45-084
Opole, ul. Strzelców Bytomskich 2
<http://www.historia.uni.opole.pl>
<http://www.prolusatia.pl>

ISSN 1643-1391

Pro Susatia

TOM 21-22

SPIS TREŚCI:

Studia i artykuły:

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ s. 6
Rola Macierzy Łużyckiej w budzeniu świadomości narodowej, rozwoju języków łużyckich i kultury łużyckiej (na tle działalności Macierzy Słowiańskich)

PIOTR PAŁYS s.28
Położenie kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom w stulecie Macierzy Serbołużyckiej 24 sierpnia 1947 r.

PIOTR PAŁYS s.55
Pawoł Cyż (1911-1977) serbołużycki działacz narodowy w sieci wywiadów

Materiały źródłowe:

PIOTR PAŁYS s. 94
Bibliografia zawartości rocznika „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużyczoznawcze” t. 1–20 (2002 –2021)

Kronika:

AGNIESZKA MISIURSKA s. 143
„Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle krajowym i europejskim” cz. III. Szkolnictwo mniejszości narodowych i etnicznych – aspekty historyczne, społeczne i językowe. W stulecie powstania Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech. Opole, 17–18 maja 2023 r. Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej

TADEUSZ LEWASZKIEWICZ

ORCID: 0000-0003-0676-9841

Rola Macierzy Łużyckiej w budzeniu świadomości narodowej, rozwoju języków łużyckich i kultury łużyckiej (na tle działalności Macierzy Słowiańskich)

Słowa kluczowe: Łużyce – słowiańskie stowarzyszenia oświatowe – łużyckie i słowiańskie odrodzenie narodowe i językowe

Keywords: Lusatia, Slavic educational associations, Lusatian and Slavic national and linguistic revival

1. Powstanie i dorobek Macierzy Łużyckiej

Macierz Łużycka od 1847 r. (i od 1880 r. jej względnie samodzielna sekcja dolnołużycka) prowadziła szeroko zakrojoną działalność w wielu zakresach: budzenia świadomości narodowej i w walce o uzyskanie praw dla Łużyczan, w wydawaniu piśmiennictwa naukowego (np. periodyku „Časopis Towarstwa Maćicy Serbskeje”, słowników i gramatyk) oraz popularnego (np. utworów literackich i kalendarzy), w inicjowaniu rozwoju prasy, w organizowaniu badań naukowych nad językiem, literaturą, historią i ludoznawstwem, w popieraniu rozwoju literatury pięknej, organizowaniu muzealnictwa, festiwalu śpiewaczych i amatorskiego ruchu teatralnego, w utrzymywaniu kontaktów kulturalno-naukowych z przedstawicielami narodów słowiańskich itd.

Do szczególnych zasług Macierzy Łużyckiej należy stworzenie programu językowego zjednoczenia Górnołużyczan, tj. za-

stąpienie wariantów protestanckiego i katolickiego języka piśmiennictwa jednolitym (bezwyznaniowym) językiem literackim, chociaż ostatecznie oparł się on prawie wyłącznie na tradycji językowej piśmiennictwa protestanckiego. Wspólny język skodyfikował Křesćan B. Pful w zakresie ortografii, wymowy, morfologii i słownictwa w następujących publikacjach: *Hornjołužiski serbski prawopis z krótkim rěčničnym přehladom* (Budyšin 1848); *Lužiski serbski słownik* (Budyšin 1866); *Laut und Formenlehre der oberlausitzisch-wendischen Sprache. Mit besonderer Rücksicht auf das Altslawische* (Bautzen 1867). Bardzo ważnym składnikiem reformy językowej było przyjęcie tzw. pisowni analogicznej, to jest analogicznej do pisowni słowiańskich (głównie czeskiej i częściowo polskiej), opartych na antykwie. Wcześniej pionierami podobnej pisowni byli już Jan P. Jordan i Jan A. Smoler. Projekt pisowni analogicznej K. B. Pfula był modyfikacją pisowni wspomnianych poprzedników. Nowa pisownia miała wielu przeciwników wśród Łużyczan, szczególnie wśród protestantów. Macierz Łużycka przez wiele dziesięcioleci zabiegała o jej upowszechnienie, co jednak stało się niezwykle dopiero po drugiej wojnie światowej. Dużą rolę odegrała także dolnołużycka Macierz Łużycka (w drugiej połowie XIX w. zwłaszcza Jan B. Tešnař) w rozwoju języka dolnołużyckiego i przyjęciu pisowni analogicznej.

W 1937 r. władze III Rzeszy wydały zakaz działalności Domowiny, a w następnym roku przestała funkcjonować także Macierz Łużycka. Odrodziła się ona w 1945/1946 r., rozwiązano zaś ją w 1951 r. Ponownie została powołana do życia na Górnych Łużycach w 1990 r. oraz w 1993 r. na Dolnych Łużycach. Od tego czasu inicjuje badania naukowe, popularyzuje naukę, organizuje konferencje naukowe, uczestniczy w obchodach ważnych rocznic w historii narodu łużyckiego. Zakres działalności jest jednak znacznie węższy niż w latach 1847-1937/1938, ponieważ organizacja ta funkcjonuje obecnie w zupełnie innych warunkach. Wiele jej dawnych zadań przejęły powojenne instytucje łużyckie, m.in. powojenna Domowina, Wydawnictwo „Domowina”, Instytut Łu-

życki w Budziszynie i Chociebużu, Instytut Sorabistyki w Lipsku, Muzeum Łużyckie i muzea regionalne.

Macierz Łużycka była w ciągu swojego dotychczasowego istnienia różnie określana. Według Siegmunda Musiata została założona 7.04.1847 r. jako Stowarzyszenie Łużyckiej Oświaty Ludowej/ Verein für wendische Volksbildung. Po wznowieniu działalności w 1945/1946 r. nosiła od 1949 r. oficjalnie nazwę Naukowy Oddział Domowiny, a od 1990 r. funkcjonuje „jako łużyckie naukowe towarzystwo Maćica Serbska/Mašica Serbska e. V.” (Musiata 2001: 65). Instytucję tę traktują jako towarzystwo naukowe również Jan Cyž (Šořta i inni 1984: 512 – hasło Smoler, Jan Arnořt), Heinz Schuster-Šewc (1978-1996 – hasło Maćica Serbska) i Jadwiga Zieniukowa (1997: 106-108). Według kompendium Sorbisches Kulturlexikon (Schön, Scholze i inni 2014: 237) Macierz Łużycka jest zrzeszeniem naukowo-kulturalnym/wissenschaftlich-kulturelle Vereinigung. Sądzę, że określenie jest możliwe do przyjęcia, ponieważ Macierz Łużycka nie jest typowym towarzystwem naukowym. Podobny charakter organizacyjny miały lub mają inne Macierze Słowiańskie, które nie są uważane za typowe towarzystwa naukowe.

Ograniczyłem się do zwiezłych informacji o formach działalności i o dorobku 175-lecia Macierzy Łużyckiej. Dokładniej tą problematyką zajmą się inni referenci. Moje główne zadanie widzę w uprzyśtępnieniu wiedzy o przyczynach zaistnienia Macierzy Słowiańskich i porównanie osiągnięć naszej instytucji łużyckiej z ich osiągnięciami

2. Przyczyny powstania Macierzy Słowiańskich

Można wyróżnić trzy główne przyczyny. Po pierwsze, niekorzystna sytuacja polityczna większości narodów słowiańskich, tj. brak własnej państwowości i wiążące się z tym niebezpieczeństwo utraty tożsamości narodowej i języka ojczystego. Po drugie, proces słowiańskiego odrodzenia narodowego i językowego w monarchii austriackiej jako reakcja na zagrożenie bytu narodowego i językowego Słowian i po trzecie, rozwój

XIX-wiecznego słowianofilstwa w całej Słowiańszczyźnie, ideologii mobilizującej wykształconych Słowian do działań na rzecz słowiańskiego ogółu. Odrodzenie językowe obejmowało nie tylko przeciwdziałanie utracie języka, ale również przewycięzanie regionalizacji językowej i dążenie do zapewnienia językowi takiej sprawności funkcjonalnej, która byłaby adekwatna w stosunku do potrzeb rozwoju cywilizacyjnego.

3. Sytuacja polityczna Słowiańszczyzny od wczesnego średniowiecza

We wczesnym średniowieczu istniało kilka państw słowiańskich, ale stopniowo traciły one byt państwowy. W XVIII w. niepodległe były już tylko dwa państwa: Polska (Rzeczpospolita Obojga Narodów) oraz Rosja (Imperium Rosyjskie¹). W wyniku rozbiorów od 1795 r. całe terytorium Polski znalazło się w obrębie Rosji, Prus i Austrii. Rosja była tym samym od przełomu XVIII i XIX w. jedynym suwerennym państwem słowiańskim. Polaków poddawano rusyfikacji, a Ukraińcom i Białorusinom do początku XX w. odmawiano prawa do odrębności narodowej i językowej. Łużycanie utracili niezależność polityczną w X w. w wyniku ekspansji wczesnofeudalnego państwa niemieckiego. Do końca pierwszej wojny światowej terytoria Czechów, Słowaków, Słowenów i Chorwatów stanowiły część składową cesarstwa austriackiego/Austro-Węgier. Kongres berliński (1878) po powstaniu antytureckim przyznał Austro-Węgrom prawo okupacji Bośni i Hercegowiny, ale w rzeczywistości prowincje te pozostały pod zwierzchnictwem Turcji. Dopiero w 1908 r. Austro-Węgry dokonały ich aneksji. Dzięki zaangażowaniu się Rosji w wojnę z Turcją (1877-1878) Bułgaria, Serbia i Czarnogóra uzyskały niepodległość na podstawie decyzji kongresu berlińskiego (1878).

Słowiańscy Macedończycy od 1395 r. byli podanymi Turcji. Po wojnach bałkańskich z lat 1912-1913 stali się obywatelami Serbii (Macedonia Wardarska), Bułgarii (Macedonia Piryńska) i Grecji (Macedonia Egejska). Dopiero od 1945 r. Macedonia (tj. historyczna Macedonia Wardarska)

¹ Jest to oficjalna nazwa Rosji od 1721 r.

ska) była republiką związkową Jugosławii, a w 1991 r. proklamowano w pełni suwerenną Republikę Macedonii².

4. Słowiańskie odrodzenie narodowe i językowe od końca XVIII wieku oraz idee wzajemności słowiańskiej

Programy odrodzenia narodowo-językowego powstały wśród narodów słowiańskich monarchii austriackiej, ale natychmiast znalazły zwolenników również na Łużycach, w Serbii i w Bułgarii. Nie objęły Rosji oraz dawnego terytorium Polski, które znajdowało się pod zaborami Rosji, Prus i Austrii. Był narodowy Rosjan nie był zagrożony, a język rosyjski w suwerennym państwie rozwijał się dynamicznie od XVIII w. Polacy byli wprawdzie zagrożeni od XIX w. rusyfikacją i germanizacją³, ale jednak niewielu uległo asymilacji. Język polski – jako jedyny język słowiański – rozwijał się nieprzerwanie od średniowiecza, w epoce zaś niewoli – mimo niekorzystnej sytuacji społeczno-politycznej – osiągnął wysoki poziom rozwoju, zwłaszcza w twórczości literackiej.

Poniżej przedstawię (głównie na podstawie podręcznika uniwersyteckiego do historii języków słowiańskich – Oczkowa i inni 2011) niekorzystną sytuację w językach słowiańskich do XIX w. włącznie, ponieważ w związku z nią doszło w większej części Słowiańszczyzny do reform językowych (również na Górnych Łużycach i Dolnych Łużycach przynajmniej w zakresie stopniowego upowszechniania się pisowni analogicznej), które Macierze Słowiańskie zdecydowanie poparły.

Od bitwy na Białej Górze w 1620 r. Czechy podlegały silnej germanizacji, która ogarnęła przede wszystkim szlachtę i ludzi wykształconych. Językiem urzędowym stał się wkrótce język niemiecki. Nie rozwijała się literatura „wysokiego stylu”; czeszczyzną posługiwano się głównie na wsi. W końcu XVIII w. pojawiły się głosy wzywające do obrony języka

² W 2021 r. doszło wskutek żądania Grecji do zmiany nazwy państwa z Republiki Macedonii na Republikę Północnej Macedonii.

³ W ramach obrony przed germanizacją i rusyfikacją powstały Macierze Polskie (o tym w dalszej części artykułu), które miały jednak znacznie węższy zakres działalności niż inne Macierze Słowiańskie.

czeskiego. Do jego odrodzenia w największym stopniu przyczynili się na początku XIX w. Josef Dobrovský (1753-1829) jako autor gramatyki języka czeskiego (1809) oraz Josef Jungmann (1773-1847) jako autor monumentalnego Słownika czesko-niemieckiego (t. 1-5, 1834-1839), tłumacz dzieł literatury światowej, autor podręczników i poeta. Normy gramatyczne języka czeskiego J. Dobrovský oparł głównie na Biblii kralickiej z końca XVI w. Aby odradzający się język czeski mógł odzwierciedlać zdobycze cywilizacyjne ponad 200 lat, wprowadzano liczne neologizmy i zapożyczenia z języków słowiańskich, głównie z polskiego i rosyjskiego.

Na Słowacji do połowy XVIII w. językiem piśmiennictwa był język czeski, często ze słowackimi elementami językowymi. Słowacy zagrożeni byli przede wszystkim madziaryzacją, lecz częściowo również germanizacją i czechizacją. Pierwszą próbę wprowadzenia języka słowackiego do literatury podjął Josef I. Bajza (1755-1836), ale rzeczywistym pionierem odrodzenia narodowo-językowego był Anton Bernolák (1762-1813), pisarz i filolog, który zachęcał, aby pisano dla Słowaków w ich mowie. Podjął też kodyfikację języka literackiego na podstawie dialektu zachodniosłowackiego w rozprawie o ortografii (1787), w gramatyce (1790) i w wydrukowanym pośmiertnie Słowniku słowacko-czesko-łacińsko-niemiecko-węgierskim (t. 1-6, 1825-1827).

Reforma językowa A. Bernoláka przyjęła się tylko wśród katolików. Powszechną akceptację wśród Słowaków zyskała dopiero kodyfikacja L'udovíta Štúra (1815-1856) na podstawie dialektu środkowosłowackiego. Uzasadnienie reformy językowej przedstawił on w rozprawie opublikowanej w 1846 r. i w tym samym roku wydał normatywną gramatykę języka słowackiego. L'.Štúr pisał wiersze i uprawiał publicystykę w tym języku. W świadomości Słowaków był niekwestionowanym przywódcą ruchu słowackiego.

W Słowenii bogate piśmiennictwo protestanckie XVI w. zapoczątkował Primož Trubar(1508-1586), m.in. tłumacz Nowego Testamentu (1557-1582). Na początku XVII w. w Słowenii zwyciężyła kontreforma-

cja, która prawie na 200 lat ograniczyła możliwości rozwojowe słoweńskiej literatury i piśmiennictwa. W XVII-XVIII w. dominowała literatura religijna; wielu Słoweńców zgermanizowało się narodowo i językowo. XVIII w. i nawet przełom XVIII i XIX w. to okres niekorzystnego funkcjonowania regionalnych wariantów słoweńskiego języka literackiego: krańskiego, karynckiego, wschodniostyryjskiego i prekmurskiego (na pograniczu słoweńsko-węgierskim).

Proces odrodzenia narodowego i językowego zapoczątkował Marko Pohlin (1735-1801), autor utworów literackich i podręczników szkolnych, książek oświatowych, gramatyk i słowników. Do nowej kodyfikacji, ograniczającej i później likwidującej rozdrobnienie językowe, przyczynił się Jernej Kopitar (1780-1844), jeden z prekursorów filologii słowiańskiej i autor pierwszej naukowej gramatyki języka słoweńskiego (1809). W pierwszej połowie XIX w. procesowi kodyfikacji ogólnego języka słoweńskiego towarzyszyły gwałtowne spory zwolenników kilku reform ortograficznych. Do stabilizacji ortografii, form gramatycznych i leksyki doszło ostatecznie w ciągu drugiej połowy XIX w.

Piśmiennictwo chorwackie rozwijało się w trzech dialektach: czakawskim, sztokawskim i kajkawskim. W okresie średniowiecza (tj. do końca XV w.) cechowała je tzw. trójjęzyczność, tj. pisanie w językach: łacińskim, cerkiewnosłowiańskim i chorwackim opartym na dialekcie czakawskim. Okres od XVI w. do połowy XVIII w. to również epoka trójjęzyczności, ale innego typu, tj. czakawskiej, sztokawskiej i kajkawskiej. W XVI w. w Chorwacji dominowała literatura dalmatyńska oparta na dialekcie czakawskim z elementami sztokawskimi. Rola czakawszczyzny słabła w ciągu XVII w., a jej miejsce w funkcji języka literackiego stopniowo zajmowało piśmiennictwo sztokawskie. Od połowy XVIII w. druki czakawskie miały już tylko regionalny charakter. Od XVI w. na północy Chorwacji funkcjonowała także literatura oparta na dialekcie kajkawskim, na którego obszarze leży Zagrzeb, stolica Chorwacji. Okres od połowy XVIII w. do 1836 r. był epoką dychotomii sztokawsko-kajkawskiej. Rok 1836 to data symboliczna, ponieważ właśnie w tym roku Ljudevit Gaj

(1809-1872) zmienił język swojej gazety z kajkawskiego na sztokawski i jednocześnie dokonał zmiany tytułu z „Novine horvatske, slavonske i dalmatinske” na „Novine ilirske” (z dodatkiem: „Danica ilirska”). Decyzja ta umożliwiła wkrótce zapewnienie w piśmiennictwie dominacji dialektowi sztokawskiemu, którym posługuje się cała Serbia. Dzięki temu doszło do tzw. ugody wiedeńskiej (1850) z Serbami (zwolennikami reformy Vuka Karadžicia) w sprawie „wspólnego” języka sztokawskiego Chorwatów i Serbów. Od tego czasu piśmiennictwo kajkawskie miało już tylko regionalny charakter.

Oprócz walki o zjednoczenie językowe Chorwatów ważnym zadaniem odrodzenia narodowego było przeciwstawianie się germanizacji i madziaryzacji. Jednym z przejawów takiego oporu była w Chorwacji obecność łaciny w funkcji języka urzędowego od średniowiecza aż do 1847 r. Dzięki temu Chorwaci uniknęli posługiwania się węgierskim lub niemieckim w administracji, które to języki traktowali jako wyznaczniki braku suwerenności.

W Serbii od średniowiecza językiem piśmiennictwa był język cerkiewnosłowiański, który stopniowo przejmował elementy dialektów serbskich. Oprócz tego od XII do XV w. zdarzały się cyryliczne teksty z elementami sztokawskimi. Pisanie sztokawskim językiem ludowym zdarzało się i w późniejszych stuleciach. Około roku 1726 doszło w Serbii do zastąpienia serbskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego redakcją ruską, która nosi nazwę języka ruskosłowiańskiego. Pod koniec XVIII w. i ten język został zastąpiony językiem słowianoserbskim, który był sztucznym tworem, tj. mieszaniną ruskosłowiańskiego, cerkiewszczyzny serbskiej oraz mówionego języka rosyjskiego i serbskiego. W tym czasie próbowano też pisać prawie czystym językiem ludowym. Najbardziej znanym pisarzem posługującym się sprawnie tym językiem był Dositej Obradović (1744-1811). Nawiązał do niego V. Karadžić (1787-1864), który jest właściwym reformatorem języka serbskiego (opartego na nowoshtokawskim dialekcie wschodniohercegowińskim), ponieważ wydał on gramatykę serbską z projektem pisowni fonetycznej (1814), słownik serbski

(1818), od 1814 r. publikował pieśni ludowe, a w 1847 r. ogłosił drukiem również serbski Nowy Testament. Przez kilkadziesiąt lat trwała walka o upowszechnienie ludowego języka serbskiego, którego nie akceptowała zwłaszcza Cerkiew prawosławna.

Początki języków starobułgarskiego i staromacedońskiego to język staro-cerkiewno-słowiański oparty na dialektach słowiańskich z okolic Salonik, który powstał w IX w. w związku z misją morawską Cyryla i Metodego. Od XII w. język ten (określany jako cerkiewnosłowiański) rozwijał się w redakcjach bułgarskiej i macedońskiej i aż do połowy XIX w. pełnił funkcję języka piśmiennictwa. Zarówno Bułgarom, jak i Macedończykom od stuleci zagrażało wynarodowienie ze strony Greków i Turków.

Za pioniera bułgarskiego odrodzenia narodowego i językowego uważa się Paisjusza Chilendarskiego (1722?-1773), który w Historii słowianobułgarskiej zaapelował o podtrzymywanie bułgarskiej świadomości narodowej i nieuleganie hegemonii języka greckiego. „Dojrzałe” odrodzenie bułgarskie to okres od lat dwudziestych do połowy XIX w., kiedy coraz częściej pisze się ludowym językiem bułgarskim z nieznaczną domieszką elementów cerkiewnosłowiańskich. Praktyka ta przyczyniła się do ukształtowania języka nowobułgarskiego w drugiej połowie XIX w.

Na obszarze Macedonii w XIX w. obok języka cerkiewnosłowiańskiego równolegle (głównie w pierwszej połowie) funkcjonował również język grecki. Początki macedońskiego odrodzenia narodowego przypadają na drugą połowę XIX w., kiedy coraz częściej pojawiały się teksty w ludowym języku macedońskim z nielicznymi elementami cerkiewnosłowiańskimi oraz podejmowano pierwsze próby kodyfikacji tego języka. Wówczas też część mieszkańców uświadamiała sobie, że nie są ani Bułgarami, ani Serbami. Wydaje się, że macedońskie odrodzenie narodowe trwało najdłużej w świecie słowiańskim. Język macedoński skodyfikowano ostatecznie dopiero po 1945 r., w pełni też skryształizowało się wówczas wśród mieszkańców Macedonii poczucie macedońskiej tożsamości narodowej.

Warto też wspomnieć o problematyce odrodzenia narodowego i językowego na terytorium Ukrainy i Białorusi, gdzie długo trwała tradycja posługiwania się w piśmiennictwie redakcjami języka cerkiewnosłowiańskiego, chociaż w pewnych okresach teksty wykazują duży udział żywej mowy ukraińskiej i białoruskiej. W pogłębianiu ukraińskiej świadomości narodowej i w kształtowaniu ukraińskiego języka literackiego szczególną rolę odegrał XIX w.

W XIX w. powstały nieliczne utwory literackie w ludowym języku białoruskim, był to też okres ograniczonego budzenia się białoruskiej świadomości narodowej. Proces odrodzenia narodowo-językowego przybrał na sile, ale ukształtowanie się białoruskiej tożsamości narodowej i skodyfikowanie, w pełni sprawnego języka białoruskiego przypada dopiero na okres między pierwszą i drugą wojną światową.

Siłą napędową procesów słowiańskiego odrodzenia narodowo-językowego były – oprócz obawy przed wynarodowieniem z powodu hegemonii politycznej władz imperialnych – XIX-wieczne idee słowianofilskie. Słowianofilstwo i terminy pokrewne odnoszą się do wspólnych cech różnych poglądów ideologicznych, które proponowały kulturalno-literackie lub nawet polityczne zjednoczenie albo przynajmniej wzajemne zbliżenie wszystkich Słowian. Ideologia słowianofilstwa/wzajemności słowiańskiej/panslawizmu ukształtowała się w pełni w postaci różnych prądów w ciągu XIX w. Do jej rozkwitu przyczynił się rozwój wiedzy o Słowianach – o ich historii, kulturze, piśmiennictwie, folklorze i językach. Zaczątki myśli słowianofilskiej można dostrzec już w średniowieczu (wzmianki o pokrewieństwie etniczno-językowym w kronikach) oraz w XVI-XVIII w. w różnych rozprawach i słownikach słowiańskich. Jednak za pioniera słowianofilstwa/panslawizmu uchodzi dopiero Juraj Križanić (1618-1683), chorwacki teolog i misjonarz Kongregacji Propagandy Wiary. Był on zwolennikiem zjednoczenia wszystkich narodów słowiańskich pod berłem cara Rosji.

W historii idei wzajemności słowiańskiej pierwszej połowy XIX w. szczególnie istotne są dwa wydarzenia: ukazanie się rozprawy Jána

Kollára *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečimi slavskými* (1836) oraz I Zjazd Słowiański w Pradze w 1848 r., w czasie którego František Palacký wystąpił z koncepcją austroslawizmu, która zakładała m.in. powstanie federacyjnego państwa różnych narodów (w tym także słowiańskich) w ramach monarchii Habsburgów. Oprócz austroslawizmu ukształtowały się również inne prądy słowianofilskie, m.in.: jugoslawizm Josipa J. Strossmayera, chorwacki iliryzm L. Gaja, różne odmiany panslawizmu rosyjskiego z drugiej połowy XIX w. (reprezentowane m.in. przez Aleksandra F. Hilferdinga, Władimira I. Łamańskiego i Antona S. Budiłowicza) oraz neoslawizm (powstały na początku XX w.), do którego nawiązywał powołany przez Józefa Stalina Komitet Wszechsłowiański (1941-1948).

J. Kollár opowiadał się za wzajemnym poznawaniem i wzbogacaniem kultur słowiańskich, zapożyczeniem słownictwa z innych języków słowiańskich, słowiańską solidarnością w różnych dziedzinach. Te zasady słowianofilskie spotkały się z szerokim poparciem w całej Słowiańszczyźnie. Natomiast kontrowersyjny był pogląd słowianofila, że językami literackimi (tj. językami literatury pięknej, nauki i publicystyki) powinny być tylko cztery podstawowe języki: rosyjski, polski, czeski i ilirski (chorwacki). Idea ta była sprzeczna z założeniami słowiańskiego odrodzenia narodowego, ponieważ oznaczała, że niektóre narody słowiańskie (Łużyczanie, Słowacy, Ukraińcy, Białorusini, Słoweńcy, Serbowie i Bułgarzy) miałyby wyrzec się prawa do narodowego języka literackiego.

Skrajne nurty słowianofilstwa zakładały, że wspólnym językiem powinien być jeden ze współczesnych języków słowiańskich lub sztuczny twór językowy, tj. esperanto słowiańskie. Panslawiści rosyjscy zachęcali Słowian do przyjęcia rosyjskiego jako języka literatury i nauki. Początkowo mieli sporo zwolenników (np. J. Jungmanna i L'. Štura), którzy jednak później zrezygnowali z tej idei. Nawet J. A. Smoler w liście z 5.01.1865 r. (Cyž 1969: 62-73, list 4, s. 65-66) obiecał W. I. Łamańskiemu, że w czasopiśmie „*Zeitschrift für slawische Literatur*,

Kunst und Wissenschaft” poprzez ideę przyjęcia rosyjskiego jako ogólnosłowiańskiego. Obietnicy tej jednak nie spełnił, ponieważ doszedł do wniosku, że taki artykuł zostanie odebrany jako zdrada narodowa (Lewaszkievicz 1995).

Istniały też inne projekty języków ogólnosłowiańskich lub języków kilku narodów słowiańskich. Samuel B. Linde proponował przyjęcie języka polskiego (po wzbogaceniu wyrazami słowiańskimi lub kalkami leksyki słowiańskiej) jako języka wszystkich Słowian (Lewaszkievicz 1980). Iliryści wierzyli, że język chorwacki może się stać językiem południowosłowiańskim. Ostatecznie ograniczyli się do zjednoczenia języka Chorwatów i do idei języka serbsko-chorwackiego opartego na dialekcie sztokawskim. Od XIX w. powstało kilkadziesiąt projektów wspólnego języka ogólnosłowiańskiego lub języka kilku narodów słowiańskich. Koncepcje te dotyczyły żywych języków słowiańskich w funkcji języka ogólnosłowiańskiego lub były propozycjami sztucznych języków ogólnosłowiańskich, tj. esperanta słowiańskiego (Berger 2004; Lewaszkievicz 2014).

XIX-wieczny ruch budzicieli łużyckiego odrodzenia narodowo-językowego – ściśle powiązany z Macierzą Łużycką – był mocno związany ze słowianofilstwem zachodniosłowiańskim, południowosłowiańskim i wschodniosłowiańskim. Łużycanie (m.in. J. P. Jordan, J. A. Smoller, K. B. Pful, Michał Hórnik) utrzymywali kontakty z najwybitniejszymi uczonymi słowiańskimi i działaczami odrodzenia narodowo-językowego. Do tego kręgu należeli m.in.: J. Dobrovský, Václav Hanka, Martin Hattala, Pavol J. Šafárik Jan E. Purkyně, L'. Štúr, Alfons Parczewski, Jernej Kopitar, Franc X. Miklosich, Matija Majar. Korespondowali lub spotykali się osobiście z całą plejadą wybitnych rosyjskich sławistów i gorliwych panslawistów takich, jak np. A. Hilferding, A. Budiłowicz, W. Łamański, Michał P. Pogodin, Izmail I. Sriezniewski, Piotr L. Prejs. Kontakty z panslawistami rosyjskimi spowodowały w prasie niemieckiej nagonkę na łużyckich działaczy narodowych. Zarzucano im współpracę z Rosją o charakterze antyniemieckim, szerzenie panslawizmu,

oskarżano także o to, że działalność instytucji łużyckich jest finansowana przez Rosję. Na te absurdalne zarzuty odpowiedział rzeczowo Jaroměr H. Imiš w rozprawie *Der Panslawismus unter den sächsischen Wenden mit russischen Geld betrieben und zu den Wenden in Preußen hinübergetragen. Deutsche Antwort eines sächsischen Wenden*, Leipzig 1884 (Lewaszkiwicz 2020).

5. Powstanie Macierzy Słowiańskich i ich dorobek

W latach 1826-1909 na obszarze Słowiańszczyzny powstało kilkanaście stowarzyszeń kulturalno-naukowych, które noszą nazwy narodowych lub regionalnych Macierzy Słowiańskich. W 1826 r. w Budapeszcie jako pierwsza powstała Macierz Serbska (od 1864 r. funkcjonująca w Nowym Sadzie). Po kilku latach powołano w Pradze Macierz Czeską (1831)⁴ i w następnym dziesięcioleciu Macierz Ilirską (1842) – od roku 1874 działającą pod nazwą Macierzy Chorwackiej. Następne Macierze to: Macierz Łużycka (1847) – od 1880 r. także sekcja dolnołużycka – Mašica Serbska; Macierz Galicyjsko-Rusińska we Lwowie (1848); Macierz Morawska w Brnie (1849); Macierz Dalmatyńska w Zadarze (1861); Macierz Słowacka w Martinie (1863); Macierz Słoweńska w Lublanie (1864); Macierze na czeskim Śląsku: Macierz Opawska (1877), Macierz Cieszyńska (1898) i Macierz Śląska (1968); Macierz Polska we Lwowie (1882); Macierz Ziemi Cieszyńskiej (1885) – po 1918 r. Macierz Szkolna Ziemi Cieszyńskiej; Polska Macierz Szkolna w Warszawie (1905); Macierz Bułgarska w Konstantynopolu (1909); Macierz Macedońska (1990/1991).

Zadaniem Macierzy Słowiańskich było budzenie świadomości narodowej, walka z asymilacją narodową i językową (z germanizacją, madyaryzacją, rusyfikacją i islamizacją), dbanie o rozwój i kodyfikację języków słowiańskich oraz przeciwdziałanie regionalizacji języków narodowych, troska o rozwój kultury poprzez działalność wydawniczą, kolportaż prasy, zakładanie bibliotek i czytelni, prowadzenie muzeów itd.

⁴ Od 1880 r. w Czechach funkcjonowała również Macierz Szkolna.

Słowiańskie nazwy tych stowarzyszeń (*matica, matice, maćica, macierz*) kojarzą się z łużyckimi słowami *mać/mas* ‘kobieta mająca własne dziecko (dzieci)’ i ich innosłowiańskimi odpowiednikami. Związek etymologiczny między tymi wyrazami jest oczywisty, ale wymaga doprecyzowania znaczeniowego. Serbskie słowo *matica*, stanowiące podstawę nazwy Matica Serbska, oznacza matkę pszczół i mrówek, tj. królową pszczół i mrówek⁵, a także ul pszczeli i wtórnie ‘źródło, początek’. Podobne znaczenia zachowały się w języku chorwackim i częściowo w innych językach słowiańskich. Nawiązanie w nazwach słowiańskich zrzeszeń kulturalno-naukowych do świata pszczół i mrówek miało być ze strony Macierzy Serbskiej sugestią, że **członek Macierzy (tj. maćicar) miał być pracowity jak pszczoły i mrówki** w służbie narodowi, miał wzbogacać kulturę narodową tak, jak postępują pszczoły przynoszące miód do ula (Eliáš 1996; Eliáš 1998: 373). W językach łużyckich *maćica/mašica* nie ma takiego znaczenia. Górnołużycka *maćica* znaczy obecnie przede wszystkim *tech. Mutter* ‘nakrętka, mutra’: Völkel (ed. 5: 2005) – w opracowaniu T. Meškanka. Starsze słowniki podają kilka znaczeń: Jakubaš (1954) – „Mutter-, Wurzelstock; Schraubenmutter; Mutterfond, -verein”; Kral (1927-1931) – „Mutterstock, -fond, -wurzel, -verein, Schraubenmutter”; Pful (1866) – „(pom. v. mać); Mutterstock, Wurzelstock, (...); Mutterfond (zur Herausgabe zweckmäßiger Bücher); Schraubenmutter; Mutterwurzel; Ursprung; (...)”. Wyraz *mašica* w słownikach dolnołużyckich: Starosta 1999 – „1. Mutterstock, Wurzelstock | Mašica Serbska © sorbische wissenschaftliche Gesellschaft; 2. *dial* Vertretin der Brautmutter”; Muka 1911-1926 – „1) der Mutterstock, Wurzelstock, (...)”; 2) der Mutterfond, insb. die wendische Gesellschaft zur Herausgabe nützlicher Volksschriften, (...); 3) im Sprwd. (...): Die Mutterplage, (...); 4. in Par. Dissen auch (...): die alte Frau als Vertretin der Brautmutter bz. die Hüterin des Brautwagens, (...)”. Nowych informacji nie wnosi H. Schuster-Šewc (1978-1996).

⁵ Chodzi o zdolne do rozrodu samice niektórych owadów, np. oprócz pszczół i mrówek także termitów, trzmieli itd.

We współczesnym języku polskim wyraz *macica* ma przede wszystkim znaczenie 'narząd rodny u kobiety i samic ssaków', ale również – podobnie jak w językach łużyckich – 'główny korzeń (np. sosny)' i 'nakrętka – mutra'. W dawnej polszczyźnie wyrazy *mac* i *macica* funkcjonowały również w znaczeniu 'matki'. W polszczyźnie *macica* nigdy nie występowała w znaczeniu 'stowarzyszenia, towarzystwa, zrzeszenia' ze względu na jego intymne znaczenie. Z tego powodu zamiast „słowiańskiej” *macicy* wprowadzono od razu słowo *macierz*, które miało kiedyś znaczenie 'matka', później tylko 'ojczyzna' i bardzo rzadko 'stowarzyszenie oświatowe, biblioteczne' (Macierz Polska).

Dorobek Macierzy Słowiańskich przedstawię skrótowo na podstawie źródeł internetowych, encyklopedii, podręczników i opracowań naukowych.

Zadaniem Macierzy Serbskiej od początku jej istnienia była troska o rozwój języka serbskiego (m.in. wprowadzanie w życie reformy językowej V. Karadžicia), rozwój literatury serbskiej i innych działań piśmiennictwa, prowadzenie działalności wydawniczej, naukowej, teatralnej i stypendialnej. Obecnie Macierz Serbska zatrudnia 3 tysiące współpracowników, realizuje około stu projektów naukowych, wydaje 9 czasopism naukowych, ma 7 sekcji naukowych, m.in. literatury i języka, nauk społecznych, nauk przyrodniczych, leksykografii. Instytucja ta wydaje serbskie słowniki biograficzne, serbskie encyklopedie itd. W jej ramach funkcjonuje m.in. Biblioteka Macierzy Serbskiej i Wydawnictwo Macierzy Serbskiej. Tylko Macierz Chorwacka może się z nią porównać pod względem warunków funkcjonowania i wszechstronnego dorobku.

Macierz Czeska funkcjonowała nieprzerwanie w latach 1831-1949. Głównym celem na początku jej działalności była walka o odrodzenie języka czeskiego; prowadzono ją głównie poprzez wydawanie utworów literackich. Później stowarzyszenie to zajmowało się także m.in. organizowaniem badań naukowych, tłumaczeniem dzieł obcojęzycznych, popularyzacją nauki. Macierz Czeska wznowiła działalność

w 1990 r. jako wydawnictwo, które publikuje prace naukowe z różnych dziedzin.

Macierz Chorwacka (w latach 1842-1874 działająca pod nazwą Macierz Ilirska) prowadzi do dzisiaj niezwykle szeroką działalność kulturalną, naukową, wydawniczą, oświatową i popularyzacyjną. Ma poważny dorobek w ciągu XIX i XX w., ale szczególną aktywność przejawia po 1990 r. Warto przynajmniej wzmiankować, że obecnie wydaje około 130 tytułów prasowych (w tym około 20 czasopism literackich), ukazuje się około 30 serii publikacyjnych, po 1990 r. wydano około tysiąca pozycji książkowych. Macierz Chorwacka organizuje promocje książek, sympozja naukowe, okrągłe stoły, prelekcje na różne tematy, koncerty muzyczne itd.

Do połowy XX w. Macierz Morawska troszczyła się głównie o rozwój języka czeskiego i promowanie literatury czeskiej. Od końca lat sześćdziesiątych XX w. zajmuje się głównie badaniem historii Moraw i wydawaniem książek naukowych.

Funkcjonowanie Macierzy Dalmatyńskiej polegało przede wszystkim na wydawaniu organu prasowego „Narodni kolendar” [Kalendarz Narodowy], w którym ukazywało się wiele tekstów budzących świadomość narodową. Stowarzyszenie miało również zasługi w zakładaniu na obszarze Dalmacji czytelni słowiańskich.

W 1848 r., roku I Zjazdu Słowiańskiego w Pradze i Wiosny Ludów w środkowej Europie, powstała we Lwowie Główna Rada Ruska, która 10.05.1848 r. wystąpiła z odezwą do narodu ukraińskiego. Zaapelowała w niej o dotrzymanie wierności cesarzowi, zachowanie wiary prawosławnej i kultury ukraińskiej, utrwalanie tożsamości narodowej, popieranie rozwoju języka ukraińskiego i zabieganie o wprowadzenie go do szkół i urzędów, wydawanie ukraińskich książek i czasopism. Dzięki inicjatywie Głównej Rady Ruskiej powstała Macierz Galicyjsko-Rusińska (zajmująca się głównie oświatą), otwarto Narodowy Dom we Lwowie, jak również ukazała się pierwsza ukraińska gazeta w Galicji – „Zoria Hałycka”.

Głównym zadaniem Macierzy Słowackiej od jej powstania w 1863 r. było umacnianie świadomości narodowej Słowaków i patriotyzmu, troska o rozwój języka słowackiego, słowacystyki i kultury narodowej. Ważnym przejawem było wydawanie dzieł literackich i podręczników; tylko w latach 1863-1875 opublikowano 82 tytuły książek. Pod koniec XIX w. wielkim osiągnięciem było zakładanie pierwszych słowackich szkół średnich, które stały się skutecznym narzędziem walki z madziaryzacją. Współcześnie Macierz Słowacka prowadzi szeroko zakrojoną działalność naukową, kulturalną i edukacyjną. O jej symbolicznym znaczeniu w kulturze słowackiej świadczy fakt, że w jednym z jej budynków mieści się Słowacka Biblioteka Narodowa.

Macierz Słoweńska od 1863 r. pełniła przede wszystkim funkcję wydawnictwa. W XIX w. publikowała głównie książki naukowe, ale wpływała także na sytuację językową w drugiej połowie XIX w., organizowała tworzenie terminologii naukowej i pełniła funkcję nieformalnej Słoweńskiej Akademii Nauk. Od początku XX w. do drugiej wojny światowej Macierz specjalizowała się w wydawaniu literatury pięknej. Działalność wydawnicza wznowiono dopiero w latach osiemdziesiątych XX w.; publikuje się jednak odtąd głównie tłumaczenia dzieł filozoficznych i politologicznych.

Na czeskim Śląsku powstały dwie Macierze: Macierz Opawska (1877) i Macierz Cieszyńska (1898). Obie zajmowały się przede wszystkim wspieraniem szkolnictwa czeskiego, propagowaniem oświaty wśród ludu i działalnością wydawniczą. W 1968 r. z połączenia obu tych instytucji powstała Macierz Śląska.

Polskie Macierze to Macierz Ziemi Cieszyńskiej (1885), Macierz Polska we Lwowie (1882) i Polska Macierz

Szkolna w Warszawie (1905). Wprawdzie ziem polskich nie objął w XIX w. ruch odrodzenia narodowo-językowego, ale w związku z polityką oświatową zaborców istniało zagrożenie dla kondycji polskiego szkolnictwa i ruchu wydawniczego. Jeśli chodzi o Śląsk Cieszyński, chodziło nie tylko o zagrożenie germanizacją, ale rów-

niez o to, aby język polski nie został zdominowany przez język czeski. Macierz Ziemi Cieszyńskiej (1885) na obszarze swojej aktywności kultywowała polskość poprzez zakładanie szkół (71 do 1914 r.) i ochronek dla dzieci, jak również przekazywanie książek do bibliotek szkolnych i nauczycielskich. Od 1985 r. Macierz wydaje rocznik „Kalendarz Cieszyński”. Aktywną działalność oświatową we wschodniej Galicji prowadziła także Macierz Polska we Lwowie (1882), chociaż miała dorobek znacznie mniejszy niż Macierz Ziemi Cieszyńskiej.

W dziejach polskiej oświaty bardzo się zasłużyła Polska Macierz Szkolna działająca w latach 1905-1939. Instytucja ta zakładała lub wspierała szkoły podstawowe i średnie, ochronki dla dzieci i bursy dla młodzieży, seminaria nauczycielskie, biblioteki, czytelnie, organizowała odczyty, wykłady, przedstawienia kulturalne, wydawała książki we własnym wydawnictwie. O dorobku tej instytucji dobitnie świadczą liczby dotyczące stanu z 1937 r. Polska Macierz Szkolna prowadziła 300 szkół różnego typu (w tym także szkoły średnie i zawodowe), ponad 2 tysiące bibliotek, 9 burs i 23 przedszkola.

Macierz Bułgarską w Konstantynopolu (1909) założyli słowianofilsko usposobieni Bułgarzy mieszkający w imperium osmańskim. Było to towarzystwo dbające o zachowanie bułgarskiej tożsamości narodowej i języka ojczystego. W Bułgarii nie powstała wprawdzie Macierz wzorowana na Macierzach Słowiańskich, ale działały inne towarzystwa popierające kształtowanie języka bułgarskiego, rozwój literatury i oświaty wśród ludu.

W latach 1902-1917 studenci z Macedonii zrzeszyli się w Słowiańsko-macedońskim Towarzystwie Naukowo-literackim. W pewnym sensie nawiązywało ono do Macierzy Słowiańskich. Macierz Macedońska (1990/1991) zajmuje się tylko wydawaniem książek.

6. Dorobek Macierzy Łużyckiej na tle dorobku Macierzy Słowiańskich
Główne formy działalności Macierzy Łużyckiej pokrywały się z realizacją programów wszystkich Macierzy Słowiańskich.

W całym słowiańskim świecie, tj. również na dwujęzycznych Łużycach, instytucje te dążyły do umacniania poczucia narodowego, propagowały patriotyzm i idee wzajemności słowiańskiej, kształtowały kultury narodowe, szerzyły oświatę wśród warstw ludowych, przeciwstawiły się asymilacji narodowej językowej. Macierze Słowiańskie odegrały wybitną rolę w kodyfikacji i przeprowadzaniu reform językowych na Łużycach (**chodzi o wspólny język literacki Górnołużyczan**), w Czechach, na Słowacji, w Słowenii, Chorwacji i w Serbii.

Do 1937/1938 r. Macierz Łużycka miała duże zasługi w wydawaniu książek lużyckich. W tym zakresie dorobek innych Macierzy (zwłaszcza obecnie) jest znacznie większy, ale trzeba pamiętać o tym, że Czesi, Słowacy, Chorwaci, Serbowie i nawet Słowenci to populacje narodowe wielokrotnie liczniejsze niż Łużyczanie (Górnołużycanie i Dolnołużycanie) i posiadające po pierwszej wojnie światowej własne państwa. W zakresie organizacji i wspierania szkolnictwa Macierz Łużycka nie miała takich możliwości jak np. Macierze Polskie (w Cieszynie, Lwowie i Warszawie) oraz w szczególności Macierz Słowacka. W tym miejscu warto odnotować fakt, że jednak Węgrzy byli bardziej liberalni niż władze Saksonii i Brandenburgii.

Jeśli się weźmie pod uwagę okoliczności historyczne i demograficzne, to trzeba stwierdzić, że dotychczasowy dorobek Macierzy Łużyckiej zasługuje na wysoką ocenę i szacunek.

Bibliografia

Berger T., 2004, *Vom Erfinden slavischer Sprachen*, [w:] *Germano-Slavistische Beiträge. Festschrift für P. Rehder zum 65. Geburtstag*, München, s. 19-28.

Cyž J., 1969, *ruskeho listowanja Jana Arnošta Smolerja*, *Lětopis*, č. 16/1, s. 62-73 (list 4, s. 65-66).

Eliš M., 1996, *Matice slovanských národov*, Bratislava.

Eliš M., 1998, *Fenomén slovanských matic*, [w:] *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*, red. J. Doruľa, Bratislava, s. 373-379.

Jakubaš F., 1954, *Hornjoserbsko-němski słownik/Obersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin/Bautzen.

Kral J., 1927-1931, *Serbsko-němski słownik/Sorbisch-deutsches Wörterbuch*, Budyšin.

Lewaszkiwicz T., 1980, *Panslawistyczne osobliwości leksykalne S. B. Lindego i jego projektstworzenia wspólnego języka słowiańskiego*, Wrocław.

Lewaszkiwicz T., 1995, *Łużyczanie wobec idei wspólnego języka słowiańskiego*, [w:] *Łużyce w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej*, red. T. Jaworski, M. Ostrowski, Zielona Góra, s. 101-110.

Lewaszkiwicz T., 2014, *Między ideą wspólnego języka słowiańskiego i słowiańskimi mikrojęzykami literackimi*, [w:] *Przestrzenie językoznawstwa. Prace dedykowane Profesor Irenie Sarnowskiej-Gieffing*, red. M. Graf, Poznań, s. 73-84.

Lewaszkiwicz T., 2020, *Prispomnjenja k nastaću słowjanofilstwa. Jaroměr Hendrich Imiš (1819-1897) a jeho >>Der Panslawismus, unter den sächsischen Wenden (...)<< předpozadkom słowjanofilstwa 19. lětstotka*, *Rozhlad* 6, s. 7-14.

Muka A., 1911-1928, *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow*, Bd. I-II, Petrohrad-Praha.

Musiat S., 2001, *Sorbische/Wendische Vereine 1716-1937. Ein Handbuch*, Bautzen/Budyšin.

Oczkowa B. i inni (red.), 2011, *Słowiańskie języki literackie. Rys historyczny*, Kraków.

Pful K. B., 1866, *Łužiski serbski słownik*, w Budyšinje.

Schön F. und Scholze D. unter Mitarbeit von Hose S., Mirtschin M. und Pohontsch A. (red.), 2004, *Sorbisches Kulturlexikon*, Bautzen.

Schuster-Šewc H., 1978-1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bd. 1-5, Bautzen/Budyšin.

Starosta M., 1999, *Dolnoserbsko-nimski słownik/Niedersorbisch-deutsches Wörterbuch*, Bautzen.

Šořta J., Kunze P., Šěn F., 1984, *Nowy biografiski słownik k stawiznam a kulturje Serbow*, Budyšin.

Völkel P., 2005, *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče* [wobdźěłał T. Meškank], Budyšin.

Zieniukowa J., 1997, *Towarzystwo naukowe Maćica Serbska ma 150 lat!*, Zeszyty Łużyckie 20, s. 106-110.

Źródła internetowe

Матица српска – Википедија (wikipedia.org) [dostęp: 20.10.2022]

Macierz Czeska – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022]

Matica hrvatska – Wikipediја (wikipedia.org) [dostęp: 20.10.2022]

Główna Rada Ruska – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022] – Macierz Galicyjsko-Rusińska we Lwowie (1848)

Macierz Morawska – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022]

Matica dalmatinska – Wikipediја (wikipedia.org) [dostęp: 20.10.2022]

Macierz Słowacka – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022]

Towarzystwo Słoweńskie – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022]

Macierz Ziemi Cieszyńskiej – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022]

Polska Macierz Szkolna – Wikipedia, wolna encyklopedia [dostęp: 20.10.2022]

Polski ruch narodowy na Śląsku Austriackim – IBR wiki (ibrbs.pl) [dostęp: 20.10.2022]

The role of Lusatian educational association in awakening national awareness and the development of the Lusatian languages and Lusatian culture (against the background of activities of other Slavic educational associations)

The first Slavic educational association was Maćica Serbska, which was established in 1826 (Upper Lusatian from 1847 and Lower Lusatian from 1880). From its foundation to this day, it has played a very important role in awakening of the Lusatian national consciousness, in the fight to maintain the native language, in development of Lusatian culture and maintaining Lusatian-Slavic cultural and scientific contacts. Other Slavic educational associations have also made similar contributions since the 19th century.

PIOTR PAŁYS

ORCID 0000-0003-3701-6930

Położenie kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom w stulecie Macierzy Serbołużyckiej 24 sierpnia 1947 r.

Słowa kluczowe: Domowina, Budziszyn, Łużyce, Macierz Serbołużycka, Serbski Dom

Keywords: Domowina, Bautzen, Lusatia, Maćica Serbska, Sorbian House

Serbski Dom przez dziesiątki lat pełnił zarówno funkcję użytkową, użyczając swych pomieszczeń szeregu serbołużyckich instytucji i organizacji oraz symboliczną, będąc jednym z najwyraźniejszych znaków rozpoznawczych tej społeczności zarówno dla niemieckiego otoczenia, jak i przedstawicieli świata naukowego. Starania o uzyskanie nieruchomości w której możliwe byłoby prowadzenie działalności narodowej datują się na drugą połowę XIX stulecia. W roku 1873 Jan Arnošt Smoler zakupił na budziszynskich Lawskich hrębjach nieruchomość, którą sam określał mianem Serbskiego Domu, oficjalnie jednak nosiła ona nazwę Domu Macierzy (Macičny dom). Pomieszczono tam księgarnię i drukarnię, wkrótce jednak przestała odpowiadać wszystkim potrzebom. Dlatego też od 1882 r. pod kierownictwem Arnošta Muki rozpoczęto zbiórkę pieniędzy na budowę nowego domu. Kamień węgielny pod jego budowę położono 21 kwietnia 1897 r. Dzięki ofiarności społeczeństwa serbołużyckiego oraz datkom płynącym zza granicy, pierwsze w nowej siedzibie walne zgromadzenia Macierzy Serbołużyckiej odbyło się 26 września 1904 r. Wówczas także poświęcono Serbski Dom. Nadal jednak trwała zbiórka na dokończenie stajni, pralni, a przede wszystkim

auli, którą oddano do użytku pięć lat później. Ostatnie zobowiązania związane z budową i wyposażeniem Serbskiego Domu uregulował Arnošt Muka w roku 1922. W okresie międzywojennym w jego wnętrzu pomieszczono salę ze sceną ozdobioną obrazami i rzeźbami przedstawiającymi serbołużyckich patriotów, muzeum, bibliotekę, księgarnię, drukarnię, zecernię, bank, kawiarnię, wspólną kancelarię Domowiny, Sokoła i Serbołużyckiej Rady Ludowej, kancelarię serbołużyckiego notariusza i adwokata oraz mieszkania pod wynajem¹.

W czasach nazistowskich gestapo 17 kwietnia 1940 r. poinformowało sąd w Budziszynie, że Macierz Serbołużycka została rozwiązana i zakazana. W dniu 8 czerwca 1941 r. wywłaszczono jej majątek, a Serbski Dom przekazano organizacjom nazistowskim. W trakcie walk o Budziszyn w kwietniu i maju 1945 r. budynek uległ całkowitemu zniszczeniu. Niedługo po zakończeniu działań wojennych, w sierpniu 1945 r. grupa członków Macierzy zainaugurowała dyskusję o przyszłości tego miejsca oraz zadecydowała, ze względów bezpieczeństwa o wyburzeniu niektórych zachowanych murów. W kwietniu 1946 r. zwrócono się do władz miejskich z oficjalnym wnioskiem o zgodę na reaktywowanie towarzystwa Macierz Serbołużycka. Podobny wniosek złożył w miesiąc później Antyfaszystowski Związek Serbów Łużyckich Domowina².

W tym czasie Macierz Serbołużycka starała się kontynuować działalność według tradycyjnych wzorców. W kwietniu 1946 r. zwrócono się do władz miejskich z oficjalnym wnioskiem o zgodę na reaktywowanie towarzystwa Maćica Serbska. Podobny wniosek złożył w miesiąc później Antyfaszystowski Związek Serbów Łużyckich Domowina. W dniu 24 kwietnia 1946 r. odbyło się pierwsze powojenne walne zgromadzenie MS na którym wybrano na przewodniczącego Jakuba Wjacławka. Wiceprzewodniczącym został przywódca Domowiny, Paweł Nedo. W liście do przebywającego w Stollbergu Oty Wićaza starosta powiatu-

¹ M. Völkel, *Trać dyrbi Serbstwo*, Budyšin 1997, s. 19-20.

² M. Völkel, *Z dziejów trzech Serbskich Domów (od 1872 po współczesność)*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2007, t. 6, s. 63-64.

wy Jan Cyż informował 23 lipca 1946 r., że według zarządu miejskiego Macierz Serbołużycka może wznowić działalność³.

Zabiegom u czynników administracyjnych mających na celu wznowienie działalności Macierzy Serbołużyckiej towarzyszyły dyskusje nad kierunkami jej działalności w warunkach polityczno-społecznych drugiej połowy lat 40.tych ubiegłego stulecia. Stojący na czele progresywnego skrzydła serbołużyckiego ruchu narodowego Paweł Nedo wskazywał, że Przez ponad 100 lat swego istnienia Macierz Serbołużycka była głównym centrum odrodzenia duchowego i aktywności kulturalnej narodu. Szeregi jej członków zapewniali przedstawiciele inteligencji – księża, nauczyciele, lekarze, urzędnicy, adwokaci oraz reprezentujący warstwy ludowe – chłopci, rzemieślnicy, kupcy i robotnicy. Macierz Serbołużycka nie pełniła jedynie funkcji środowiska naukowego, ale rozpowszechniała między ludem rodzimą literaturę oraz wspierała jego duchowny rozwój. W sytuacji gdy po wojnie ostała się zaledwie garstka starej serbołużyckiej inteligencji ich rolę przejęła młodzież – studenci, kształceni na przyspieszonych kursach nauczyciele, młodzi aktywiści i funkcjonariusze organizacji narodowych. Polityka nazistowska spowodowała, że brakowało im jednak znajomości podstaw łużyckiego języka, dziejów ojczystych, literatury, muzyki i innych dziedzin sztuki. W tej sytuacji najważniejszym zadaniem stało się przekazania młodzieży podstaw rodzimej kultury i języka i wychowanie nowej, postępowej inteligencji. Narzędziem temu służącym miała się stać encyklopedia obejmująca wszystkie dla serbołużyckiej kultury istotne osobistości i wydarzenia. Latem 1947 r. Paweł Nedo optymistycznie zakładał, że już wkrótce ukazą się pierwsze części tego wydawnictwa. Innym ważnym zadaniem była reaktywacja przedwojennych naukowych wydziałów macierzy mających stanowić płaszczyznę naukowej edukacji jej młodych członków, prowadzonej przez starych „maćicarów”. Kolejnym celem miało być udostępnienie serbołużyckiej społeczności słowiańskiej kultury i nauki z którymi Serbołużycanie od 1933 r. utracili kontakt.

³ M. Völkel, *Trac dyrbi Serbstwo....*, s. 36-38.

Szczególna rolę przypisano w tym względzie kulturze i nauce Związku Radzieckiego⁴.

Także Rudolf Jenč, próbując spojrzeć na położenie ludu serbołużycykiego z perspektywy socjologicznej, wskazał, że w warunkach rewolucyjnych zmian społecznych i rozpadu mieszczaństwa Macierz Serbołużycka musi się do nowych warunków dostosować w przeciwnym przypadku zostanie zmieciona przez koła historii. Jednocześnie zarzucił ojcom serbołużyckiego odrodzenia narodowego wiązanie się z niemiecką i zdradę narodowych interesów w okresie Wiosny Ludów i formowania się niemieckiego imperializmu. W jego interpretacji ruch młodoserbski koncentrował się jedynie na sformułowaniu nowego kierunku literackiego zaniehbując kwestie społeczne. Dlatego też koniec I wojny światowej zastał naród serbołużycki całkowicie nieprzygotowanym i dlatego też kierunek socjalny nie mógł zdobyć większości. W dodatku serbołużycka inteligencja nadal filtrowała z reakcją zwalczała przedstawicieli obozu postępu. Dlatego też, pozbawiony właściwego przywództwa, lud serbołużycki dał posłuch politycznym awanturnikom⁵.

Tradycji Macierzy Serbołużyckiej bronił Ota Wićaz, zdecydowanie sprzeciwiając się tezie o zdradzie serbołużyckiej inteligencji w latach 1847-1848⁶. Dla tego zasłużonego uczonego nie ulegało wątpliwości, że Macierz Serbołużycka była dla ludu serbołużyckiego prawdziwą matką „Maćica Serbska je była z woprawdźitej maćerju našeho luda”⁷. Perspektywą dla adaptacji Macierzy do nowych uwarunkowań było dlań jej przekształcenie w słowiański instytut badawczy. Rozwiązanie takie pozwalałoby wpisać się ideologicznie w jakże mocno wówczas propagowany panslawizm, wyjść „ze swojego popjelničeho kućika” a jednocześnie zachować dotychczasowy dorobek⁸.

⁴ Pawoł Nedo, *Nowe nadawki za Maćicu Serbsku*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 23 VIII 1947.

⁵ *Zhromadźna Maćicy Serbskeje*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

⁶ M. Völkel, *Trać dyrbi Serbstwo....*, s. 38.

⁷ Ota Wićaz, *Sto lět Maćicy Serbskeje*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 23 VIII 1947.

⁸ M. Völkel, *Trać dyrbi Serbstwo....*, s. 38.

Do 1947 r. pracę podjęły sekcje językoznawcza, prahistorii, historii i ludoznawstwa. Zgodnie z postulatem Nedy za główne zadanie Macierzy Serbołużyckiej w tym czasie przyjęto kreowanie i pomoc młodej generacji inteligencji, która w jej szeregach poszukiwała serbołużyckiego ducha i nauki. Wspomnianą encyklopedię kultury serbołużyckiej o objętości od trzech do pięciu tomów redagować miał Ota Wićaz. Przygotowywano katalogi najbardziej palących zagadnień serbołużyckiej literatury oraz kontynuowano pracę nad ortografią języka górnołużyckiego. Trwały dyskusje nad rzuconą przez Otę Wićaza myślą przeorganizowania Macierzy w słowiański instytut badawczy. Przygotowany został także pierwszy powojenny, a 171 z kolei, zeszyt „Časopisu Maćicy Serbskeje”. Niestety, brak zgody na druk uniemożliwił jego wydanie⁹.

Dyskusję o przyszłości Serbskiego Domu członkowie Macierzy zainaugurowali już w sierpniu 1945 r. Zdecydowano wówczas o wyburzeniu ze względów bezpieczeństwa niektórych zachowanych murów. Ruiny Serbskiego Domu na Lawskich hrębjach Serbska Maćica oficjalnie odzyskała wiosną 1947 r. W dniu 1 kwietnia 1947 r., na podstawie zarządzenia o zwrocie własności zagrabionej przez nazistów, podpisano z władzami miasta Budziszyn porozumienie o ich wymianie na działkę położoną na Placu Pocztowym (Póstowe naměsto). Miasto Budziszyn reprezentowali burmistrz i kierownik miejskiego urzędu budowlanego, a Macierz Serbołużycką Jakub Wjacławek oraz Beno Symank. Tym samym, w trakcie zwołanego 18 marca 1947 r. walnego zgromadzenia, Macierz Serbołużycka stała się jedynym i pełnoprawnym właścicielem tej nieruchomości¹⁰.

Odbudowę centrum serbołużyckiego życia narodowego kierownictwo Domowiny postanowiło wykorzystać jako pretekst do szeroko zakrojonej akcji propagandowej. Planowano, że w każdą sobotę grupy członków Domowiny z całych Łużyc będą pracować przy odgruzowywaniu terenu przyszłej budowy¹¹.

⁹ M. Völkel, *Trać dyrbi Serbstwo.....*, s. 36-38.

¹⁰ M. Völkel, *Z dziejów trzech Serbskich Domów.....*, s. 64.

¹¹ Serbski kultury archiw (dalej: SKA) sign. D II 1. 6. A, list głównego sekretarijatu Domowiny do Jurija Wićaza z 1 IV 1947 r., k. 117.

W Polsce pierwsze kroki w sprawie odbudowy Serbskiego Domu Domowina skierowała do wicewojewody śląskiego Arki Bożka. Wybór ten nie był przypadkowy. Arkadiusz Bożek w okresie międzywojennym należał do najaktywniejszych działaczy Związku Polaków w Niemczech, organizacji ściśle współpracującej z czołowymi przedstawicielami serbołużyckiego ruchu narodowego. W dniu 25 kwietnia 1947 r. Paweł Nedo i Jan Šořta pisali:

„Specjalnie przy odbudowie naszego wielkiego kulturalnego centrum „Słowiańskiego Serbskiego Domu” w Budziszynie, zburzonego przez SS-formacje w roku 1945, potrzebujemy różne materiały, ponieważ na Łużycach i w Niemczech prawie nic się nie dostanie. Słowiański Dom w Budziszynie ma świadczyć o solidarności słowiańskiej i ma być pomnikiem słowiaństwa na Łużycach; dlatego prosimy WPana Wojewodę ze swej strony poprzeć życzliwie akcję zbierania niniejszych darów dla Łużyc”¹².

Jednocześnie w sprawę tę zaangażował się nieoficjalny rezydent Domowiny w Polsce, Wójcech Kóćka. Już latem 1947 r. przedstawił w szeregu instytucji plany, zdjęcia i prospekty. Do Ministerstwa Przemysłu i Handlu oraz Ministerstwa Ziem Odzyskanych zostały skierowane prośby o materiały budowlane. Jednocześnie Wójcech Kóćka przestrzegał przed używaniem sformułowań mogących posiadać niepożądane z punktu widzenia władz polskich podteksty polityczne. Skojarzenia takie mogło jego zdaniem wywoływać już użyte w pismach do Ministerstwa Przemysłu i Handlu i Ministerstwa Ziem Odzyskanych określenie „Dom Słowiański”. Dlatego w przyszłości wrocławski naukowiec proponował używanie neutralnego określenia „Dom Kultury w Budziszynie”¹³. W maju 1947 r. kwestię pomocy w odbudowie Serbskiego Domu poruszył w trakcie swych rozmów z przedstawicielami poszczególnych polskich ministerstw Arnořt Černik. W efekcie w czerwcu 1947 r. in-

¹² SKA, D II 4. 7. B, pismo Pawła Neda i Jana Šořty do wicewojewody śląskiego Arki Bożka z 25 IV 1947 r., k. 42.

¹³ SKA, D II 4. 7. B, list Wójcecha Kóćki do prezydium Domowiny z 2 VII 1947 r., k.59- 61.

formował on prezydium Domowiny, że w Polsce gromadzone są już materiały budowlane¹⁴.

Podjęmowane od wiosny 1947 r. starania wokół wzniesienia nowej siedziby serbołużyckich organizacji narodowych zbiegły się z jubileuszem stulecia Macierzy Serbołużyckiej. Dwudniowy program obejmował walne zgromadzenie macierzy i koncert muzyki kameralnej w siedzibie starostwa powiatowego, położenie kamienia węgielnego pod gmach nowego Serbskiego Domu na Placu Pocztownym, wykonanie oratorium Korli Awgusta Kocora *Nalečo* w sali Króna oraz zabawy taneczne tamże i w domu ludowym¹⁵.

Uroczystość położenia kamienia węgielnego pod budowę nowego Serbskiego Domu stanowiła główny punkt obchodów stulecia macierzy. Taki scenariusz pozwalał na wprzęgnięcie tradycji tego jakże zasłużonego na polu narodowym towarzystwa w obowiązujące, progresywne prądy. Dlatego też z jednej strony z dumą przypominano jego osiągnięcia, z drugiej prezentowano głosy krytyki, formułowane zgodnie z coraz powszechniej obowiązującym kryterium klasowym.

Uroczystości rozpoczęły się już w sobotę 23 sierpnia 1947 r. w siedzibie władz powiatowych, walnym zgromadzeniem Macierzy Serbołużyckiej. Obrady otworzył przewodniczący dr Wjacslawk. W swym wystąpieniu zarysował dzieje Macierzy od jej założenia, podkreślając jej znaczenie w dziejach narodu i biorąc w obronę przed atakami reprezentantów „sił postępu” wywodzących się z jej szeregów patriotów. Główny referat, zatytułowany *Ze sociologije serbskeho luda* wygłosił Rudolf Jenč. Na wstępie podkreślił, że aktualne przemiany charakteryzujące się przetworzeniem zasad życia społecznego i rozpadem burżuazji wymagają rewizji tradycyjnego kierunku działalności Serbołużyckiej Macierzy. Przestrzegając przy tym, że zaniechanie dostosowania się do aktualnych warunków może skończyć się tym, że koła historii zmio- tą tę jakże zasłużoną organizację. Następnie Jenč scharakteryzował

¹⁴ SKA, D II 1. 6. A, posiedzenie předsydstwa i wuběrka Domowiny, 6 VI 47, k. 163.

¹⁵ *Budišin woła wšitkich Serbow!*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 23 VIII 1947.

aktualną strukturę społeczną ludu serbołużyckiego konstatując, że zarówno w przeszłości jak i aktualnie nie występowały w niej tzw. klasy wyższe, utożsamiane przez niego z ziemiaństwem i przedstawicielami wielkiego kapitału. Ponieważ na Łużycach grupy te stanowili wyłącznie Niemcy, konflikty socjalne automatycznie nabywały także charakteru narodowościowego. Ponieważ wśród Serbołużyczan nie wykształciło się także drobnomieszczaństwo, ich struktura społeczna ograniczała się do trzech warstw: chłopów – posiadaczy gospodarstw rolnych, rzemieślników i robotników. Taka struktura powodowała, że przez wieki Serbołużyczanie pozbawieni byli realnego przywództwa, a ich nieliczna inteligencja, zależna od ciemniejszych, panów feudalnych i administracji miała charakter reakcyjny i broniła wyłącznie kulturowych interesów narodu. Trendy oświeceniowe Serbołużyczan nie objęły w przeciwieństwie do pietyzmu. W rezultacie wytworzył się wśród nich typ człowieka zamkniętego w sobie, skromnego i niekonfliktowego. Jenč zaatakował także historycznych przywódców zarzucając im powiązania z reakcją, widoczne podczas rewolucyjnych wydarzeń 1848 r. oraz w drugiej połowie XIX w. w czasach rozwoju niemieckiego imperializmu i militarizmu. Według mówcy ruch młodoserbski był jedynie nowym kierunkiem w literaturze, pozbawionym charakteru socjalnego. Zarzucił także ówczesnej inteligencji bratanie się z reakcją i zwalczanie serbołużyckich postępowców. Jenč pokusił się także o scharakteryzowanie poszczególnych warstw społecznych. 1. Gospodarzy wiejskich ocenił jako konserwatywnych, wiernych kościołowi, dobrych Serbołużyczan, pielęgnujących tradycje narodowe. Do I wojny światowej z tych kręgów wywodziła się większość serbołużyckiej inteligencji. Podobne cechy przypisywał chłopom małorolnym i rzemieślnikom. Oni także mieli być konserwatywni, pozbawieni egoizmu, przywiązani do ziemi i tradycji przez co nieufni wobec tendencji postępowych. 3. Robotnicy przemysłowi i rolni, w większości biedni i pozbawieni możliwości kształcenia, byli dobrymi Serbołużyczanami. Ich zdaniem walka o prawa narodowe była jednakże powinnością warstw wyższych. Robotnicy przemysłowi byli w lepszej

sytuacji ekonomicznej w większym stopniu uzależnieni byli od obcych wpływów. Konkludując Jenč że główne zadanie uznał pozyskanie dla sprawy narodowej wszystkich warstw ludu serbołużyckiego, ze szczególnym uwzględnieniem robotników. Symbolem tego nowego kierunku miał się stać nowy Serbskim Dom, który miał się stać nie tylko siedzibą Macierzy Serbołużyckiej, ale prawdziwym domem serbołużyckiego ludu. Ten nowy kierunek poparł dr Jan Cyž określając serbołużycki ruch narodowy ostatnich 100 lat nie ludowym, a akademickim. Dlatego za konieczne uznał intensyfikację walki progresywnego kierunku z tradycjonalistami. W zgromadzeniu wzięli udział przybyli do Budziszyna na uroczystości położenia węgielnego kamienia pod nowy Serbski Dom. W imieniu czeskiego Komitetu Słowiańskiego głos zabrał jego przewodniczący, prof. Antonín Frinta. Macierz Szkolną reprezentowała Macků. Głos zabrali także okręgowy inspektor szkolny z Varnsdorfu Skočdopole, przedstawiciel Ziemskiej Rady Narodowej w Pradze Antušek oraz Machačka z Liberca¹⁶.

Następnego dnia rano odbyła się uroczystość przejęcia przez władze miejskie pomnika zmarłych w Budziszynie w czasie I wojny światowej żołnierzy sprzymierzonych armii. Udział w niej wzięli przedstawiciele polskiej i czechosłowackiej misji wojskowych, radzieckiej administracji okupacyjnej, lokalnej administracji, Domowiny i innych organizacji. Twórca monumentu, Romuald Zerych, który osobiście doglądał prac nad jego odnowieniem, złożył na żołnierskich grobach garść ziemi z grobów poległych w walkach o Warszawę i dokonał symbolicznego aktu przekazania pomnika miastu Budziszyn. Polski twórca następnie wziął także udział w uroczystości położenia kamienia węgielnego po nowy Serbski Dom¹⁷.

Od wczesnych godzin rannych na Póstowe naměsto ciągnęły tłumy przybywających do miasta Serbołużyczan.

¹⁶ *Zhromažizna Maćicy Serbskeje*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

¹⁷ *Přepodače pomnika zemřelých wójskiskich jatych*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

1. Położenie kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom 24 VIII 1947 (Ska)

Brakowało wśród nich niestety przedstawiciele Dolnych Łużyc, gdyż niemieckie koleje odmówiły podstawienia pociągu który miałby ich przywieźć do Budziszyna. W swym komentarzu „Nowa doba” stwierdziła, że w kontekście polityki władz Brandenburgii wobec tamtejszej ludności serbołużyckiej jej nieobecność nie dziwi, tym bardziej, że musi ona na co dzień znosić ucisk ze strony nazistowskich pozostałości. Trudno jednak było usprawiedliwić brak dolnołużyczan przebywających poza ich obszarem. Niezbyt licznie przybyli także Serbołużycanie z okolic Wojrowic, za to w oczy rzucała się liczna reprezentacja ze Słepego¹⁸.

Przybyłych przywitał przewodniczący Macierzy Serbołużyckiej dr Wjacslawk. Wspominając uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod pierwszy Serbski Dom sprzed 50 laty i podkreślił, że nikomu wówczas przez myśl nie przeszło, że po tak niedługim czasie Serbołużycanie będą zmuszeni wznosić swa nową siedzibę. Celem faszystów było bowiem zniszczenie najmniejszego słowiańskiego narodu. Obecnie

¹⁸ *Swjatočnosť položenja zaklada k Serbskemu Domej*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

Serbołużyczanie ponownie przystępują do budowy swego domu, który stanie się symbolem ich pracy na rzecz lepszej przyszłości w okresie demokratyzacji i postępu. Dalej przewodniczący przekonywał, że trud młodzieżowych brygad pracy uczyni nowy Serbski Dom duchową siedzibę całego narodu i miejscem dokumentującym wolę lepszej i szczęśliwszej przyszłości, a narody słowiańskie ze Związkiem Radzieckim na czele zagwarantują najmniejszemu narodowi słowiańskiemu wieczną przyszłość¹⁹.

2. Przewodniczący Macierzy Serbołużyckiej Jakub Wjacławsk.
24.sierpnia 1947(Ska)

Następnie chór mieszany nauczycieli serbołużyckich wykonał uwerturę do oratorium *Uroczystość* otworzył Ota Wićaz. Wezwał on, aby nowy Serbski Dom stał się świątynią demokracji, braterstwa, humanizmu oraz symbolem wspólnej pracy i jedności ludu serbołużyckiego. Dalej wezwał, aby silna, wolna i demokratyczna słowiańszczyzna chroniła swego najmniejszego członka, naród serbołużycki, a nowe idee humanizmu i demokracji zwiążą i pojedną nowe demokratyczne Niem-

¹⁹ P. Pałys, D. Sokolović, *Jugosławia wobec Serbołużyczan i Łużyc w latach 1946–1949. Wybór źródeł*. Opole 2020, dok. 37, relacja dr Ranko Mikaćicia z obchodów 100-lecia Macierzy Serbołużyckiej i położenia kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom, s. 261-262, 269.

cy ze światem słowiańskim. Podkreślił przy tym, że przyszłość narodu zależy od zaangażowania i pracy samych Serbołużyczan. Następnie trzykrotnie uderzył młotkiem w kamień węgielny i wznosił hasło „Serb Serbej bratr!”

3. Ota Wićaz 24 sierpnia 1947 (Ska)

Po nim przewodniczący Macierzy Serbołużyckiej złożył do schowka w kamieniu dokumenty erekcyjne i uderzając weń po trzykroć wypowiedział słowa „Swěru, wutrajność, woporniwosc”. Następnie przemówił starosta powiatu budziszyńskiego dr Jan Cyž. Powiedział on między innymi: naród, który wierzy w sukces swoich przedsięwzięć i pracy, nigdy nie przestanie istnieć. W ten sposób naród serbołużycki wmurował kamień węgielny pod swoją piękniejszą przyszłość. Nedo stwierdził: „Niech ten kamień stanie się fundamentem nowego czasu i gwarancją wiecznego istnienia dla narodu serbołużyckiego w okresie demokratycznym, a podczas uderzenia młotka wykrzyknął: „do pracy, serbołużycki narodzie”. Głos zabrali także przedstawiciele wszystkich rejonów Górnych. W imieniu Dolnych Łużyc przemówił Měto Latk. W uroczystości wzięli udział przedstawiciele wszystkich partii nie-

mieckich, nadburmistrz Budziszyna oraz delegat Instytutu Slawistycznego Uniwersytetu w Berlinie prof. dr Vasmer. W imieniu niemieckich mieszkańców Górnych Łużyc Oberbürgermeister Budziszyna dr Heinz Ulrich apelował, aby wznoszony gmach po wsze czasy wypełnił duch zgody pomiędzy narodami serbołużyckim i niemieckim oraz wolności. W imieniu SED po serbołużycku wypowiedział się Kurt Krjeńc. Po nim przemawiali przedstawiciele CDU, LDPD i FDBG. Misję Wojskową Jugosławii reprezentował radca prawny dr. Ranko Mikačić. Życzył on Serbołużyczanom szczęścia i powodzenia w pracy narodowej. Mikačić podkreślił, że jest dla niego zaszczytem uczestniczyć we wmurowaniu kamienia węgielnego pod ich nowy dom w czasie, gdy serbołużycka brygada młodzieżowa w Jugosławii pracuje na budowie linii kolejowej Šamac – Sarajewo. Kapitan Szymańska z Polskiej Misji Wojskowej wskazała na sukcesy Serbołużyczan w budowie struktur życia narodowego

4. („Polska Zachodnia” 20 VI 1948, nr 25)

mówiąc, że dopóki w taki sposób pracuje nad swoją postawą demokratyczną, może być pewny pomocy wszystkich narodów słowiańskich, a szczególnie rosyjskiego. Głos zabrał także przedstawiciel Czechosłowackiej Misji Wojskowej major Ort²⁰.

Pamiętajmy, że rok wcześniej sytuacja wyglądała odmiennie. Wówczas w kwestii wizyt przedstawicieli państw słowiańskich na Łużycach radzieckie władze okupacyjne zajmowały stanowisko negatywne. Znalazło ono pełny posłuch w Czechosłowackiej Misji Wojskowej w Berlinie. Dlatego też jej przedstawiciele zignorowali serbołużyckie zaproszenia do udziału w otwarciu wystawy kultury łużyckiej w Budziszynie w czerwcu 1946 r., zlot serbołużyckich studentów w sierpniu, czy na wrześniowy żupny zlot Domowiny w Chrósćicach, mający tam reprezentować misję jugosłowiańską dr Ranko Mikačić, zaproponował wspólny wyjazd. Na pytanie, czy posiada radzieckie przepustki, odpowiedział odmownie i dodał, że: „wyprawa ma być przeprowadzona po partyzancku.” W tym czasie przedstawiciele misji jugosłowiańskiej i polskiej brali udział w tych uroczystościach pomimo braku radzieckich przepustek, jeżdżąc na Łużyce, jak to określił dr Ranko Mikačić, „po partyzancku”. Jugosłowianie każdorazowo proponowali udział w tych wyprawach także członkom misji czechosłowackiej. Powtarzające się nieobecności przedstawicieli Czechosłowackiej Misji Wojskowej na serbołużyckich mitingach zaczęły stanowić coraz widoczniejszy dysonans. Dlatego też w Pradze zaczęto się zastanawiać, czy różnica w praktyce kontaktów z Serbołużyczanami poszczególnych misji wojskowych jest z czechosłowackiego punktu widzenia wskazana i czy można ją uznać za pożądaną w kontekście tak często werbalnie deklarowanej „polityki słowiańskiej”. Dlatego też o zamiarze wysłania na zlot młodzieży serbołużyckiej 29 września wraz z Polakami i Jugosłowianami reprezentanta misji czechosłowackiej polecono poinformować radzieckie Ministerstwo Sprawa Zagranicznych ambasadorowi czechosłowackiemu w Moskwie

²⁰ *Swjatočnosť položenja zaklada k Serbskemu Domej*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

poinformować tamtejszy MSZ. Do Berlina jednocześnie wysłano polecenie aby, o ile nie nadejdą inne instrukcje, wysłać kogoś do Budziszyna podobnym sposobem, jak to uczynią Polacy i Jugosłowianie i w miarę możliwości jednocześnie z nimi. Tymczasem radzieckie władze okupacyjne poinformowały Czechosłowacką Misję Wojskową, że nie życzą sobie na zlocie obecności czeskich, jugosłowiańskich i polskich przedstawicieli, a każdy z udających się tam bez przepustki, zostanie zawrócony. W tej sytuacji Czechosłowacka Misja Wojskowa ponownie zastosowała się do radzieckich zaleceń. Z kolei Jugosłowianie i Polacy po raz kolejny pomimo rosyjskich gróźb byli na Łużycach obecni²¹.

Jak już wspomnieliśmy, tym razem do Budziszyna przybyli również reprezentanci rad miejskich z Pragi, Varnsdorfu, Liberca, Pilzna oraz przedstawiciele Towarzystwa Przyjaciół Łużyc (Společnost přátel Lužice). Generał Rutar podkreślił, że Serbołużyczan czeka jeszcze długa walka, ale muszą w niej wytrwać, ponieważ tylko wytrwałość może przynieść im zwycięstwo.

5. Przewodniczący Domowiny, a jednocześnie wiceprzewodniczący Macierzy Serbołużyckiej Pawł Nedo oraz gen. Ladislav Rutar. 24 sierpnia 1947 (Ska)

²¹ P. Pałys, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945-1948*, Opole 2014, s. 111-112.

Największą wagę miały słowa wypowiedziane przez przedstawiciela Radzieckiej Administracji Wojskowej w Niemczech podpułkownika Fermatowicza. „Jestem synem narodu rosyjskiego, co znaczy, że jestem synem największego narodu słowiańskiego. Naród serbołużycki pracuje tutaj na rzecz swojej lepszej demokratycznej przyszłości w porozumieniu ze wszystkimi państwami słowiańskimi na czele z wielkim Związkiem Radzieckim”. Następnie, wraz z uderzeniem młotka, wykrzyknął: „za wieczną wolną demokratyczną przyszłość narodu serbołużyckiego”²².

6. Położenie kamienia węgielnego pod nowy Serbski dom. Trybuna. 24 sierpnia 1947(Ska)

Hasło te ppłk. Fermatowicz rozwinął w trakcie biesiady w „Běłym kóniu” stwierdzając, że w przyszłości nikt więcej nie powinien zabraniać Serbołużyczanom, by czuli się narodem, i nikt nie powinien im odbierać ich praw, tak by mogli się swobodnie rozwijać²³.

²² *Swjatočnosť položenja zaklada k Serbskemu Domej*, „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

²³ *Słowjanska bjesada w „Běłym konju”* „Nowa doba. Nowiny za serbski lud” 30 VIII 1947.

Położenie kamienia węgielnego pod budowę nowego Serbskiego Domu 24 sierpnia 1947 r. było największą serbołużyczą manifestacją od lat 30.tych. Przygotowana z takim rozmachem manifestacja byłaby do pomyślenia bez przyzwolenia i akceptacji ze strony organów radzieckiej administracji okupacyjnej. Na początku 1947 r. szef Wydziału Politycznego Radzieckiej Administracji w Niemczech gen. Semienow skierował do Pawła Nedy i starosty budziszyńskiego Jana Cyża list z zapewnieniem, że władze radzieckie są gotowe umożliwić Serbołużyczanom rozpoczęcie „nowego życia”, opartego na zasadach równouprawnienia.²⁴

W sprawozdaniu z uroczystości dla jugosłowiańskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ranko Mikačić zwrócił uwagę na następujące elementy:

1. aktywne uczestnictwo w obchodach wielu wysokich rangą przedstawicieli władz okupacyjnych.
2. Udział wszystkich niemieckich partii i władz lokalnych i ich oświadczenia o uznaniu praw narodowych Serbołużyczan²⁵.
3. Przybycie licznej delegacji z Republiki Czechosłowackiej na czele z generałem Rutarem.

Uroczystość w Budziszynie zauważona została także w Polsce. W październiku 1947 r. dyrektor Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych Józef Olszewski pisał do Szefa Polskiej Misji Wojskowej w Niemczech generała Jakuba Prawina: Nieoficjalnie dowiadujemy się, że w polityce radzieckiej wobec Łużyczan miała nastąpić pewna zmiana. Na uroczystości założenia kamienia węgielnego w Budziszynie przedstawiciel radziecki miał wyrazić poparcie dla niepodległościowych dążeń Łużyczan. Obecni być mieli także wyżsi oficerowie czescy i podobno przedstawiciele Waszej misji. Prosimy o dokładne informacje.”²⁶

²⁴ P. Pałys, *Państwa słowiańskie.....*, s. 344.

²⁵ P. Pałys, *Nieznana relacja z uroczystości stulecia Macierzy Serbołużyczej i położenia kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom 23 sierpnia 1947 r.*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze 2014, t. 13, s. 89.

²⁶ P. Pałys, *Sprawa Łużyc w szyfrogramach polskiej służby dyplomatycznej z lat 1945-*

W kilka dni po demonstracji na Póstawym namęście dr Ranko Mikačić zwrócił się do belgradzkiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych z sugestią, że byłoby przez Serbołużyczan dobrze przyjęte, gdyby Jugosławia, podobnie jak Czechosłowacja, przekazała na ten cel wagon cementu. Jednocześnie zaznaczył, że należałoby podjąć u władz okupacyjnych starania o uzyskanie pozwolenia na przywóz. Rząd Jugosławii szybko podjął wstępną decyzję o przekazaniu Macierzy Łużyckiej materiałów budowlanych, zwrócił się jednak do VMJ o ustalenie, jaką pomoc zaofiarowali Czesi i Polacy, od tego warunkując ich ilość²⁷.

Według informacji pozyskanych od strony serbołużyckiej z Polski uzyskano 5 wagonów cementu i innych materiałów budowlanych. Jednak szef Polskiej Misji Wojskowej gen. Prawin oficjalnie nic o tym nie wiedział. Przypuszczano, więc że pomoc tę przekazano za pośrednictwem innych organizacji. Stanowisko to tłumaczono tym, że ze względu na skomplikowaną kwestię granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej Polska musi w kwestii łużyckiej zachować ostrożność. W Czechosłowacji SPL prowadziło zbiórkę na rzecz odbudowy Serbskiego Domu, były jednak trudności z przewiezieniem zakupionych materiałów przez granicę²⁸. Ostatecznie postanowiono przekazać Serbołużyczanom dwa lub trzy wagony cementu, jako dar Komitetu Słowiańskiego Jugosławii²⁹. W sprawę pozyskania materiałów budowlanych na odbudowę Serbskiego Domu zaangażowała się także serbołużycka organizacja młodzieżowa, prosząc swego jugosłowiańskiego partnera o pośrednictwo w tej sprawie. Ta kwestię zakupu materiałów budowlanych obiecała przedyskutować 1947, „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2021, t. 20, s. 99.

²⁷ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (dalej : Diplomatski arhiv MSP RS), Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 417071, Načelnik II regionalno odel. Ministarstva inostranih poslova S. Prica Vojne misije – Cement za novi “Srpski dom” u Budišinu, Beograd 5 IX 1947.

²⁸ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 425333, Vojna misija Federativne Narodne Republike Jugoslavije pri kontrolnog veća za Nemačku Ministarstvu inostranih poslova FRNJ – II regionalnom odeljenju, Berlin 1 XII 1948.

²⁹ Diplomatski arhiv MSP RS, Nemačka 1947 fascikla broj 91, sign. 425333, II Regionalno odeljenje Ministarstva inostranih poslova Pretsedništvo vlade FNRJ, Beograd 18 XII 1947.

z Komitetem Słowiańskim oraz kierownictwem Związku Młodzieży Czechosłowackiej³⁰. Ostatecznie za pośrednictwem jugosłowiańskiego Komitetu Słowiańskiego przekazano na odbudowę Serbskiego Domu 30 ton cementu. Kierownictwo serbołużyckich brygad pracy odebrało ten dar 11 czerwca 1948 r.³¹

Na początku 1948 r. kierownictwo brygad pracy serbołużyckiej organizacji młodzieżowej (Młodzież Serbołużycka Serbska młodźina) rzuciła hasło: Budujemy Serbski Dom (Natwarzamy Serbski dom). W akcji tej wzięło łącznie 37 brygad³².

7. Członkowie Serbskeje Młodźiny na budowie Serbskiego Domu (Ska)

³⁰ SKA, sign. D II 7. 7B, Centralna veće Narodne omladine Jugoslavije Serbskeje Młodźině, 14 V 1948, ło. 82.

³¹ SKA, sign. D II 7. 7B, pismo Serbskeje Młodźiny do VMJ, 12 VI 1948, k. 96.

³² F. Rajš, *Stawizny Domowiny we słowje a wobrazu*, Budyšin 1987, s. 210-211.

Realny wkład w odbudowę tego centrum narodowego wnieśli także Serbołużyczanie studiujący w Polsce, członkowie powstałego 13 grudnia 1947 r. Akademickiego Stowarzyszenia Łużyczan Studentów Wyższych Uczelni we Wrocławiu „Lusatia”. W lutym 1948 r. Jurij Brėzan pisał do Wrocławia:

„Naše najmlodše studentske zjednoćenstvo „Lusacia” jako přenja studentska skupina bórzy přizjewi pola „Wjednictwa Dželawych Brigadow při Serbskim Domje”, a tež z tutym dopokaza, zo serbske studentstvo tež džensa hišće – abo džensa znova so liči do najaktiwnišich serbskeje młodžiny.”³³

W kwietniu 1948 r. Jan Šořta poinformował Jurija Brėzana, że członkowie stowarzyszenia zgłosili chęć sformowania brygady, która podejmie pracę przy budowie „Domu Łużyckiego”³⁴. „Studentska brigada „Lusatia”, pojawiła się na placu budowy przy Placu Pocztowym latem 1948 r. Swą postawą grupa ta szybko zyskała uznanie kierownictwa pracujących przy budowie Serbskiego Domu młodzieżowych brygad pracy³⁵.

Na początku 1948 r. powstały szczegółowe plany spopularyzowania na terenie Polski akcji budowy nowego Serbskiego Domu. Obejmowały one druk specjalnej, ilustrowanej ulotki, zawierającej jednocześnie kupon umożliwiający dokonywanie wpłat na specjalne konto, na którym zbierane byłyby przeznaczone na odbudowę Serbskiego Domu dary. W akcję tę miał się włączyć Polski Związek Zachodni, Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc „Prołuž” oraz studiujący wówczas w Poznaniu Anton Nawka. Całość działań miał koordynować W. Kóćka.

„Wobročamy so džensa z naležnej próstwu na Was. Je to sčehowaca: Akcija za nowy „Serbski dom” ma so popularizować tež w Pólskej. Smy sej myslili wěc tak, zo měř ěišćeć so wosebity lětak z wobrazom, ke kotremuž měřa přidać so wupłaćenka (Zahlkarte). Dale měřo załožiť so poštowe konto a pšiprawić so skład, na kotrymajž móhře zběrać so

³³ SKA, D II 6. 6C, list Jurija Brėzana do Jana Šořty z 24.II.1948 r., k. 85.

³⁴ SKA, D II 6. 6CI, list Jana Šořty do Jurija Brėzana z 14 IV 1948 r., k. 98.

³⁵ SKA, D II 7. 9C, k. 79.

a wupłaćować pomocne dary. Zo pak by cyła akcija w Pólskej někak so centralizowała, prosymy Was, zo byšće Wy so skontaktował snano z P. Z. Z. W Póznanju, z „Prołužom” a bratrom A. Nawku a mjenje bóle jednotliwe „džela” rozdźělił mjez organizacijemi, kotrež zhotowichu so po planach za „Serbski dom”. Zo byšće je po dwěmaj eksemplaromaj rezesał na P.Z.Z. w Póznanju, A. Matyniaka w Póznanju, A. Nawku w Póznanju. Je drje tak, hdyž to wšo jedyn čłowjek do rukow wozmjje, najlěpje. Hewak wudaža so skónčnje tři abi štyri letaki a załoža so kon- ta za wšelakich stron. Tak prosymy hišće raz, zo přewzaće to a našu próštwu posrědkujeće.”³⁶

O možnostiach zorganizowanie w Polsce akcji pomocy dla Łużyc Pa- woł Nedo wraz z Jakubem Šajbą rozmawiał także z na stałe zamieszka- łym w Pradze, korespondentem Czechosłowackiej Agencji Telegraficz- nej (ČTK) Jurijem Wićazem. Obowiązki zawodowe nie pozwoliły jed- nak J. Wićazowi na wyjazd do Warszawy. Dlatego pod koniec lipca 1948 r, udał się on do Cieszyna, gdzie spotkał się z poznaną w czasie wojny w Turcji i Palestynie Haliną Jodko-Narkiewicz, zatrudnioną wówczas w Ministerstwie Sprawiedliwości i Pracy a także działającą w Komitecie Słowiańskim. Ustalono wówczas, że podejmie ona starania o uzyskanie pomocy w odbudowie Serbskiego Domu. Głównie chodziło o cement, wapno oraz stal budowlaną. W Warszawie H. Jodko-Narkiewicz chciała zorganizować z pomocą Komitetu Słowiańskiego grupę, która miałaby koordynować realizację powziętych w rozmowie z J. Wićazem ustaleń³⁷. W styczniu 1949 r. w pełnomocnictwo Domowiny na starania się w Pol- sce o uzyskanie materiałów budowlanych na budowę Serbskiego Domu w Budziszynie w 1949 r. otrzymał studiujący we Wrocławiu Richard Šewc³⁸.

W kilka dni po demonstracji na Póstowym naměstie dr Mikačić zwró- cił się do belgradzkiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych z sugestią,

³⁶ SKA, sygn. D II 4. 7 C, Pismo twarskiego wotrjada Domowiny do Wójćecha Kóćki z 9 II 1948 k. 12

³⁷ SKA, D II 4. 4. BII, list Jurija Wićaza do Pawoła Nedy z 15 VIII 1948 r., k. 127.

³⁸ SKA, D II 4. 7C, k 102.

8. Młodzież z Wudwora na budowie Serbskiego Domu (Ska)

9. Przewodniczący Domowiny i wiceprzewodniczący Macierzy Serbołużyckiej Paweł Nedo na budowie Serbskiego Domu (Ska)

że byliby przez Serbołużyczan dobrze przyjęte, gdyby Jugosławia, podobnie jak Czechosłowacja, przekazała na ten cel wagon cementu. Jednocześnie zaznaczył, że należałoby podjąć u władz okupacyjnych starania o uzyskanie pozwolenia na przywóz. Rząd Jugosławii szybko podjął wstępną decyzję o przekazaniu Serbskiej Macicy materiałów budow-

lanych. Za pośrednictwem jugosłowiańskiego Komitetu Słowiańskiego przekazano na odbudowę Serbskiego Domu 30 ton cementu. Kierownictwo serbołużyckich brygad pracy odebrało ten dar 11 czerwca 1948 r. Pomoc nadeszła także z Polski W Czechosłowacji zbiórkę na rzecz odbudowy Serbskiego Domu prowadził SPL. Odbudowę centrum serbołużyckiego życia narodowego kierownictwo Domowiny postanowiło wykorzystać jako pretekst do szeroko zakrojonej akcji propagandowej. Planowano, że w każdą sobotę grupy członków Domowiny z całych Łużyc będą pracować przy odgruzowywaniu terenu przyszłej budowy. Na

10. Otwarcie Serbskiego Domu 1956 (Ska)

początku 1948 r. kierownictwo brygad pracy Serbskeje młodziny rzuciło hasło: „Natwarzamy Serbski dom”. W akcji tej wzięło łącznie 37 brygad.

W tym czasie w Radzieckiej Strefie Okupacyjnej Niemiec zaczęto prowadzić stalinowskie wzorce również w zakresie wychowania i aktywności naukowej. Wprowadzone w tym względzie przepisy zmusiły Macierz Serbołużycką do zgłoszenia akcesu do jednej z licencjonowanych przez władze organizacji o masowym charakterze. Chcąc uniknąć wtle-

czenia w ramy Niemieckiego Związku Kulturalnego, walne zgromadzenie 7 czerwca 1949 r. podjęło uchwałę o przystąpieniu do Domowiny z zamiarem funkcjonowania w jej strukturach jako wydział naukowy. Macierz Serbołużycka tym samym zrzekła się obowiązków związanych z budową Serbskiego Domu, które całkowicie przejęła na siebie Domowina. Przez lata sprawa jednak nie posuwała się naprzód. Przełom nastąpił w roku 1954, gdy budowę przejęło państwo. Ostatecznie Serbski Dom uroczystie oddano do użytku w lipcu 1956 r.

W trakcie II Zjazdu Serbołużyczan (II zjězd Serbow). Wicepremier i członek Biura Politycznego Komitetu Centralnego Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec Fred Oelßner 8 lipca 1956 r. przekazał symboliczny klucz do budynku związkowemu przewodniczącemu Domowiny Kurtowi Krjeńcowi. W uroczystości wzięli udział między innymi nacelnik sekretariatu Ludowej i Krajowej Komory Niemieckiej Republiki Demokratycznej Wilhelm Koehnen oraz 1 sekretarz Drezdeńskiego Ob-

11. Mistrz budowlany Rocher przekazuje klucz do Serbskiego Domu wicepremierowi Niemieckiej Republiki Demokratycznej i członkowi Biura Politycznego Komitetu Centralnego Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec Fredowi Oelßnerowi 8 lipca 1956 (Ska)

wodowego Kierownictwa Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec Hans Riesner. W swym przemówieniu Oelßner przypomniał w jak ciężkich warunkach Serbski Dom powstawał. Jednocześnie wyraził przeświadczenie, że stanie się on centralą kochających pokój sił ludów serbołużyckiego i niemieckiego, wspólnie budujących w NRD socjalizm. Przywódca Domowiny zarysował z kolei dzieje starego i nowego Serbskiego Domu oraz podkreślił nowy stosunek narodu serbołużyckiego do swego państwa, które od 10 lat stara się o jego rozkwit. Zapewnił, że swoją wdzięczność rządowi NRD okażą Serbołużyczanie angażując wszystkie

12. Wicepremier Niemieckiej Republiki Demokratycznej i członek Biura Politycznego Komitetu Centralnego Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec Fred Oelßner przekazuje klucz do Serbskiego Domu przewodniczącemu Domowiny Kurtowi Krjeńcowi 8 lipca 1956 (Ska)

swe siły na rzecz rozwoju swojego ludu, pokojowych, demokratycznych Niemiec oraz zapewnieniu światowego pokoju. W tyradzie tej nie zabrakło podziękowań dla pracujących na budowie Serbskiego Domu serbołużyckich i niemieckich robotników a także instytucji które przyczyniły się do jego powstania. Głos zabrał także nadzorujący budowę mistrz budowlany Rocher, który życzył zebranym, aby Serbski Dom stał się centrum nowego ducha ludu serbołużyckiego³⁹.

Bibliografia

Pałys Piotr, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945-1948*, Opole 2014.

Pałys Piotr, *Nieznana relacja z uroczystości stulecia Macierzy Serbołużyckiej i położenia kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom 23 sierpnia 1947 r.*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze 2014, t. 13, s. 82-96.

Pałys Piotr, Sokolović Dalibor, *Jugosławia wobec Serbołużyczan i Łużyc w latach 1946–1949. Wybór źródeł*, Opole 2020.

Pałys Piotr, *Sprawa Łużyc w szyfrogramach polskiej służby dyplomatycznej z lat 1945-1947*,

„Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2021, t. 20, s. 50-102.

Rajš Franc, *Stawizny Domowiny we słowje a wobrazu*, Budyšin 1987.

Völkel Měrcin, *Trać dyrbi Serbstwo*, Budyšin 1997.

Völkel Měrcin, *Z dziejów trzech Serbskich Domów (od 1872 po współczesność)*, „Pro Lusatia

Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2007, t. 6, s. 63-64.

³⁹ *Mamy zaso swój Serbski Dom. Prof. Fred Oelßner Kurtej Kreńcej swjatočnje kluč přepodał*, „Nowa Doba. Nowiny serbskeho luda” 9 VII 1956.

Laying the Cornerstone of the new Serbian House on the Centenary of the Maćica Serbska on August 24, 1947.

Maćica Serbska officially resumed its activities in the summer of 1946. The peak of its activity in the first years after World War II was a demonstration on the occasion of laying the cornerstone of the new Sorbian House in Bautzen with the participation of the Upper Lusatian Sorbs, representatives of the occupation and administrative authorities and German political parties. Representatives of the Czechoslovak, Yugoslav and Polish military missions and a large Czechoslovak delegation also arrived in Bautzen. The official nature of this celebration heralded the imminent solution of the Lusatian issue. Two years later, in order to avoid being forced into the framework of the German Cultural Association, Maćica Serbska applied for accession to Domowina. After the investment was taken over by the state, the New Serbian House was put into use in 1956.

PIOTR PAŁYS

ORCID 0000-0003-3701-6930

Pawoł Cyž (1911-1977) serbołużycki działacz narodowy w sieci wywiadów

Słowa kluczowe: Pawoł Cyž, Domowina, Grupa „Karol”, Łużyce, Niemcy, Polska, Serbołużycka Rada Narodowa, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Stasi

Keywords: Pawoł Cyž, Domowina, „Karol” Group, Lusatia, Germany, Poland, Sorbian National Council, Ministry of the Interior, Stasi

Pawoł Cyž urodził się 5 maja 1911 r. w Žuricach, wsi położonej w katolickiej części Górnych Łużyc, w serbołużyckiej rodzinie rolnika Jakuba Cyža – Janeca¹. Ten dysponował gospodarstwem średniej wielkości, co umożliwiło mu kształcenie synów.

W 1918 r. Pawoł rozpoczął edukację w szkole powszechnej. Był to ostatni rok „wielkiej wojny”, dla Niemiec chwila klęski i upadku cesarstwa. To co dla jednych było tragedią, innym dawało nadzieje na nowy początek. na Łużycach u schyłku tego pamiętnego roku ukonstytuował się Serbołużycki Komitet Narodowy (Serbski narodny wuběrk) będący organem wykonawczym mającego charakter organizacji masowej Związku Serbołużyckiego (Serbskeho zwjazka). W styczniu 1919 r. miał liczyć on już 20 tys. członków. W sferze społecznej postulaty ruchu patriotycznego ogniskowały się na kwestii agrarnej. Ponadto w swym 10-punktowym programie Serbołużycki Komitet Narodowy domagał się autonomii w zakresie szkolnictwa, kościoła i administracji lokalnej. Arnošt Bart nawoływał do umożliwienia Serbołużyczanom przedsta-

¹B. Cyž, *Narodowc, wšosłowjan a spjećowar dr. Jurij Cyž před 100 lětami so narodził*, „Rozhlad” 2004, č. 10, s. 362-364.

wienia swych żądań na zbliżającej się konferencji pokojowej. W „Proklamacji do Narodu Serbołużyckiego” domagano się utworzenia państwa Łużycko-Serbskiego. Jednak opuszczając w połowie września 1919 r. wraz z delegacją czechosłowacką Paryż delegaci serbołużyccy poza wyrazami sympatii ze strony przywódców niektórych mocarstw, niewiele po stronie zysków mogli zapisać. W dniu 14 sierpnia 1919 r. weszła w życie konstytucja republiki weimarskiej. W artykule 113 zapewniano, że rząd i administracja nie będą przeszkadzać mniejszościom narodowym w swobodnym rozwoju narodowym, szczególnie zakresie kultywowania nauki rodzimego języka oraz stosowaniu go w ramach administracji lokalnej i w sądownictwie. Nawiązując do tego zapisu, 4 października 1919 r. Komitet skierował do prezydenta republiki weimarskiej Friedricha Eberta memorandum, domagając się samodzielności w zakresie kultury i uznania prawa do samorządu. W odpowiedzi 24 listopada 1919 r. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych stwierdziło, że ze względu na małą liczebność Serbołużyczan, utworzenie na obszarze Łużyc nowego państwa związkowego nie jest możliwe. W tej sytuacji żądania autonomii w ramach Niemiec skierowano pod koniec 1919 r. do Ligi Narodów. Jednak i ta inicjatywa nie przyniosła widocznych efektów. Ożywienie narodowe wywołane działalnością Serbołużyckiego Komitetu Narodowego skutkowało rozwojem nowych i starych form aktywności narodowej. W dniu 2 listopada 1919 r. założono Łużycką Partię Ludową (Łużiska ludowa strona). W swych materiałach programowych wzywała ona do pokojowego współżycia Serbołużyczan i Niemców domagając się jednocześnie prawnego zagwarantowania równouprawnienia na polu językowym i kulturalnym. W grudniu 1920 r. postanowiono o odnowieniu serbołużyckiej organizacji narodowej Domowina, co nastąpiło 24 lipca 1921 r. W listopadzie 1929 r. jej Walne Zgromadzenie Domowiny zwróciło się do sejmu krajowego Saksonii z rezolucją, w której domagano się konsekwentnego wprowadzenia w życie artykułu 113 konstytucji republiki weimarskiej. Zebrano pod nią 10 tys. podpisów. Walne zgromadzenie organizującego się od 1920 r. serbołużyckiego Sokoła po-

stanowiło 14 października 1923 r. o założeniu Serbołużyckiego Związku Sokolego (Łużisko-Serbski Sokołski Zwjazk). W dniu 7 października 1925 r. przedstawiciele Domowiny, Serbołużyckiej Partii Ludowej i Macierzy Serbołużyckiej powołali do życia wspólną reprezentację polityczną w postaci Serbołużyckiej Rady Narodowej (Serbska ludowa rada). Od tej pory właśnie to gremium miało reprezentować przed organami państwowymi interesy wszystkich serbołużyckich organizacji. Każdy z tworzących SLR podmiotów delegował doń 5 reprezentantów. Jej powstanie w dziejach serbołużyckiego ruchu narodowego stanowiło niewątpliwie poważny krok naprzód. Okazało się bowiem, że możliwe jest porozumienie konserwatystów z narodową lewicą, skupioną przede wszystkim w szeregach Serbołużyckiej Partii Ludowej. W listopadzie 1919 r. założony został, jako spółka akcyjna, Serbołużycki Bank Ludowy (Serbska ludowa banka) z zadaniem zapewnienia podstaw finansowych serbołużyckiemu programowi gospodarczemu. Krąg klientów banku niemalże wyłącznie tworzyli mieszkańcy serbołużyckich wsi. Duże znaczenie miała również organizacja spółdzielcza o nazwie Serbołużyckie Towarzystwo Gospodarcze (Serbske hospodarske towarstwo) w Budziszynie z filiami w Białej Wodzie i w Kulowie².

Wraz ze wzrostem tendencji totalitarnych sytuacja serbołużyckiego ruchu narodowego coraz bardziej się pogarszała. W 1932 r. Serbołużycka Partia Ludowa zrezygnowała z wystawienia swoich kandydatów. W dniu 8 lipca 1932 r. ostatecznie upadł Serbołużycki Bank Ludowy, nie wytrzymując konkurencji niemieckich instytucji finansowych. Wiosną 1933 r. zapadła decyzja o samorozwiązaniu Serbołużyckiej Rady Narodowej. Przed wprowadzeniem tej decyzji w życie wystąpiła ona ze Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech. W tym samym miesiącu, uprzedzając przygotowywaną przez komisarza Rzeszy w Saksonii decyzję o rozpuszczeniu, rozwiązał się Serbołużycki Związek Sokoli. W tej niezwykle trudnej sytuacji przewodniczącym Domowiny wy-

² P. Pałys, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945-1948*, Opole 2014, s. 17-33.

brany został 27 grudnia 1933 r. młody, energiczny nauczyciel, Paweł Nedo. Dzięki grupie skupionych wokół niego działaczy udało się nie tylko powstrzymać zauważalny w serbołużyckim ruchu narodowym od początku lat trzydziestych regres, ale także przystąpić do przekształcenia Domowiny z luźnej federacji stowarzyszeń w organizację scentralizowaną, opartą na przynależności poszczególnych członków do grup terenowych. Wzrost serbołużyckiej aktywności narodowej, widoczny choćby w działalności chórów i grup teatralnych, był jednakże nie do zaakceptowania przez władze hitlerowskie. W dniu 13 stycznia 1936 r., Powiatowy Wydział d.s. Serbołużyckich (Wendenabteilung) w Budziszynie zażądał od przewodniczącego Domowiny wprowadzenia zmian w statucie tej organizacji, które w zasadzie sprowadzały się do zgody Serbołużyczan na uznanie ich za posługujących się specyficznym dialektem Niemców, ze wszystkimi tego konsekwencjami. Odmowa doprowadziła do wydania 18 marca 1937 r. zakazu działania Domowiny oraz podległych jej stowarzyszeń i organizacji³.

Po ukończeniu szkoły średniej Paweł Cyż, podobnie jak brat Jurij, zdecydował się na studia prawnicze. Stało się to możliwe dzięki stypendium Związku Polaków w Niemczech⁴. Jan Skala, redaktor naczelny „Kulturwehr”, organu teoretycznego Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech, pośredniczył w tym czasie w uzyskaniu przez młodych Serbołużyczan możliwości studiowania w Polsce oraz uzyskaniu stypendiów przyznawanych Związek Polaków w Niemczech młodzieży uczącej się w niemieckich szkołach i uczelniach. Takie stypendium w wysokości 85 marek miesięcznie Cyż zaczął otrzymywać w 1934 r. W latach 1935-1938 studiował na uniwersytecie w Królewcu i mieszkał w polskiej bursie⁵. Tam wstąpił do Związku Akademików Polaków

³ Ibidem, s. 34-38.

⁴ A. Woźny, Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu wojskowego w latach 1931-1939, Opole 2010, s. 231.

⁵ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Doniesienie agenturalne, Opole 19 X 1960, k. 105.

w Niemczech⁶. Organizacja ta założona została w trakcie spotkania w Berlinie 20 lipca 1934 r., Łącząc trzy do tej pory działające niezależnie organizacje studenckie. Na uniwersytecie królewieckim pierwsza, pięcioosobowa, grupa polskich studentów pojawiła się w 1934 r. Rok później studiowało tam już dziewięcioro. Utrzymywali oni kontakty z IV Dzielnicą Związku Polaków w Niemczech, aktywnie wspierając jej działalność w terenie⁷. Łącznie przez królewiecki ośrodek Związku Akademików Polaków w Niemczech do wybuchu wojny przewinęła się jedna studentka i 20 studentów⁸.

Członkostwo w polskiej studenckiej organizacji mniejszościowej oraz manifestowany przez P. Cyża serbołużycki patriotyzm spowodowały, że w 1938 r. Sąd Krajowy w Dreźnie, powołując się na opinię NSDAP o braku lojalności wobec systemu narodowosocjalistycznego, odrzucił jego podanie o przyjęcie na stanowisko referendarza sądowego⁹. W tej sytuacji ponownie pomocną dłoń wyciągnęli Polacy, zatrudniając go od 1 czerwca 1938 r. w charakterze radcy prawnego Związku Polaków w Niemczech w Olsztynie¹⁰.

W tym czasie Paweł Cyż aktywnie działał już w strukturach serbołużyckiego ruchu oporu. W połowie lat trzydziestych ubiegłego wieku wywiad polski nawiązał kontakt z grupą serbołużyckich patriotów, którą od pseudonimu prowadzącego ją oficera, przyjęło się w literaturze określać mianem „Michał”¹¹. Był nim kpt. Wojciech Lipiński, kierownik Podreferatu A-Z (Rzesza Niemiecka) Referatu Terenowego

⁶ P. Šurman, *K pošëgam mjazy polskimi a serbskimi kulturnymi procowarjami w XX lëtstotku* [w:] Łużyce w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej. Praca pod redakcją Tomasza Jaworskiego i Mieczysława Ostrowskiego. Zielonogórskie Studia Łużyckie Nr 1, Zielona Góra 1995, s. 133.

⁷ W. Wawrzynek, *Pamiętnik Opolanina*, Opole 1965, s. 132-149.

⁸ Ibidem, s. 212.

⁹ List Anastazji Cyż z 15 X 2003, w zbiorach autora..

¹⁰ B. Cyż, *Łužiski Serb Jurij Cyž a jeho styki k Polakam za čas nacionalsocializma*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze” 2004-2005, t. 3-4, s. 65.

¹¹ P. Nowotny, *K stawiznam ilegalneho antifasisiskeho spječowanja Serbow*, „Rozhlad” 1996, čo. 1, s. 15.

A („Zachód”) Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego¹². Późnym latem 1937 r. P. Cyż wraz z Liską Nawkec, ubezpieczał w Błótach spotkanie Pawoła Nedy z Jurijem Brězanem¹³. Do siatki „Michała” oficjalnie zwerbowany został rok później w Królewcu przez Pawoła Nowotnego¹⁴. Do jego zadań należało zapewnienie łączności kurierskiej pomiędzy mieszkającym w Berlinie Pawołem Nedą, zatrudnionym w Gdańsku w charakterze nauczyciela Antonem Nowotnym a „Karolem”. Jedno z ostatnich konspiracyjnych spotkań przywódców tej grupy odbyło się w czerwcu lub lipcu 1938 r. w berlińskim mieszkaniu Jurija Cyża. Pawoł Cyż otrzymał wówczas od Nedy dyspozycje, które następnie przekazał Nowotnemu¹⁵. Mniej więcej na tydzień przed rozpoczęciem działań wojennych, spotkał się on na dworcu w Kutnie z Antonem Nawką i łączniczką Hildą Balzer. Jak się okazało, było to ostatnie spotkanie członków grupy „Michał”. Na skutek działań wojennych kontakty z polskim wywiadem uległy całkowitemu zerwaniu. Sporadyczne były także w tym czasie prywatne kontakty członków „Michała”¹⁶. Pawoł Cyż nie ograniczał swej antyhitlerowskiej działalności jedynie do struktury kierowanej przez „Michała” vel „Karola”. Prawdopodobnie wykonywał on dla polskiego wywiadu zadania także na terenie Prus Wschodnich¹⁷. Według relacji samego P. Cyża, gdy latem 1939 r. otrzymał powołanie do Wehrmachtu, wyjechał do Poznania. Tam nawiązał kontakt z niewymienionym z nazwiska działaczem Związku Polaków w Niemczech z którym wyjechał do Warszawy, gdzie spotkał się z oficerem polskiego wywiadu. Ten miał mu zaproponować rolę rezydenta w Szwajcarii. Po wyrażeniu zgody otrzymał polskie dokumenty na nazwisko Kovalik, urodzony w Wilnie. W dal-

¹² A. Woźny, op. cit., s. 236-237. Szerzej na temat życiorysu kpt. W. Lipińskiego patrz także s. 217-220.

¹³ J. Brězan, *Naše započatki*, „Rozhled” 1995, čo. 7/8, s. 260.

¹⁴ P. Nowotny, op. cit., s. 15.

¹⁵ P. Šurman, op. cit., s. 132-133.

¹⁶ P. Nowotny, op. cit., s. 16.

¹⁷ P. Šurman, op. cit., s. 133.

szej kolejności miał otrzymać instrukcje, listę kontaktów i pieniądze. Ostatecznie do tego nie doszło¹⁸.

Aresztowany 30 sierpnia 1939 r., uciekł z transportu zmierzającego do obozu koncentracyjnego w Dachau¹⁹. Najpierw dotarł do Warszawy, a następnie znalazł się w Przemyślu i Leżajsku²⁰. Po zakończeniu kampanii wrześniowej, legitymując się fałszywymi dokumentami na nazwisko Federenko Schewczenko, dotarł do Berlina. Następnie powrócił na Łużyce. Poszukiwany przez gestapo, zdawał sobie sprawę, że nie może w rodzinnych stronach pozostawać zbyt długo. Po zabranii z domu niezbędnych rzeczy miał zamiar uciekać za granicę. Niestety, na skutek denuncjacji został pojmany²¹. Aresztowanie nastąpiło 1 października 1939 r. W dniu 30 listopada 1939 r. przewieziony został do obozu koncentracyjnego Oranienburg–Sachsenhausen gdzie przebywał już jego brat, Jurij²². W obozie zetknęli się tam z aktywnym działaczem przedwojennego Towarzystwa Polsko–Łużyckiego Henrykiem Batowskim²³. Paweł Cyż zwolniony z obozu został 20 kwietnia 1940 r.²⁴ Latem 1940 r. wcielono go w szeregi Wehrmachtu²⁵. Nawet jednak w tej sytuacji Cyż nie zaniechał kontaktów z Polakami. W okresie służby wojskowej kilkakrotnie spotykał się z przyjacielem ze studenckich lat, pochodzącym spod Raciborza Wojciechem Wawrzynkiem, również zaciągniętym w szeregi niemieckiej armii. Okazję ku temu stanowiły wyjazdy służbo-

¹⁸ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z przeprowadzonej rozmowy z figurantem sprawy krypt. „Sorbe” w Rijece w dniach 29 i 30 VII 1965, Warszawa 6 VIII 1965, sygn.. 003195, k. 255.

¹⁹ List Anastazji Cyż z 30 X 2002 r., w zbiorach autora.

²⁰ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z rozmowy werbunkowej przeprowadzonej w Czechosłowacji 21 VII – 26 VII 1964 r., k. 198.

²¹ List Anastazji Cyż z 30 X 2002 r., w zbiorach autora.

²² B. Cyż, op. cit., s. 65.

²³ P. Schurmann, *Die sorbische Bewegung 1945-1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung*, Bautzen/Budyšin 1998, s. 27, przyp. 31.

²⁴ B. Cyż, *Łužiski Serb Jurij Cyž.....*, s. 66.

²⁵ List Anastazji Cyż, nie datowany, w zbiorach autora.

we Wawrzyńka do Berlina i Drezna²⁶. Niewykluczone, że w kontaktach tych nie chodziło wyłącznie o względy sentymentalne. W powojennych wschodniemieckich źródłach proveniencji można znaleźć twierdzenie, że Cyż w czasie wojny współpracował z działającymi na terenie Berlina polskimi agentami angielskiego wywiadu, Ireną Bartkowiak i Stefanem Grześkowiakiem:

„Aus der Vergangenheit des Ziesche stellen wir fest, dass er während des Krieges zusammen mit der Polin aus Berlin, Bartkowiak Irene und ihrem damaligen Verlobten Stefan Grzeszkowiak als Agent des Secret Service gearbeitet hat”²⁷.

Znajomość Cyża z Grześkowiakiem datowała się od czasów wspólnej przynależności do Związku Polaków Akademików w Niemczech. Stefan Grześkowiak studia rozpoczął w Berlinie na Niemieckiej Wyższej Szkole Politycznej (Deutsche Hochschule für Politik) której dyplom zyskał w 1939 r. W międzyczasie studiował również na uniwersytetach w Berlinie, Warszawie oraz londyńskiej Szkole Ekonomii i Nauk Politycznych²⁸. Ze wspomnień Wojciecha Wawrzyńka wynika, że 30 czerwca 1937 r. wszedł do nowo wybranego zarządu Związku Polaków Akademików w Niemczech w charakterze pełnomocnika Walnego Zebrania²⁹. We wcześniejszej publikacji Wawrzynek stwierdził, że Grześkowiak funkcjonował jako „pełnomocnik Związku z ramienia ZPwN”³⁰.

W 1944 r. Paweł Cyż znalazł się w Dreźnie. Wraz z bratem Jurijem i jego małżonką Marką wszedł tam w skład międzynarodowej grupy ruchu oporu³¹. Według przypuszczeń Benedikta Cyża mogła ona mieć kontakt z brytyjską Special Operations Executive. Pawłowi Cyżowi udało się w jej szeregach zwerbować szereg Niemców oraz przebywają-

²⁶ W. Wawrzynek, *Pamiętnik Opolanina*, Opole 1965, s. 194-195.

²⁷ Akte über Jurij Brezan. List Michaela Richtera do Dietricha Scholze z 31 VIII 2012.

²⁸ https://de.wikipedia.org/wiki/Stephan_G._Thomas (dostęp z 10 I 2023)

²⁹ W. Wawrzynek, op. cit., s. 136.

³⁰ W. Wawrzynek, *Polskie stowarzyszenia akademickie na Śląsku Opolskim w latach 1939 – 1939*. Opole 1963, s. 25.

³¹ B. Cyż, *Łużiski Serb Jurij Cyż.....*, s. 68.

cych w Dreźnie w charakterze robotników przymusowych Polaków, Czechów oraz jednego Białorusina³².

Z racji znajomości stenografii Cyż otrzymał przydział pisarza sztabowego. Tym samym miał możliwość wystawiania wielu dokumentów i częstych służbowych podróży. W tym czasie Grześkowiak przebywał w Anglii. Zapewne to za jego sprawą wywiad brytyjski nawiązał kontakt z jego partnerką, Ireną Bartkowiak. Anglicy kierowali do niej przerzucanych ludzi, którym trzeba było zapewnić dokumenty. To było zadaniem P. Cyża. Współpraca ta trwała 11 miesięcy³³.

Na początku 1944 r. gestapo, bezskutecznie jak dotąd tropiące członków grupy „Michał”, trafiło na ślad. W więzieniach znaleźli się Jurij Cyż, Paweł Nedo, Jan Cyż i Jan Meškank³⁴. Paweł Cyż został aresztowany 1 listopada 1944 r.³⁵ Według jego relacji bezpośrednim powodem zatrzymania była współpraca z Ireną Bartkowiak. Rozpracowując tę siatkę angielskiego wywiadu, gestapo podstawiło mu swojego agenta, któremu P. Cyż wystawił dokumenty umożliwiające wyjazd do Francji. Według jego wiedzy, poza nim, do więzienia trafiło 16 osób³⁶. Początkowo osadzony został w więzieniu Wehrmachtu. Następnie przebywał w areszcie Sądu Ludowego w Poczdamie, pod zarzutem „przygotowywania zdrady stanu”. Przeżycia więzienne mocno nadwądziły jego zdrowie. Niezbędna była rekonwalescencja, o którą zadbała jego siostra, Katia³⁷.

³² B. Cyż, *W służbie spjeczowanja*, „Serbske Nowiny” 19 IV 2007.

³³ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe” Raport z przeprowadzonej rozmowy z figurantem sprawy krypt. „Sorbe” w Rijece w dniach 29 i 30 VII 1965, Warszawa 6 VIII 1965, sygn.. 003195, k. 255.

³⁴ A. Bresan, *Paweł Nedo 1908-1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte*, Budyšin 2002, s. 159; P. Nowotny, op. cit., s. 16.

³⁵ List Anastazji Cyż, niedatowany, w zbiorach autora.

³⁶ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z przeprowadzonej rozmowy z figurantem sprawy krypt. „Sorbe” w Rijece w dniach 29 i 30 VII 1965, Warszawa 6 VIII 1965, k. 255.

³⁷ List Anastazji Cyż, niedatowany, w zbiorach autora.

Zaraz po zakończeniu działań wojennych Serbołużyczanie przystąpili do odbudowy swego życia narodowego. jako pierwsi podnieśli przedstawicieli serbołużyckiej diaspory w Czechosłowacji. Już 9 maja 1945 r. powstał w Pradze Serbołużycki Komitet Narodowy (Łužiskoserbski narodny wuběrck). Jego działacze od początku domagali się, aby Czesi roztoczyli nad narodem serbołużyckim opiekę i podjęli się reprezentowania jego interesów wobec rządów państw koalicji antyhitlerowskiej. W memorandum z 12 maja 1945 r., skierowanym do marszałka Józefa Stalina i prezydenta Edvarda Beneša domagano się utworzenia z pomocą Sprzymierzonych z Łużyc samodzielnego organizmu politycznego, pozostającego w ścisłym związku z Czechosłowacją. W kolejnym memorandum, Serbołużycki Komitet Narodowy wystąpił 1 czerwca 1945 r. wysuwając żądanie przyłączenia Łużyc do Czechosłowacji. W końcu sierpnia 1945 r. Serbołużycki Komitety Narodowy przeniósł się do Budziszyna, pozostawiając w Pradze jedynie swój sekretariat. W dniu 17 września 1945 r. utworzono jego organ wykonawczy w formie Serbołużyckiej Rady Narodowej (Łužiskoserbska narodna rada). Poczynania te poparła również reaktywowana na Łużycach 10 maja 1945 r. Domowina. Budziszynska komendantura wojenna 17 maja 1945 r. wydała jej oficjalne zezwolenie na podjęcie działalności. Była to pierwsza organizacja we wschodnich Niemczech, która od radzieckich władz okupacyjnych takie pozwolenie otrzymała³⁸.

W proces tworzenia struktur Domowiny włączył się także Paweł Cyż. W sierpniu 1945 r., organizujący w powiecie kamienieckim (Kamjenc, Kamenz) struktury serbołużyckiej żupy „Michał Hórník” Franc Natuś zwrócił się do tamtejszej radzieckiej komendantury wojennej z propozycją mianowania Pawoła Cyża zastępcą kamienieckiego landrata odpowiedzialnego za wszystkie kwestie dotyczące ludności serbołużyckiej. W kwestiach tych miałby on także wspomagać mianowane przez władze okupacyjne władze komunalne. Co ciekawe, z pisma Natuśa wynikałoby, że w tym czasie przebywał on w Polsce:

³⁸ P. Pałys, op. cit., s. 39-46.

„Natuš schlug am 4. August der Kamenzer Kommandantur vor, den noch in Polen lenenden Pawoł Cyž als stellvertretenden Landrat in Kamenz „mit der Maßgabe“ einzusetzen, „dass er allein zuständig für alle Fragen des lausitz-sorbischen Volkes, insbesondere in der Ab- und Besetzung der Bürgermeister“ sein sollte.“³⁹

Ostatecznie P. Cyž wraz z innym prawnikiem serbołużyckiego pochodzenia Janem Piwarčkiem zatrudniony został w dyrekcji policji przy urzędzie kamienieckiego landrata⁴⁰. Wraz z Janem Lipičem, Arnoštem Holanem i Jurijem Měrčinkiem wszedł w skład komisji, weryfikującej kandydatów na członków Domowiny pod względem postawy politycznej i narodowej oraz stosunku do reżimu nazistowskiego⁴¹.

Po zakończeniu działań wojennych jako pierwszymi emisariuszami sprawy łużyckiej w Polsce byli Anton Nawka i Wójczech Kóčka. Ten ostatni 30 sierpnia 1945 r. przedstawił czołowym animatorom działań prołużyckich na terenie Wielkopolski sytuację serbołużyckiego ruchu narodowego w pierwszych tygodniach po wyzwoleniu. Ustalono wówczas także, że wybierający się na Łużyce Kóčka i Anton Nawka będą reprezentować tam Polski Związek Zachodni. W dniu 8 września 1945 r. Domowina skierowała do Polskiej Misji Wojskowej o wskazanie instancji, do których mógłby się zwrócić, mający reprezentować w Polsce serbołużyckie interesy, dr Jurij Ješki, przedwojenny lektor języka serbołużyckiego w Warszawie. W grudniu 1945 r. do przewodniczącego Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bieruta zwrócił się przewodniczący Serbołużyckiego Ziemskiego Komitetu Narodowego, ks. Jan Cyž. Z jego listem udać się miał do Polski wspomniany dr Jurij Ješki. W połowie grudnia 1945 r. poinformował on *charge' d'affaires* polskiego poselstwa w Pradze Romana Staniewicza informując polskiego dyplomate, że strategicznym celem serbołużyckiego ruchu narodowego jest utworzenie są-

³⁹ M. Richter, *Deutsche Parteien in der sorbischen Oberlausitz 1945 – 1953. Die politische Entwicklung in den zweisprachigen Kreisen nach dem Zweiten Weltkrieg*, Bautzen 2017, s. 55.

⁴⁰ P. Schurmann, *Die sorbische Bewegung 1945-1948.....*, s. 63.

⁴¹ *Ibidem*, s. 73.

siadującego z Polską i Czechosłowacją niepodległego państwa, w dawnych granicach etnograficznych, z wyłączeniem części historycznych Łużyc, które znalazły się w granicach Polski. Oprócz doręczenia listu Ješki miał także reprezentować w Polsce serbołużyckie interesy. Jednak od początku zarysowała się tendencja do pomniejszania ich rangi. Serbołużyckiemu wysłannikowi zaproponowano status wysłannika przy Komitecie Słowiańskim w Polsce. Ostatecznie do wyjazdu Jurija Ješkego do Polski nie doszło, a w jego miejsce wyznaczony został Wojciech Kóčka, W dniu 30 stycznia 1946 r. Serbołużycki Ziemski Komitet Narodowy zwrócił się do premiera Edwarda Osóbki-Morawskiego z prośbą o przyjęcie go w charakterze pełnomocnego przedstawiciela narodu serbołużyckiego. W tym czasie Serbołużycanie przywiązywali wielką wagę do starań o wcześniejsze zwolnienie swych rodaków z obozów jenieckich. Z prośbą w tej sprawie zwrócił się Wójciech Kočka do warszawskiego MSZ 22 lutego 1946 r. jednocześnie proponując swój udział w komisji wyznaczonej do przeprowadzenia tej akcji. Aktywność Kočki nie była w tym czasie jedynym przejawem ożywienia wzajemnych kontaktów polsko-serbołużyckich. Na początku stycznia 1946 r. poseł RP w Pradze Stefan Wierbłowski przekazał ks. Janowi Cyżowi treść depechy od przewodniczącego Krajowej Rady Narodowej. Praski sekretariat ŁSZNW starał się w dalszym ciągu podtrzymywać w stosunkach z polskim poselstwem dobrą aurę. Przykładowo, na początku trzeciej dekady stycznia 1946 r. przekazano polskiej placówce dyplomatycznej w stolicy Czechosłowacji powinszowania z okazji wyboru Polski do Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych. W lutym 1946 r. Jana Cyża i Pawoła Nedę życzliwie przyjął szef Polskiej Misji Wojskowej przy Międzysojuszniczej Komisji Kontroli w Berlinie, gen. Jakub Prawin. W trakcie tego spotkania obiecał on nawet swoim rozmówcom utworzenie w Budziszynie polskiej placówki konsularno-repatriacyjnej. MSZ uznało jednak tę inicjatywę za przedwczesną. Prawinowi zalecono zachowanie powściągliwości, przy jednoczesnym podkreślaniu życzliwości rządu polskiego dla poczynań Serbołużyczan. Kwestia Łużyc

stała również na porządku dziennym poświęconej przygotowaniom do zbliżających się rokowań z Czechosłowacją narady u premiera Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, Edwarda Osóbki-Morawskiego. W jej trakcie minister żeglugi i handlu zagranicznego Stefan Jędrzychowski uznał wywoływanie sprawy Łużyc w trakcie pertraktacji z południowym sąsiadem za niewskazane. Jednak jego zdaniem, w pewnej perspektywie należało dążyć w tej kwestii do uzgodnienia stanowisk z Czechami. Wskazane byłoby również opracowanie wspólnej taktyki na konferencję pokojową odnośnie całości zagadnienia granic, w tym także przesunięcia polskiej granicy na lewy brzeg Odry. Odnośnie Łużyc Jędrzychowski proponował, aby przyjąć, jak to określił: „stanowisko bardziej zbliżone do Czech. Może to być autonomia Łużyczan, może to być niepodległość Łużyc.” Stanowisko władz polskich w kwestii Łużyc przekazane zostało stronie czechosłowackiej w miesiąc później. W dniu 22 marca 1946 r. wiceminister spraw zagranicznych, Zygmunt Modzelewski, oświadczył posłowi ČSR w Polsce Josefowi Hejretowi, że najlepiej byłoby gdyby z inicjatywą w sprawie Łużyc wystąpili Czesi. W tym czasie Warszawa zaczęła przyjmować w kwestii łużyckiej taktykę niezobowiązującego popierania „słusznej sprawy”⁴².

W kwietniu 1946 r. doszło do istotnego dla dalszego rozwoju stosunków polsko-serbołużyckich spotkania urzędującego w Pradze sekretarza Serbołużyckiego Ziemskiego Komitetu Narodowego Jurija Cyża z polskim wiceministrem spraw zagranicznych Zygmuntem Modzelewskim. W trakcie rozmowy prosił on rząd polski o interwencję w Moskwie w sprawie przyjęcia tam delegacji ŁSZNW, wypowiedzenie się przeciwko utworzeniu centralnego rządu niemieckiego oraz poparcie inicjatyw założenia w Budziszynie Łużyckiej Partii Socjalistycznej i wydawania serbołużyckiej gazety. Sekretarz ŁSZNW poruszył również kwestie ewentualnego druku w Polsce książek, emisji przez Polskie Radio audycji dla Łużyc, uruchomienia w Zgorzelcu serbołużyckiego gimnazjum, zwolnienia z polskich obozów jeńców narodowości serbołużyck-

⁴² P. Pałys, op. cit., s. 214-224.

kiej oraz przyjęcia w Polsce kolejnego delegata. Modzelewski swemu rozmówcy oświadczył, że rząd polski w sprawie Łużyc sam wystąpić nie może. Gotów jest natomiast poprzeć ewentualną inicjatywę Czechosłowacji w tej sprawie. Jednocześnie polski dyplomata obiecał zbadać sprawę jeńców oraz wstępnie wyraził zgodę na druk w Polsce serbołużyckiej literatury, udostępnienie fal Polskiego Radia, oraz utworzenie zgorzeleckiego gimnazjum. Wyraził także zgodę na przyjazd do Polski serbołużyckiego delegata Zażądał jednak wyraźnego oświadczenia, że budziszyński Komitet nie zgłasza żadnych roszczeń do terenów leżących na wschód od Nysy Łużyckiej⁴³.

W efekcie przybyły w charakterze przedstawiciela Serbołużyckiej Rady Narodowej do Warszawy Paweł Cyż niezwłocznie wspomnianą deklarację złożył. Znalazła się w niej również propozycja oddania całych Łużyc pod polski protektorat oraz zapewnienie o bezwarunkowym poparciu dla granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej:

„My, Łużyczanie, jako Słowianie, dumni jesteśmy, że właśnie słowiańska Polska pierwsza przeciwstawiła się agresji niemieckiej, pierwsza powiedziała Niemcom „ani kroku dalej” i na swym sztandarze wypisała hasło „Honor” i honoru tego umiała bronić mężnie, niekiedy gołymi rękoma, idąc na niemieckie czołgi. Polska sama musiała przetrwać niemiecką nawałę, która przyprawiła Ją o najcięższe ofiary w ludziach, największe straty materialne. Polska walczyła nie tylko o swą własną wolność, ale także o wolność całego świata. Żołnierz polski przelewał swą krew nie tylko na polskiej ziemi, nie tylko w krainach Rosji, na pustyni afrykańskiej, w górach Norwegii, na ziemi włoskiej, na polach Francji, Belgii, Holandii, nie tylko bronił przestworzy nad Londynem i bohaterstwo walczył na wszystkich morzach, – lecz krew jego, krew poległych Polaków, wsiąkła także w naszą ziemię, ziemię „Pięknej Łużycy”, jak ojczyznę naszą nazywa łużycki hymn narodowy. Chowamy w sercach niezapomnianą nigdy wdzięczność za te ofiary, złożone na ołtarzu wolności, daj Boże także i naszej!

⁴³ C. Skuza, *Kwestia serbołużycka w polskiej polityce zagranicznej (1944--1949)*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1984, nr 121, s. 90-91.

Z głębi serca życzymy narodowi polskiemu, krwawiącemu z tysięcy ran, zadanych przez wojnę, aby te rany jak najszybciej się zagoiły, aby Polska znów stała się mocna, silna i by zajęła w świecie poczesne miejsce, należne jej po poniesieniu tylu ciężkich ofiar. Polsce należy się najcenniejsza zapłata. Cały świat cywilizowany winien wśród ruin polskiej stolicy, Warszawy, wznieść najpiękniejszy pomnik i wyryć na nim złotymi zgłoskami: „Z wdzięczności dla rycerskiego Narodu Polskiego”. Przynajmniej zaś powinien świat, a w szczególności kraje zachodnie i zamorskie, wyciągnąć rękę pomocną i bez żadnych zastrzeżeń udzielić pomocy materialnej na odbudowę zniszczonych miast i wsi, powinien mieć pełne zrozumienie dla minimalnych żądań Polski w sprawie zachodniej granicy na linii Odra – Nisa. Ta granica nie stanowi dla Polski ani odszkodowania, ani wyrównania strat zadanych przez Niemcy, ale jest jedynie aktem historycznej sprawiedliwości. Niemiec bowiem przemocą i orężem, zgodnie ze swym „Drang nach Osten” w ciągu stuleci te ziemie sobie przywłaszczył, a ich słowiańską ludność po większej części systematycznie wymordował. Ziemie, które wróciły do Polski, a które w przeszłości wchodziły w skład Królestwa Polskiego, zostały przez Niemców zdobyte nie inaczej, jak Alzacja i Lotaryngia w 1870/71 roku, t.j. – mieczem.

My Łużyccy Serbowie – oświadczam to w imieniu Łużyckoserbskiej Rady Narodowej i w imieniu całego mego narodu, nie mieliśmy, i nie mamy i nigdy mieć nie będziemy żadnych roszczeń w stosunku do terytoriów przyznanych Polsce przez Konferencję w Poczdamie. Granicą łużycko – polską jest rzeka Nisa!

Jesteśmy radzi, że przynajmniej część historycznego obszaru Łużyc wróciła do Narodu Słowiańskiego. Gdyby zaś Polska już przy ustalaniu swych zachodnich granic otrzymała była całe Łużyce, nie istniałoby dziś zagadnienie łużyckie, gdyż byłaby spełniła się wola naszego narodu wyrażona w żądaniu „oderwać się od Niemiec”. W naszym drugim memorandum z dnia 7 stycznia 1946 roku rzuciliśmy projekt oddania się pod protektorat polski.

Tymczasem zaś toczy się dziś dalej walka półmilionowego narodu o nasze święte prawa, o prawa określone na nowo w Karcie Atlantyckiej, w uchwałach Konferencji Krymskiej (rozdział V) i w Karcie Organizacji Narodów Zjednoczonych (rodz. II, par. 37a, b; rozdz. XII, par. 77 b) – a które muszą być przyznane także temu najmniejszemu narodowi.

Rozwiązanie kwestii łużyckiej jest niejako zadaniem wszystkich narodów słowiańskich, wśród nich przede wszystkim tych, które są nam kulturalnie i geograficznie najbliższe. Nasza długa na przeszło 150 km granica z Polską otwiera drogę dla jak najlepszych stosunków kulturalnych, gospodarczych i politycznych. Jest naszym gorącym zamiarem i życzeniem te kontakty łużycko-polskie, w ciągu długich wieków nigdy w całości nie wygasłe, dzisiaj ożywić i przepoić duchem wielkiej przyjaźni.

Ponieważ zaś nie jesteśmy jeszcze panami na swojej ziemi, lecz nadal walczymy wciąż o podstawowe prawa ludzkie, należne każdemu narodowi, o prawo do całkowitej wolności – my, Serbowie Łużyccy, pogrążeni w falach niemieckiego morza, wyciągamy ręce do stojącej u brzegu tego morza Polsce i wołamy do Niej, a także do innych narodów słowiańskich: „Nie dajcie nam zginąć!”.

Zapewne dziś stoimy pod osłoną Czerwonej Armii Związku Radzieckiego, która od najcięższego zła nas uwolniła, które gwarantuje nam swobodę kulturalnego rozwoju. Jeśli jednak już teraz nie rozstrzygnie się nasza dalsza przyszłość, znowu staniemy przed pytaniem: „Co dalej?”. Co stanie się, gdy Armia Czerwona opuści naszą ziemię?! Znowu będziemy wydani na łup niemieckiego odwetu, tak jak w roku 1919 po pierwszej wojnie światowej, kiedy Niemcy uwięzili za „zdradę stanu” łużyckich działaczy narodowych, występujących w naszej sprawie na konferencjach w Paryżu i Genewie.

Nadeszła dziś ostatnia chwila, jaka mogła się zdarzyć w naszej historii. Dobrze wiemy, że Polska, w każdej dziedzinie ciężko dotknięta minioną wojną, musi się trudzić nad swymi wewnętrznymi sprawami, że stoi Ona wobec heroicznego wprost zadania, że Jej miasta i wsie leżą w gruzach.

Wiemy też jednak, że najbiedniejszy właśnie człowiek dla swego bliźniego, tak i biedny naród dla innego biedniejszego jeszcze narodu ma rękę najszerzej otwartą.

Z wielkim wzruszeniem obserwuję akcję Polski na rzecz Łużyc. Miałem sposobność przyjrzeć się bliżej pracy wielu ośrodków prołużyckich w Polsce. Muszę stwierdzić bezstronnie, że a akcji tej przoduje bez wątpienia Wielkopolska. Poznańska młodzież akademicka, wypełniająca z pełną odpowiedzialnością misję ambasadorów Łużyc w Polsce, stworzyła już w konspiracji Polski Ruch Obrony Łużyc „Prołuż” i dziś przy żywym współudziale ogółu młodzieży i coraz wydatniejszej pomocy społeczeństwa oraz poparciu czynników rządowych, prowadzi z rozmachem z centrali w Poznaniu – zorganizowaną na skalę ogólnopolską działalność w obronie praw wolnościowych narodu łużyckiego. Wierzę, że ta wspaniała akcja „Prołuż” wpłynie decydująco na urzeczywistnienie naszych dążeń wolnościowych!

Z życzeniem, aby z krwi bohatersko poległych polskich żołnierzy, z ruin miast i wsi powstało nowe życie, wyrosła nowa, demokratyczna Polska, godna swej wielkiej przeszłości, – wołamy raz jeszcze: „Nie zapomnij Polsko, o Twym najmniejszym słowiańskim bracie, którego hasłem jest – „Bratr ku bratrej, krew ku krwi, zemja ku zemi.” (Brat z bratem, krew z krwią, ziemia z ziemią!) Nie zapomnij!”⁴⁴.

Po przyjeździe do Polski Cyż udzielił wywiadu Robotniczej Agencji Prasowej przedstawiając zarys dziejów Łużyc ze szczególnym uwzględnieniem kolei losów serbołużyckiego ruchu narodowego:

„(RAP) – W Warszawie przebywa przedstawiciel dyplomatyczny Serbo-Łużyckiej Rady Narodowej w Budziszynie – Paweł Czyż, brat zna-

⁴⁴ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, Departament Polityczny, sygn. z. 6, w. 10, t. 665, Serbowie Łużyccy do Narodu Polskiego (oświadczenie oficjalnego delegata Łużyc w Polsce, Ministra dr Pawła Cyża), niedatowane, k. 24-27; patrz także: T. Szkopek, *Serbowie Łużyccy do Narodu Polskiego (oświadczenie oficjalnego delegata Łużyc w Polsce, ministra dr Pawła Cyża z dnia 30.IV.1946r.)*, artykuł dostępny na stronie internetowej www.bezuprzedzen.pl/dokumenty/luzyce.

nego działacza i publicyście serbo-łużyckiego Jana Czyża. P. Paweł Czyż bywał przed wojną w Polsce, zna język polski i kraj nasz jest mu bliski.

Ponieważ jeden z najstarszych szczepów słowiańskich mało znany jest w Polsce i jeszcze mniej w innych krajach Europy, a problem Łużyc, toczących od piętnastu wieków nierówną walkę z Niemcami o swoją wolność wchodzi obecnie w stadium rozstrzygnięć decydujących, zwracamy się do p. Pawła Czyża z prośbą o informacje dotyczące kraju i jego mieszkańców.

Za główne cele swej misji w Polsce Cyż uznał zapoznanie społeczeństwa polskiego z kwestią łużycką oraz uzyskanie jak najdalej idącej pomocy kulturalnej i materialnej. W sferze politycznej stawiał sobie on za cel skłonienie władz polskich do wspólnego z pozostałymi państwami słowiańskimi, wystąpienia na rzecz Łużyc. Jego zdaniem, kwestia państwowo-prawnej przyszłości Łużyc mogłaby zostać rozwiązana poprzez przyłączenie ich do Polski lub Czechosłowacji w charakterze autonomicznego okręgu lub federacji ewentualnie utworzenia z Łużyc terenu mandatowego pozostającego pod opieką ONZ lub ZSRR.⁴⁵

Po przybyciu do Polski Cyż otrzymał pismo potwierdzające jego status przedstawiciela Serbołużyczan i wzywające wszystkie instancje do okazania mu wszelkiej pomocy. Koszty jego pobytu wzięło na siebie Ministerstwo Spraw Zagranicznych, jednak oficjalnie zatrudniony został w Komitecie Słowiańskim. W dniu 3 czerwca 1946 r. doszło do Pragi sprawozdanie posła Czechosłowacji Polsce Josefa Hejreta o poczynaniach Cyża, w którym pisał:

„...delegát Lužických Srbů p.Mgr.Pavel Cyž nemá žádných privilegii ve Varšavě. Dostal od polských úřadů toliko „Potvrzení“, v němž se uvádí, že jest zástupcem Lužických Srbů a úřední místa polská jsou žádána, aby mu vyšla vstříc ... p. Cyž před tím, než dostal toto doporučení, se obrátil na vyslance se žádostí o prozatimní čl. pas, potom

⁴⁵ A. Puchałka-Zabrzęski, *Niemcy terroryzują ludność łużycką. Wywiad z przedstawicielem Serbów Łużyckich w Warszawie, „Polska Zachodnia” 1946, nr 23-24 (45-46).*

však tuto žádost odvolal. Útraty pobytu p. Cyže ve Varšavě platí polské ministerstvo zahraničních věcí, p. Cyž pracuje jednak ve Slovanském výboru a jednak v rozhlasu"⁴⁶.

Kontakty te uległy intensyfikacji z chwilą przyjazdu do Polski Pawła Cyża. To właśnie Zarząd Główny AZPŁ „Prołuż” wraz z Kołem Sympatyków „Prołużu”, zorganizowało latem 1946 r. podróż serbołużyckiego delegata po Wielkopolsce⁴⁷. Z tej okazji wydano jednodniówkę zatytułowaną *Ratujmy!*⁴⁸. Jej redaktorami byli: Matyniak, Leszek Goliński oraz Franciszek Fenikowski⁴⁹. Do Krotoszyna Cyż przyjechał 21 czerwca. Powitany został w auli tamtejszego gimnazjum w trakcie uroczystej akademii. Następnie odbył się na jego cześć bankiet w Hotelu pod Białym Orłem⁵⁰. Za sprawą starosty Leona Kaczmarka z honorami przyjmowano Pawła Cyża również 22 czerwca 1946 r. w Jarocinie. Na rynku zebrały się tłumy mieszkańców, odbyła się defilada wojskowa, gościa witali przedstawiciele władz miejskich i powiatowych⁵¹. Na poznańskim dworcu Cyża powitał należący do Polskiej Partii Socjalistycznej wiceprezydent miasta Antoni Drabowicz, delegacje Uniwersytetu i szeregu organizacji z „Prołużem” na czele. Na wiodącej od dworca do śródmieścia ulicy Głogowskiej wstrzymano ruch, a domy udekorowano flagami polskimi i serbołużyckimi⁵². W Parku Wilsona odbyła się wielka prołużycka manifestacja i pochód do Placu Wolności⁵³. Delegat serbołu-

⁴⁶ Cyt. za: J. Zahradnik, *Lužice mezi Československem a Německem 1945-1949*, Liberec 2004, (maszynopis pracy dyplomowej), s. 55-56.

⁴⁷ *Centrala „Prołuż” zawiadamia*, „Polska Zachodnia” 23.06.1946, nr 25 (47).

⁴⁸ J. Brodacki, *Polski Ruch Obrony Lużyc w latach 1945 - 1950*, „Przegląd Polonijny”, 1998, z.1, s. 95.

⁴⁹ Instytut Pamięci Narodowej - Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Poznaniu, sygn. IPN Po 75/2688, Protokół przesłuchania podejrzanego Jana Szymańskiego, Krotoszyn 1 VIII 1949, k. 135.

⁵⁰ J. Brodacki, *„Prołuż” Akademicki Związek Przyjaciół Lużyc. Historia wewnętrzna organizacji*, Warszawa 2006, s. 34-35.

⁵¹ M. Ziółkowska-Sobecka, *Profesor dr Leon Kaczmarek (1911-1996)*, „Zeszyty Łużyckie” 1996, t. 17, s. 64-65.

⁵² G. Skrukwa, *Polski Ruch Obrony Lużyc „Prołuż” 1945-1950*, „Glaukopis” 2005, nr 2-3. s. 292.

⁵³ J. Brodacki, *„Prołuż” Akademicki Związek Przyjaciół Lużyc*, s. 34-35.

życki odebrał defilady wojska i harcerzy oraz udzielił wielu wywiadów prasowych i radiowych⁵⁴. Wieczorem serbołużycki delegat gościł w teatrze. Spotkał się również z miejscowymi działaczami, Tadeuszem Powidzkim, Chrzanowskim, Wietrą i innymi. Wziął także udział procesji farnej, otwarciu wystawy książki lużyckiej w Muzeum Wielkopolskim oraz wieczornicy lużyckiej w Akademii Handlowej⁵⁵. W dniu 24 czerwca reprezentant Serbołużyckiej Rady Narodowej wizytował Zieloną Górę⁵⁶. Podróż ta miała na tyle duży wydźwięk propagandowy, że odnotowana została przez akredytowanego w Polsce przedstawiciela rządu włoskiego⁵⁷ oraz dyplomatycznego przedstawiciela Czechosłowacji:

Právě v té době přebýval na Pozaňsku lužický zástupce Pavel Cyž, který při svém příjezdu do Polska před dvěma měsíci byl v novinách ohlášen jako zástupce diplomatický. Jeho příjezd na Pozaňsku byl okázalý. Zvláště vřelého přijetí se mu dostalo ve městech Krotoszyn a Jarocin. ... Jedno z těchto hesel bylo „Lužice patří Polsku“. Propagátorem této akce je „Proluž“⁵⁸.

Wzmianki o jego działalności znalazły się także w czeskich czasopiśmie, np. w „Svobodném slově” z 26 czerwca 1946 r. oraz w „Práce” z 25 czerwca 1946 r.⁵⁹.

W lipcu 1946 r. w związku z paryską konferencją w sprawie zawarcia pokoju z byłymi satelitami Niemiec, P. Cyž spotkał się z naczelnikiem Wydziału Południowo-Wschodniego MSZ Wiesławem Sobierajskim. Poinformował on polskiego dyplomate o sukcesach reprezentującej w Paryżu serbołużycki ruch narodowy Marki Cyżowej. Miała ona jakoby uzyskać ze strony Andrieja Wyszyńskiego obietnicę poparcia przez ZSRR serbołużyckich dążeń. Postulat wydzielenia Łużyc z obszaru Łu-

⁵⁴ G. Skrukwa, op. cit., s. 292.

⁵⁵ J. Brodacki, „Proluž” *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji*, Warszawa 2006, s. 34-35.

⁵⁶ J. Brodacki, „Proluž” - *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc.....*, s. 35.

⁵⁷ E. Reale, *Raporty. Polska 1945 - 1946*, Warszawa 1991, s. 248-249.

⁵⁸ Cyt. za: J. Zahradnik, op. cit., s. 56.

⁵⁹ Ibidem, przyp. 266, s. 56.

zyc miał znaleźć pozytywny oddźwięk również wśród Amerykanów. Jednocześnie Cyż wystąpił z prośbą, aby delegacja polska poparła w Paryżu serbołużyckie postulaty⁶⁰. Rozmowy te niewiele przyniosły. Informacje przekazywane przez P. Cyża niewiele miały wspólnego z rzeczywistością, z czego strona polska doskonale zdawała sobie sprawę. Zależny w kwestii swej granicy zachodniej od stanowiska ZSRR rząd polski nie zamierzał wbrew Moskwie poruszać kwestii łużyckiej.

Oprócz problemów wielkiej polityki, w sferze zainteresowań urzędującego w warszawskiej siedzibie Komitetu Słowiańskiego serbołużyckiego delegata, pozostawały w także kwestie zwolnienia z polskich obozów jeńców przebywających tam Serbołużyczan, organizacja klasy serbołużyckiej w gimnazjum w Zgorzelcu oraz nawiązanie wymiany kulturalnej. Jedną takich inicjatyw była, podjęta latem 1946 r., we współpracy z Wojewódzkim Urzędem Informacji i Propagandy, próba zorganizowania wyjazdu na Łużyce chóru „Echo” z Katowic⁶¹.

Działalności w Polsce z pewnością nie ułatwiała P. Cyżowi nieskrywana niechęć czynników radzieckich. We wrześniu 1946 r. gen. Iwanow z radzieckiej administracji okupacyjnej w Niemczech w rozmowie z J. Hejretem stwierdził, że ZSRR w kwestii łużyckiej zajmuje dokładnie takie samo stanowisko w stosunkach z Pragą jak i z Warszawą. Odnosząc się do działalności P. Cyża poinformował on swego rozmówcę, że P. Cyż nie otrzymał od radzieckich władz okupacyjnych w Niemczech pozwolenia na opuszczenie Niemiec, ani niezbędnej do tego wizy⁶².

Na przełomie lata i jesieni 1946 r. doszło w serbołużyckim obozie narodowym do otwartego konfliktu. Po rezygnacji ks. Jana Cyża z funkcji przewodniczącego ŁSNR, pozostali jej członkowie zażądali na początku

⁶⁰ T. Szkopek, *Czy wolno pomagać Łużyczanom? Dylematy resortów spraw zagranicznych Warszawy i Pragi latem 1946 roku cz. I*, artykuł dostępny na stronie internetowej www.bezuprzedzen.pl/historia/luzycanie.

⁶¹ Serbski kulturowy archiw (dalej: SKA), sign. D II 4. 7A, pismo Zarządu Towarzystwa Chór Męski „Echo” w Katowicach do dr Pawła Cyża z 3 VII 1946 r., ło. 73.

⁶² J. Zahradnik, op. cit., s. 56.

czerwca 1946 r. natychmiastowego odwołania P. Cyża z Warszawy. Zarzucano mu brak predyspozycji do pełnienia tej funkcji. W dodatku do Polski miał być posłany bez wiedzy i pełnomocnictw Rady, głównie za sprawą kierującego praskim sekretariatem ŁSNR jego brata, Jurija Cyża. Jednocześnie postanowiono wysłać do Polski, w charakterze delegata Komitetu Słowiańskiego, dr Jurija Ješkego⁶³. W dniu 13 lipca 1946 r. dr Jan Cyż zakomunikował Komitetowi Słowiańskiemu w Polsce o odwołaniu Pawoła Cyża z Warszawy i mianowaniu na jego miejsce Jurija Ješkego⁶⁴. Jednak już w dwa dni później przekazano do Warszawy informację, że do chwili przybycia Ješkego interesy narodu serbołużycykiego na terenie Polski nadal reprezentować będzie Paweł Cyż.⁶⁵

Oficjalną decyzję tej treści ŁSNR podjęła jednak dopiero 22 lipca 1946 r. W tym czasie doszło do chwilowego kompromisu pomiędzy stronami sporu, a ks. Jan Cyż ponownie objął przewodnictwo Rady⁶⁶. Był to jednak spokój pozorny. We wrześniu 1946 r. poselstwo polskie w Pradze otrzymało z Budziszyna prośbę o wydanie odpisów dwóch dokumentów. Chodziło o list, w którym Jurij Cyż delegował brata do Polski oraz o wystosowane przez MSZ na adres Towarzystwa Przyjaciół Łużyc w Pradze zaproszenie Jurija Ješkego do Warszawy, w charakterze przedstawiciela Łużyc przy Komitecie Słowiańskim⁶⁷. W listopadzie 1946 r. ŁSNR ostatecznie zdecydowała się na wycofanie nominacji Ješkego. Jednocześnie zwrócono się do warszawskiego MSZ z prośbą o udzielenie Cyżowi pomocy i poparcia w sprawach, w których będzie on ŁSNR reprezentował⁶⁸.

⁶³ SKA, sign. D II 1. 1B, stanowisko członków ŁNR z 4 VI 1946 r., ło. 98.

⁶⁴ SKA, sign. D II 4. 7A, pismo ŁSNR do Komitetu Słowiańskiego w Polsce z 13 VII 1946 r., ło. 75.

⁶⁵ Ibidem, pismo ŁSNR do Komitetu Słowiańskiego w Polsce z 15 VII 1956 r., ło. 76.

⁶⁶ SKA, sign. D II 1. 1B, protokół z posiedzenia Łużiskoserbkeje Narodneje Rady w dnju 22 VII 1946 r. w Hajnicach, ło. 103.

⁶⁷ SKA, sign. D II 4. 7A, pismo do radcy poselstwa polskiego w Pradze Romana Staniewicza z 19 IX 1946 r., ło. 81.

⁶⁸ T. Szkopek, *Czy wolno pomagać Łużyczanom ?.....cz. I.*

Zapowiedziany na grudzień 1946 r. do Belgradu Zjazd Wszechsłowiański w obu kręgach serbołużyckiego ruchu narodowego, za doskonałe pole do zwrócenia uwagi na kwestię łużycką. Sytuację komplikował jednakże fakt, że Rosjanie stali na stanowisku, że ma to być zjazd narodów słowiańskich, walczących przeciwko hitleryzmowi. Jak wskazywano, już z tego powodu jest wątpliwym, czy Serbołużycanie mają prawo w nim wziąć udział. Obawiano się przy tym ze strony przedstawicieli Serbołużyckiej Rady Narodowej jakiś wystąpień skierowanych przeciwko odpowiadającym za wszystko, co się na Łużycach dzieje, czynnikom radzieckim. Za decydujące uznano w tej materii stanowisko przewodniczącego Komitetu Wszechsłowiańskiego, gen. Aleksandra Gundorowa⁶⁹.

Pojawiła się także kwestia składu i charakteru ich reprezentacji. Budziszyński Komitet Słowiański delegował do Belgradu Pawła Nedę, Michała Nawkę oraz Měrcína Nowaka–Njechońskiego. Ci z kolei o paszporty zwrócili się do praskiego MSZ. Odpowiadający za sprawy administracyjne Wydział V prośbę tę zaaprobował, wnioskując do Sekcji Politycznej o jak najszybsze wydanie im dokumentów podróжных. Ta jednak wniosek ten odrzuciła, stając na stanowisku, że „na razie zgoda nie może zostać udzielona.” W uzasadnieniu tej decyzji podnoszono, że według radzieckiej wykładni, prawnej Nedo, Nawka i Nowak są obywatelami niemieckimi. Stwierdzano także, że skoro Czechosłowacka Misja Wojskowa w Berlinie wnioskowała, aby przed ewentualnym wydaniem paszportu również wybierającemu się na belgradzki zjazd Jurijowi Cyżowi zasięgnąć opinii Moskwy, Warszawy i Belgradu, to taką samą procedurę należałoby zastosować wobec powyższej trójki. Bardziej zaskakującym argumentem było stwierdzenie, że skoro Nedo, Nawka i Nowak należą do Domowiny skonfliktowanej z będącą oficjalną reprezentantką Serbołużyczan Serbołużycką Radą Narodową, nie należy

⁶⁹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (Dalej: AMZV ČR), Německo 1945 - 1950, karton 17, Československá vojenská mise u Spojenecké kontrolní rady v Berlíně Ministerstvu zahraničních věcí, účast Lužice na Všeslovanském sjezdu v Bělehradě, Berlín 30 XI 1946.

dopomagać w podróży do Belgradu grupie opozycyjnej⁷⁰. Tak, więc 29 listopada 1946 r. postanowiono prośbie powyższej trójki o paszporty odmówić gdyż według Rosjan dokumenty podróżne powinny zostać im, jako obywatelom niemieckim, wystawione przez właściwe władze okupacyjne. Jednocześnie zalecono czechosłowackim dyplomatom zorientowanie się, jakie stanowisko w tej sprawie zajmują przebywający w Belgradzie Rosjanie oraz przedstawiciele pozostałych delegacji⁷¹. Tymczasem reprezentanci Serbołużyckiej Rady Narodowej już do Belgradu odjechali. Jurijowi Rjenčowi posłużyła po temu radziecka przepustka na przejazd przez Węgry i jugosłowiańska wiza wbita w wydany przez ŁSNR dokument podróży. Marka Cyżowa wyruszyła bez radzieckiego dokumentu tranzytowego. Pomimo braku takiego dokumentu w drogę udali się również Korla Wirt oraz Paweł Cyż⁷². W Belgradzie Serbołużycanie zamieszkali w hotelu Borba. Ich pobyt nie ograniczył się jednak wyłącznie do stolicy Jugosławii. Po zakończeniu kongresu odwiedzili również Słowenię oraz zostali przyjęci w pałacu marszałka Tity na wyspie Bled⁷³. W styczniu 1947 r. Paweł Cyż i Jurij Rjenč poinformowali o przebiegu belgradzkiego kongresu lejtnanta Kirilenkę z radzieckiej komendantury wojskowej w Budziszynie⁷⁴.

W trakcie pobytu w Czechosłowacji Cyż zainicjował wraz z nauczycielem serbołużyckiego gimnazjum w Varnsdorfie Bernardem Rachelem tworzenie wśród przebywających na obszarze Republiki Serbołużyczan oddziału ŁSNR, która, nieuznawana przez radzieckie władze okupacyjne, w 1947 r. nie miała już możliwości działania na terenie Łużyc. Przy tej okazji czechosłowackie MSZ tak go charakteryzowało:

„Cyž v nepochopení celé politické situace prováděl v Polsku protisovětskou politiku. Polské vládě vytýkal, že pro Lužici ničeho nedělá, že se bojí Sovětů. SSSR vytýkal, že nemá zájmu na Lužici a není vůbec

⁷⁰ AMZV ČR, Německo 1945 – 1950, karton 17, Záznam, Praha 28 XI 1946.

⁷¹ Ibidem, Záznam, Praha 4 XII 1946.

⁷² Ibidem, Záznam, Dvořáček, Praha 3 XII 1946.

⁷³ List Anastazji Cyż z 15 X 2003 r., w zbiorach autora.

⁷⁴ P. Schurmann, *Die sorbische Bewegung 1945-1948.....*, s. 142.

lužickosrbské myšlence nakloněn. ... vrátil se do Prahy ke svému bratru ... nyní se údajně potuluje po území Československé republiky.“⁷⁵

W lutym 1947 r. P. Cyż przekazał na ręce szefa Polskiej Misji Wojskowej w Niemczech, gen. Prawina listy ks. Jana Cyża do prezydenta RP Bolesława Bieruta i premiera Józefa Cyrankiewicza⁷⁶. W tym czasie przewodniczący ŁSNR próbował uzyskać dla delegacji serbołużyckiej zaproszenie na moskiewską Konferencję Ministrów Spraw Zagranicznych Wielkiej Czwórki. O pośrednictwo w tej sprawie zwrócił się do szefa Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej w Niemczech, gen. Avšića, proponując, aby w składzie serbołużyckiej delegacji oprócz reprezentujących Serbołużycką Radę Narodową: Jurija Cyża, Korli Wirta, Jurija Rjenča, Marki Cyżowej, Myny Witkojc, Domowinę: Pawoła Nedy i Jurija Handrika, Komitet Słowiański: Michała Nawki i dr. Jana Cyża znaleźli się także Jurij Wićaz i Pawoł Cyż⁷⁷.

Dążąc do oparcia stosunków z Domowiną na poszanowaniu dotychczasowego *status quo* polegającym na uznaniu wpływów Domowiny na Łużycach i ŁSNR na terenie Czechosłowacji z możliwością wzajemnego wykorzystania swych aparatów urzędniczych ks. Jan Cyż zaproponował m. in. wykorzystanie osoby Pawoła Cyża do funkcji sekretarza Domowiny⁷⁸.

W marcu 1947 r., złożył on w poznańskiej Dyrekcji Polskiego Związku Zachodniego protest przeciwko poparciu przez Warszawę stanowiska ZSRR w sprawie Łużyc⁷⁹. Jak się wydaje, poczynania te były pochodną wspomnianych kontrowersji, co do jego osoby wśród wywodzących się z Domowiny członków ŁSRN oraz ostatecznej porażki obozu politycz-

⁷⁵ Cyt. za: J. Zahradnik, op. cit., s. 44.

⁷⁶ SKA, sign. N VII 427, předsyda ĽN Rady Jan Cyż chefej pólскеje wojskeje misije w Berlinje knj. Generalej Prawinej, 10 II 1947 r.

⁷⁷ SKA, sign. N IV-17B, předsyda ĽNR Jan Cyż Chefej Južnosłowjanskeje wojskeje misije Generallajtantej Jakej Awšičej w Berlinje, 10 II 1947, ło. 211-212.

⁷⁸ SKA, sign. D II 1. 6A, Jan Cyż předsyda SNW a SNR předsydže Domowiny knj. Pawołej Nedej, Budyšin 3 II 1947.

⁷⁹ M. Mieczkowska, Łużyce a polska opinia publiczna w latach 1945-1949, „Lětopis” 1993, zw. 1, s. 103.

nego, zgrupowanego wokół ks. Jana Cyża, który 20 lutego ostatecznie zrezygnował z funkcji przewodniczącego Serbołużyckiej Rady Narodowej. Paweł Cyż całkowicie działalności politycznej jednak nie zaprzestał. W lipcu 1947 r. doszło do jego spotkania z wicepremierem Stanisławem Mikołajczykiem, przywódcą opozycyjnego Polskiego Stronnictwa Ludowego⁸⁰. Niewykluczone, że stało się to podstawą formułowania Pod adresem Pawła przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego zarzutów wspierania mikołajczykowskiej opozycji:

„CZYŻ Paweł zawód adwokat szwagier Knosały A[nieli]. Obecnie zamieszkały w Berlinie. Do 1950-go przebywał na terenie Opola, był aktywnym działaczem mikołajczykowskiego PSL-u. W 1950 r. wyjechał z Opola do Budziszyna k/ Zgorzelca a następnie udał się do Berlina. Między sobą utrzymują kontakt korespondencyjny.”⁸¹

W latach 1946-1949 szczególnie silne związki połączyły P. Cyża z Opolem. Jest to zrozumiałe, gdyż z Opolszczyzny pochodziło wielu jego przyjaciół z okresu studiów i pracy w Związku Polaków w Niemczech, że wymieńmy wspomnianego już Wojciecha Wawrzyńka czy zamordowanego przez Niemców w obozie koncentracyjnym w Dachau Ryszarda Knosałę. Więzy te dodatkowo umocnił jego ślub z siostrą Ryszarda Anną, zawarty w Opolu 22 września 1946 r. Uroczystość ta stała się okazją do zamanifestowania przyjaźni polsko - łużyckiej, a jej uczestnicy powołali wówczas do życia Koło Przyjaciół Łużyc⁸². W 1947 r. Paweł Cyż przeniósł się wraz z rodziną do Opola na stałe. Zamieszkali przy ulicy Powstańców Śląskich 11, w domu Bronisławy Ligudy, koleżanki Cyża z czasów studiów w Królewcu⁸³. Zatrudnienie znalazł u Ludwika Affy współtowarzysza z ZPwN. Od 1 września 1947 r. do 30 września 1949 r.

⁸⁰ Eadem, *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990*, Szczecin 2002, s. 75.

⁸¹ Instytut Pamięci Narodowej – Oddział we Wrocławiu, sygn. IPN Wr. 011/424/9, Relacja sprawy dot. Knosali Anieli, k. 91,

⁸² P. Pałys, *Problem łużycki w prasie opolskiej w latach 1946 - 1947*, „Zeszyty Łużyckie” 1994, t. 11, s. 53-59.

⁸³ List Anastazji Cyż z 19 X 2002 r., w zbiorach autora.

był pracownikiem jego kancelarii notarialnej w Oleśnie. Jego małżonka, farmaceutka z wykształcenia, podjęła pracę w jednej z opolskich aptek⁸⁴. Według innego źródła ostatnim miejscem jego zatrudnienia w Opolu był tamtejszy oddział Narodowego Banku Polskiego⁸⁵.

W dniu 19 września 1948 r. na poświęconym stosunkom z Polską posiedzeniu, Sekretariat Główny Domowiny postanowił, że od tej pory żaden przebywający w Polsce Serbołużyczanin nie ma prawa występować u władz państwowych, jako oficjalny przedstawiciel Domowiny. Unieważniono także wszystkie wcześniejsze pełnomocnictwa. Od tej pory Domowina do władz polskich występować miała wyłącznie za pośrednictwem Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, a jej wysłannicy i przedstawiciele otrzymywać mieli wyłącznie konkretne pełnomocnictwa. Jednocześnie zwrócono się do Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie z prośbą, aby wizy wjazdowe do Polski wydawać wyłącznie Serbołużyczanom legitymującym się poręczeniem wydanym przez Sekretariat Główny Domowiny. Postanowiono także odwołać z Polski Pawła Cyża, Antona Nawkę oraz Arnošta Černika⁸⁶. Jednak P. Cyż, po ostatecznej likwidacji struktur ŁSNR, na Łużyce wracać nie zamierzał. Przesuwanie terminu swego powrotu tłumaczył względami rodzinnymi (zaawansowaną ciążą żony)⁸⁷.

W 1949 r. stalinizacja życia w Polsce, mimo że w stosunku do innych krajów bloku wschodniego znacznie opóźniona, w widoczny sposób zaczęła nabierać tempa. Skutki tego dotknęły także rodzinę Cyżów. Na Pawła zaczęto wywierać coraz bardziej bezceremonialne naciski, aby zrzekł się niemieckiego obywatelstwa i jednoznacznie opowiedział się za stalinowską dyktaturą. W tej sytuacji rodzina Cyżów zdecydowała się powrócić na Łużyce⁸⁸.

⁸⁴ List Anastazji Cyż, nie datowany, w zbiorach autora.

⁸⁵ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Doniesienie agenturalne, Opole 19 X 1960, k. 106.

⁸⁶ SKA, sign. D II 4. 7D, pismo Głównego Sekretariatu Domowiny do Szefa Polskiej Misji Wojskowej w Niemczech z 29 IX 1948 r., łoż. 85.

⁸⁷ Ibidem, list Pawła Cyża do Domowiny z 9 X 1949 r., łoż. 104.

⁸⁸ List Anastazji Cyż z 15 X 2003, w zbiorach autora.

W dniu 29 stycznia 1949 r. Cyżowie odwiedzili w Poznaniu Alojzego Matyniaka. Była to właściwie wizyta pożegnalna⁸⁹. Z Opola zabrali ze sobą jedynie dwie walizki. Początkowo zamieszkali w Żuricach, następnie w trzypokojowym mieszkaniu Budziszynie. W grudniu 1949 r., a więc w 11 lat po odmowie wydanej przez władze hitlerowskie, Ministerstwo Sprawiedliwości Saksonii mianowało Pawoła Cyża referendarzem sądowym. Na okres pół roku otrzymał on przydział do sądu w Budziszynie⁹⁰. Jego miesięczne pobory wynosiły około 250 marek⁹¹. Także na Łużycach domagano się od Cyża ideologicznych deklaracji i wstąpienia, do SED. W dodatku wschodnioniemiecka policja polityczna dowiedziała się o jego nawiązanych poprzez Berlin Zachodni kontaktach z zachodnioniemieckimi organizacjami walczącymi o prawa człowieka – Kampfgruppe gegen die Unmenschlichkeit oraz Freiheitlichen Juristen⁹². Uwadze agentów nie uszedł fakt dystansowania się Cyża od funkcjonariuszy Domowiny, który z kolei nie unikał kontaktów z Jurijem Rjencem. Na tyle zaniepokoiło to miejscowych komunistów, że Kurt Krjenc uznał za stosowne powiadomić o tym okręgowe kierownictwo SED w Budziszynie⁹³. Zdobyto także informację o odnawianiu przez Cyża znajomości z Ireną Bartkowiak i Stefanem Grzeszkowiakiem, mającym tym razem występować pod nazwiskiem Grekowiak. Fakt ten wraz, z jak to określono, wzrostem aktywności w Budziszynie „serbołużyckiej klikii reakcyjnej”, skłonił instancje partyjne do sformułowania przypuszczenia o wznowieniu przez Cyża działalności agenturalnej:

„Nach dem Kriege tauchten die Bartkowiak und der Grzeszkowiak unter dem Namen Grekowiak im Gefolge Schumachers wieder auf. Die

⁸⁹ J. Brodacki, „Prołuż” *Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc*, s. 83.

⁹⁰ List Anastazji Cyż z 15 X 2003, w zbiorach autora.

⁹¹ List Michaela Richtera do Dietricha Scholze dot.: Akte über Jurij Brezan, 31 VIII 2012.

⁹² List Anastazji Cyż z 14 VI 2004, w zbiorach autora.

⁹³ B. Cyż, *Za narodnosť a nabožnosť w pazorach rozdžělnych bjezstrašnostnych službow. Serbski prawiznik Jurij Cyž [w:] Zatajena njeprawda. Politisce přescěhani w Serbach mjez 1945-1989. Zestajał Michał Nuk, Budyšin 2004, s. 78-79.*

Lebensführung Ziesches, seine häufigen Fahrten nach Berlin wie auch die verstärkte Aktivität der sorbischen reaktionären Clique in Bautzen, der sich Ziesche angeschlossen hatte, ließen uns vermuten, dass Ziesche die Agententätigkeit wieder aufgenommen hat.“⁹⁴

W grudniu 1950 r. zapadła także decyzja dotycząca aresztowania Cyża. W trakcie próby zatrzymania udało mu się jednak uciec. Drzwi trzem mającym przeprowadzić aresztowanie policjantom otworzyła Anastazja Cyż. Na pytanie o męża odpowiedziała, że pojechał na świ-niobicie do siostry do Žuric. W tym momencie Cyż wyskoczył z okna ich mieszkania na pierwszym piętrze. Pomoc znalazł u Pawoła Nuka, który zaopatrzył go w pieniądze, umożliwiające podróż do Berlina oraz w adres mieszkającego w Hanowerze Stefana Grześkowiaka. Dzięki temu udało mu się przedostać do zachodnich dzielnic Berlina. Stamtąd Amerykanie przewieźli go na teren Republiki Federalnej Niemiec. Po przesłuchaniach w Herford znalazł się on w obozie Uelzen-Boldam⁹⁵. W Herford Cyż spędził cztery dni. Później rozmawiali z nim także przedstawiciele wywiadu brytyjskiego. W trakcie tych spotkań miały mieć miejsce propozycje współpracy, które jednak zostały odrzucone. Władze zachodnioniemieckie interesowały się z wyłączenie okresem jego pobytu w NRD⁹⁶. Anglikom znane były fakty współpracy Cyża ze Związkiem Polaków w Niemczech. On sam w trakcie przesłuchań powołał się na wojenną współpracę z brytyjskim wywiadem, w odpowiedzi usłyszał jednak, że dawne zasługi nie wykluczają aktualnej współpracy z komunistami. Najwyraźniej podejrzewano, że został przerzucony na zachód przez enerdownców. Niemcy z kolei oświadczyli, że nie chcą wnikać w jego, z ich punktu widzenia nieciekawą, przeszłość. Szczegółowo interesowali się przebiegiem Zjazdu

⁹⁴ List Michaela Richtera do Dietricha Scholze dot.: Akte über Jurij Brezan, 31 VIII 2012.

⁹⁵ List Anastazji Cyż z 14 VI 2004, w zbiorach autora.

⁹⁶ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Doniesienie TW „Czesława” z 15 XII 1960, k. 126

Wszechsłowaniańskiego ze szczególnym uwzględnieniem jego uczestników i treści referatów⁹⁷.

Ostatecznie Cyż otrzymał status uchodźcy politycznego oraz zezwolenie na osiedlenie się w Republice Federalnej Niemiec. Jako kraj przyjmujący wskazano Hesję. Początkowo zatrudnienie znalazł w sądzie w Hadamar. Następnie został przeniesiony do Limburga. W dniu 27 listopada 1954 r. złożył prawniczy egzamin państwowo⁹⁸.

Udana ucieczka uchroniła go przed wieloletnim wyrokiem. Dążący do zaprezentowania w kierowaniu Domowiną polityki mocnej ręki, właśnie na jej czele zainstalowany działacz komunistyczny Kurt Krjenc w osobie P. Cyża widział przywódcę „serbołużyckiej reakcyjnej kliki w Budziszynie” W ramach jej zwalczania represje w postaci aresztowań dotknęły Bernharda Rachel a i Jurija Rjenča.

„Wir sind der Ansicht daß diese 1945 aufgenommenem Verbindungen zu den reaktionären Kreisen der heutigen Volksdemokratien und Titojugoslawiens und damit zu den Westmächten in irgendeiner Form bestehen. Diese Ansicht wird erhärtet durch folgende Tatsachen aus dem Jahre 1950; ... Die Lebensführung Ziesches seine häufigen Fahrten nach Berlin wie auch die verstärkten Aktivitäten der sorbischen reaktionären Clique in Bautzen der sich Ziesche angeschlossen hatte, liessen uns vermuten dass Ziesche die Agententätigkeit wieder aufgenommen hat. Der Genosse Kurt Krenz formuliert unsere Feststellungen und Vermutungen beim Gen. Arthur Schliebs, dem damaligen Mitglied des Landessekretariats Sachsen, was von Sekretärin des Gen. Schliebs schriftlich aufgenommen wurde. Einige Zeit darauf erfolgte die Verhaftung zweier Sorben aus der Clique um Zische. Der eine war der Advokat Rentsch, Mitglied der berüchtigten sorbischen Narodna rada, der andere war des aus der CSR zurückgekehrte Bernhard Rachel, der als Reaktionär bekannt war. Paul Ziesche wurde noch einige Tage un-

⁹⁷ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z przeprowadzonej rozmowy z figurantem sprawy krypt. „Sorbe” w Rijece w dniach 29 i 30 VII 1965, Warszawa 6 VIII 1965, k. 255-256.

⁹⁸ List Anastazji Cyż z 14 VI 2004, w zbiorach autora.

behelligt gelassen, so dass er mit seiner Familie nach Westberlin um-siedeln konnte.“⁹⁹

W raporcie dla członka Biura Politycznego SED Alfreda Oelßnera z grudnia 1951 r. Krjenc po raz kolejny określał Pawoła Cyża mianem czołowego przedstawiciela „serbołużyckiej reakcji:

„Wir sind der Auffassung, daß Paul Ziesche als erfahrener Agent seine Beziehungen zu sorbischen reaktionären Kreisen weiter aufrecht erhält.“¹⁰⁰

Nadal pamiętała o nim również wschodnioniemiecka policja polityczna. W 1954 r. powstał zamysł wykorzystania zwolnionego właśnie z więzienia Jurija Rjenča do nawiązania kontaktu z nim i zamieszkałym w Berlinie Zachodnim Pawołem Dudźikiem¹⁰¹. Według samego Cyża władze enerdowskie kilkakrotnie proponowały mu powrót na Łużyce, nęcąc intratnymi stanowiskami. Próby takie podejmowano w latach 1959-1960. Każdorazowo spotykały się jednak z odmową¹⁰². Według warszawskiej służby bezpieczeństwa to właśnie próby nawiązania z nim kontaktu podjęte w 1959 r. sprawiły, że zaniechał planowanej podróży do Polski¹⁰³.

Tego samego roku polska służba bezpieczeństwa zatrzymała pod zarzutem współpracy z wywiadem francuskim przybyłego z Berlina Zachodniego niejakiego Friedricha Steinke. Jednym z jego zadań miał być werbunek Serbołużyczanina prof. Wojciecha Kóćki oraz byłego prezesa Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołuż” Stanisława Matyniaka. Tego ostatniego do werbunku miał rekomendować Pa-

⁹⁹ L. Ela, *Dodawk k přinoškej „Serbske partizanstwo a Jurij Rjenč”*, „Serbske Nowiny” 23 I 1996.

¹⁰⁰ L. Elle, *Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949 bis 1989*, Bautzen/Budyšin 1995, s. 21- 22. przyp. 21.

¹⁰¹ B. Cyž, *Za narodnosť a nabožnosť.....*, s. 106-107.

¹⁰² Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Doniesienie TW „Czesława” z 15 XII 1960, k. 126

¹⁰³ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z podróży służbowej do Opola, Warszawa 16 IX 1960, k. 92.

woł Dudźnik, były pracownik Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, który w 1953 r. opuścił tę placówkę i pozostał w Berlinie Zachodnim. U Steinkego znaleziono także pisany przez Cyża list polecający do prof. Wojciecha Kóčki, w którym miał go określić mianem osoby godnej zaufania¹⁰⁴.

Pawoł Cyż na życzenie Dudźnika napisał także do Matyniaka. Listy napisane zostały w języku górnołużyckim (zapewne ten skierowany do Kóčki) i polskim. Dzień po ich napisaniu wątpliwości co do intencji jakim te epistoły miały służyć skłoniły go do ostrzeżenia Matyniaka przed przybyciem z Republiki Federalnej Niemiec. List ten Matyniak następnie przekazał służbie bezpieczeństwa. Steinkego wyposażono także w charakterystyki Kóčki i Matyniaka autorstwa Dudźnika. Sprawę Steinkego rozpracowywano przez trzy lata¹⁰⁵.

Przesłuchiwany przez Stasi w sprawie Pawoła Cyża dyrektor Instytutu Serbołużyckiego Ludoznawstwa, prof. Pawoł Nowotny obciążył go współpracą z „kapitalistycznym” polskim wywiadem oraz wyraził przypuszczenie, że współpracował lub nawet współpracuje nadal z wywiadem brytyjskim. Wschodnioniemiecka służba bezpieczeństwa zwróciła z kolei uwagę na znajomość Cyża z Grześkowiakiem, który według jej wiedzy współpracował z tymi samymi służbami wywiadowczymi. Nie wykluczono przy tym, że utrzymują oni nadal kontakty z Polską:

„5.) Im U. Vorgang 387/54 wird der Sorbe

Ziesche, Paul

vohnhaft im Limburg/ Lahn.

Grabenstraße 30,

beschäftigt beim Regierungspräsidenten - Entschädigungsstelle - bearbeitet.

Zeische war bis 1949 Vertreteter und Verbindungsmann des reak-

¹⁰⁴ Instytut Pamięci Narodowej – Oddział we Wrocławiu, sygn. IPN Wr. 024/6312, Notatka informacyjna dot. pracownika Spółdzielni Pracy Fotografika ob. Matyniak Alojzy Stanisław, k. 178-179.

¹⁰⁵ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Raport o zezwolenie na werbunek, Warszawa 6 V 1964, k. 4-5.

tonären sorbischen Nationalrates bei der Polnischen Regierung in Warschau. 1949 wurde ihm die Aufenthaltsgenehmigung durch die Regierung der Volksrepublik Polen verweigert. Ziesche kam Daraufhin nach Bautzen zurück und setzte sich 1950 nach Westdeutschland ab. Nach Äußerungen des Direktors des Sorbischen Volksforschungsinstitut soll Ziesche Agent kapitalistischen polnischen Geheimdienstes gewesen sein. Außerdem gibt Nowotny noch an dass Ziesche auch für den englischen Geheimdienst tätig gewesen sein soll bzw. noch ist. Ziesche ist ein Freund des Leiters des Ostbüros des SPD in Hannover. Grzeskowiak, Stephen - "Stefan, Thomas" der ebenfalls mit Ziesche in Polen war und für die gleichen Geheimdienste tätig war bzw. ist. Inwieweit jetzt noch Verbindungen nach Polen bestehen ist nicht bekannt"¹⁰⁶.

W dniu 24 września 1957 r. zwerbowany przez Stasi do działalności w środowisku serbołużycyckim informator o pseudonimie „Günter”, jako jedno z głównych zadań otrzymał polecenie uzyskania informacji o utrzymywanych przez Cyža kontaktach na terenie NRD, gdyż jak stwierdzono, jest wiadomym, że pracował on dla angielskich i polskich służb wywiadowczych, a niewykluczone, że współpracuje z nimi nadal¹⁰⁷.

Początki w RFN były trudne. Początkowo ciężar utrzymania rodziny spoczywał na barkach Anastazji, która od ręki znalazła zatrudnienie w wyuczonym zawodzie¹⁰⁸. Według właścicielki domu w Limburgu w którym mieszkali, na początku nie posiadali żadnych mebli. Cyž pracował w sądzie jako referendarz jednocześnie uzupełniając wykształ-

¹⁰⁶ Ibidem, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Hinweise über Verbindungen der Sorben bzw. ehem. Umsiedler nach der Volksrepublik Polen, Berlin 5 IV 1956, sygn.. 003195, k. 75.

¹⁰⁷ T. Meškank, *Bjez wčerawšeho dnja njeje jutřišeho. Timo Meškank wo donošowanju z přeswědčenja*, „Česko – lužický věstník” 2010, č. 11, s. 82, idem, *Kultura w Šlubie totalitarneho režima*, Budyšin 2011, s. 198.

¹⁰⁸ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Doniesienie TW „Czesława” z 15 XII 1960, k. 126

cenie prawnicze¹⁰⁹. Następnie uzyskał posadę w Biurze Odszkodowań. Pracując na tym stanowisku zyskał dużą popularność w kręgach antynazistowskich, głównie pośród ocalałych Żydów. Posiadał także szerokie koneksje wśród wielu wpływowych osobistości. Od chwili przybycia do RFN wielką pomocą służył Cyżowi Stefan Grześkowiak. Przyjął on wówczas nazwisko Thomas i kierował Biurem Wschodnim SPD¹¹⁰.

W 1956 r. rodzina Cyżów przeniosła się do Wiesbaden. We wrześniu 1958 r. Cyż został mianowany radcą państwowym¹¹¹. W tym czasie w kręgach SPD rozpoczęto szkicować zarys przyszłej „Ost politik”. Dużą rolę w kreowaniu nowego spojrzenia na stosunki z Polską odgrywał patron Cyża, Stanisław Grześkowiak *vel* Thomas. Zapewne za jego sprawą rozpatrywano osobę Cyża jako ewentualnego kandydata na konsula lub akredytowanego radcy, po przejęciu władzy przez socjaldemokratów i nawiązaniu stosunków dyplomatycznych z Polską¹¹².

Właśnie w aspekcie współpracy Cyża z Biurem Wschodnim SPD jesienią 1960 r. Wydział III Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie otrzymał od opolskiej Służby Bezpieczeństwa propozycję nawiązania z nim kontaktu. Ponadto postawiono sobie za cel podjęcie działań zmierzających do rozpracowania działań Biura Wschodniego na kierunku polskim i zwerbowania Grześkowiaka¹¹³.

Latem 1964 r. z przebywającym w Czechosłowacji na spotkaniu rodzinnym Cyżem przeprowadziło rozmowę dwóch oficerów polskiego wywiadu, Sachowicz i Rejniak, oficjalnie przedstawiając się jako pracownicy ministerstwa zdrowia. Zdając sobie sprawę z kim naprawdę

¹⁰⁹ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Raport z wywiadu dot. Ziesche Paul, k. 55.

¹¹⁰ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Raport z podróży służbowej do Opola, Warszawa 16 IX 1960, sygn.. 003195, k. 92.

¹¹¹ List Anastazji Cyż z 14 VI 2004, w zbiorach autora.

¹¹² Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, sygn. IPN BU 003195/731, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe, Doniesienie TW „Janka” z 24 VII 1959, k. 133.

¹¹³ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z podróży służbowej do Opola, Warszawa 16 IX 1960, k. 92-97.

ma do czynienia, Cyż zobowiązał się do zorientowania się co do perspektyw przyznania przez władze RFN odszkodowań polskim ofiarom nazizmu. Rozmawiano także o możliwościach uzyskania informacji z zakresu stosunków polsko-niemieckich w postaci opinii, dyskusji i postanowień rządowych dotyczących ziomekstw i związków przesiedleńczych czy kwestii polskiej granicy zachodniej. Następnie jednak zerwał kontakt¹¹⁴.

Do kolejnego spotkania doszło rok później w na terenie Jugosławii w Rjece. Polski wywiad nadal przede wszystkim interesował Grześkowiak *vel* Thomas ze względu na swą pozycję w SDP, gdyż w oczach polskich służb uchodził za jedną z jej czołowych figur, specjalistę od spraw wschodnich i jednego z głównych ideologów. W niektórych poczynaniach towarzyszył mu Cyż, jak to miało miejsce w trakcie wyjazdu do Berlina Zachodniego, gdzie Grześkowiak wyjaśniał tamtejszym socjaldemokratom okoliczności upadku Chruszczowa. W trakcie tego pobytu Cyż poznał ówczesnego burmistrza i przewodniczącego partii, Willego Brandta. Również za pośrednictwem Grześkowiaka nawiązał dobre stosunki z wicepremierem Hesji, Georgiem Zinnem. Dzięki temu mógł liczyć, szczególnie w kontaktach z policją, na wsparcie jego referenta, Otto Georga. Znał także ministra spraw wewnętrznych Hesji Heinricha Schneidera. W ocenie polskiego wywiadu właśnie znajomości Grześkowiakiem/ Thomasem, Zinnem i Schneiderem decydowały o przydatności Cyża w grze wywiadowczej, dzięki których spodziewano się pozyskać wiedzę na temat prywatnych poglądów tych funkcjonariuszy partyjnych na poszczególne zagadnienia polityczne. Przede wszystkim jednak liczono, że Cyż umożliwi bezpośredni kontakt z Grześkowiakiem/ Thomasem¹¹⁵.

¹¹⁴ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z rozmowy werbunkowej przeprowadzonej w Czechosłowacji 21 VII – 26 VII 1964 r., k. 199-203.

¹¹⁵ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Raport z przeprowadzonej rozmowy z figurantem sprawy krypt. „Sorbe” w Rijece w dniach 29 i 30 VII 1965, Warszawa 6 VIII 1965, k. 260-263.

Dlatego też opracowano kombinację celem której było tajne sprowadzenie Cyża do Polski celem przeprowadzenia werbunku. Ustalono, że w październiku 1965 r. uda się on do Hagi, gdzie w polskim konsulacie odbierze wizę i w towarzystwie oficera wywiadu wyjedzie do Warszawy. Cyż w Holandii jednak się nie stawił i kontakt zerwał¹¹⁶.

W marcu 1966 r. otrzymał Cyż godność nadradcy. Do przejścia na emeryturę w 1975 r. pracował w biurze rekompensat wojennych w Darmstadt, kierując pracą 22 prawników. Zmarł w 1977 r.¹¹⁷

Bibliografia

Bresan Annett, *Pawoł Nedo 1908-1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte*. Bautzen/ Budyšin 2002.

Brězan Jurij, *Naše započatki*, „Rozhlad” 1995, 7/8, s. 258–262.

Brodacki, Jakub, *Polski Ruch Obrony Łużyc w latach 1945-1950*, „Przeгляд Polonijny” 1998, XXIV 1, s. 89-104.

Brodacki Jakub, *„Prołuż” Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji*, Warszawa 2006.

Cyž, Benedikt, *Narodowc, wšostłowjan a spjećowar dr. Jurij Cyž před 100 lětami so narodzil*, „Rozhlad” 2004, č. 10, s. 362–367.

Cyž Benedikt, *Za narodnosć a nabožnosć w pazorach rozdźělnych bjezstrašnostnych službow*. *Serbski prawiznik Jurij Cyž* [w:] Michał Nuk (red.) *Zatajena njeprawda*.

Politisce přescěhání w Serbach mjez 1945-1989 Budyšin 2004, s. 72–117.

Cyž Benedikt., *Łužiski Serb Jurij Cyž a jeho styki k Polakam za čas nacionalsocializma*, „Pro Lusatia Opolskie Studia Łužycoznawcze” 2004-2005, t. 3-4, s. 58–69.

Cyž Benedikt, *W służbje spjećowanja*, „Serbske Nowiny” 7 IV 2007.

Ela, Ludwig, *Dodawek k přinoškej „Serbske partizanstwo a Jurij Rjenč”*,

¹¹⁶ Ibidem, Teczka rozpracowania operacyjnego kryptonim „Sorbe”, Notatka dot. rozpracowania operacyjnego nr rej. 3084 krypt. „Sorbe”, Warszawa 20 VI 1966, k. 281.

¹¹⁷ List Anastazji Cyž z 14 VI 2004, w zbiorach autora.

„Serbske Nowiny” 23 I 1996.

Elle Ludwig. 1995., *Sprachenpolitik in der Lausitz. Eine Dokumentation 1949 bis 1989*. Bautzen/Budyšin.

Meškank Timo. 2011. *Kultura w Ślubie totalitarneho režima*. Budyšin: Domowina.

Mieczkowska Małgorzata. 1993. Łużyce a polska opinia publiczna w latach 1945-1949, „Lětopis” zw. 1, 97 – 105.

Mieczkowska Małgorzata, *Między koncepcją a praktyką. Polska wobec Łużyc w latach 1945-1990*. Szczecin 2002.

Nowotny Pawoł, *K stawiznam ilegalneho antifašistskeho spječowanja Serbow*, „Rozhlad” 1996, č. 1, 12 – 17.

Pałys Piotr. 1994. *Problem łużycki w prasie opolskiej w latach 1946 - 1947*, „Zeszyty Łużyckie” 1994, t. 11, 53-59

Pałys Piotr, *Państwa słowiańskie wobec Łużyc w latach 1945-1948*. Opole 2014.

Schurmann Peter, *Die sorbische Bewegung 1945-1948 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung*. Bautzen/Budyšin 1998.

Šurman Pěťš. 1995. *K pošěgam mjazy polskimi a serbskimi kulturnymi procowarjami w XX lětstotku*, [w:] T. Jaworski, M. Ostrowski, (red.) *Łużyce w nowożytnych i najnowszych dziejach Europy Środkowej*. Zielonogórskie Studia Łużyckie nr 1, Zielona 1995, s. 130-138.

Reale Eugenio, *Raporty. Polska 1945-1946*. Warszawa 1991.

Richter Michael, *Deutsche Parteien in der sorbischen Oberlausitz 1945 – 1953. Die politische Entwicklung in den zweisprachigen Kreisen nach dem Zweiten Weltkrieg*. Bautzen 2017.

Skrukwa Grzegorz. 2005. *Polski Ruch Obrony Łużyc „Prołuż” 1945-1950*, „Glaukopis” 2005, nr 2-3, s. 288-299.

Skuza Cezariusz, *Kwestia serbołużycka w polskiej polityce zagranicznej (1944–1949)*, „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” 1984, z. 121, s. 88 – 96.

Wawrzynek Wojciech, *Pamiętnik Opolanina*. Katowice 1965.

Woźny Aleksander. 2010. *Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu*

wojskowego w latach 1931-1939, Opole 2010.

Zahradnik Jiří, *Lužice mezi Československem a Německem 1945-1949*
[maszynopis pracy dyplomowej]. Liberec 2004. .

Ziółkowska-Sobecka Marta, *Profesor dr Leon Kaczmarek (1911-1996)*,
„Zeszyty Łużyckie” 1996, t. 17, s. 63 – 74.

Pawoł Cyž (1911-1977). Sorbian National Activist in the Intelligence Network

Pawoł Cyž, born in Žurice in Upper Lusatia, a scholarship holder of the Association of Poles in Germany, became involved with Polish military intelligence during his studies. During the war he cooperated with British intelligence. In the second half of the 1940s, he represented the Sorbian national movement in Poland. After returning to Lusatia, the East German political police became interested in him. This forced him to flee to West Germany. In the 1960s, he became the subject of an operational investigation conducted by the Polish People's Republic intelligence.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

PIOTR PAŁYS

ORCID 0000-0003-3701-6930

Bibliografia zawartości rocznika „Pro Lusatia Opolskie Studia Łużycoznawcze” t. 1-20 (2002-2021)

I. Zawartość tomów

1. T. 1 2002. Dietrich Scholze-Šořta, *Serbołużyctwo – najmniejszy naród słowiański*, s. 7-19; Leszek Kuberski, *Sytuacja Łużyczan w Republice Federalnej Niemiec*, s. 20-28; Mieczysław Balowski, *Michał Hórník w artykułach wspomnieniowych*, s. 29-44; Leszek Kuberski, *Jan Skala – dziennikarz i redaktor*, s. 45-55; Zbigniew Kościów, *Michał Nawka i Jan Skala*, s. 56-59; Annett Brėzanec, *Polsko-łużyckie kontakty w działalności przewodniczącego »Domowiny« Pawła Nedy (1934-1950)*, s. 60-75; Piotr Pałys, *Działalność Wojciecha Kóćki w serbołużyckim ruchu narodowym w latach 1945-1950*, s. 76-94; Krzysztof Stecki, *Łużyce 1945. Najmniej znana z polskich bitew?*, s. 95-111 ; Jakub Brodacki, *Styl propagandy »Prołuży« w latach 1945-1949*, s. 112-122.
2. T. 2 2003. Piotr Pałys, *Jubileusz Zbigniewa Kosciowa*, s. 1-3. Artykuły i szkice: Eero Balk, *Čehodla nimamy fińskich Surowinow a von Schulenburgow? Spisowacelka Maila Talvo a slavist J.J. Mikkola w Błótach*, s. 5-10; Petr Kaleta, *Adolf Černý – narodopisec a jeho kontakty s Františkem Řehořem*, s. 11-22; Zbigniew Kościów, *Serbołużyckie ślady muzyczne na Śląsku*, s. 23-27; Zbigniew Kościów, *Trwanie przez*

materiały źródłowe muzykę, s. 28-30; Timo Meškank, *Irredenta czy wsparcie? Czeska pomoc Serbom Łużyckim w latach 1918–1945*, s. 31-40; Piotr Pałys, *Sytuacja ludności serbołużyckiej na Dolnych Łużycach w świetle relacji Jurija Rjenča z 1946 r.*, s. 41-51; Mariusz Patelski, *Sprawa polska na łamach prasy dolno i górnołużyckiej w dobie I wojny światowej*, s. 52-65; Bernd Pittkunings, *Subjektywny wid na situaciju serbstwa w Dolnej Łużicy*, s. 66-68; Edmund Pjech, *Regulacje w zakresie szkolnictwa łużyckiego po 1945 roku i jego wpływ na język łużycki*, s. 69-84; Edmund Pjech, *Niemiecka polityka oświatowa w dwujęzycznych częściach Łużyc (serbołużyckie reakcje w latach 1918–1945)*, s. 85-97; Krzysztof Sznotala, *Ks. Michał Źur – serbołużycki proboszcz w górnośląskiej parafii Kotórz Wielki w latach 1919–1929*, s. 98-101; Měrko Šołta, *Łużyckie tańce ludowe i dzisiejsze próby ich pielęgnowania*, s. 102-108; Měrko Šołta, *Wpływ »Mazurka Dąbrowskiego« na hymn Serbów Łużyckich*, s. 109-114; Pětš Šurman, *Serby a Domowina w Dolnej Łużycy w 20. Stolěšu*, s. 115-123; Měrcin Völkel, *Maćica Serbska w narodnej zamłowitosći*, s. 124-136. Recenzje i omówienia: Krzysztof Stecki, *Niemieckim tropem*, s. 137-138; Mariusz Patelski, *Tematyka serbołużycka na łamach »Rocznika Lubuskiego« (t. XXVIII, cz. 1)*, s. 138-141; Leszek Kuberski, *Monografia Pawła Nedy*, s. 141-142.

3. T. 3-4 2004-2005. Studia i artykuły: Franc Šěn, *Książka łużycka na przestrzeni dziejów. Od brewiarza do książki multimedialnej*, s. 1-8; Richard Bígl, *Rozeznawanje č a ć w Swětlukowych sćeńskich a spěwarskich spisach*, s. 9-16; Petr Kaleta, *Czeskie odrodzenie narodowe i jego wpływ na ruch narodowy na Łużycach*, s. 17-28; Jurij Łuścanski, *„Hatzy na mójnym zdonku słowjanskim ...” Ludvík Kuba je před 120 lětami přěni raz Łužicu wopytał*, s. 29-34; Mieczysław Balowski, *Badania Arnošta Muki nad Drzewianami Połabskimi inspirowane przez Akademię Umiejętności w Krakowie*, s. 35-43; Leszek Kuberski, *Na marginesie broszury Jana Skali „Wo serbskich prašenjach”*, s. 44-49; Richard Bígl, *Katedra nadzwyczajna języka i piśmiennictwa łużyckiego na Uniwersytecie Karola (1933-*

1939), s. 50-57; Benedikt Cyž, *Łužiski Serb Jurij Cyž a jeho styki k Polakam za čas nacionalsocializma*, s. 58-69; Aleksander Woźny, *Łużycki epizod Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego przed 1939 r.*, s. 70-83; Pěťš Šurman, *K situaci na końcu drugeje swětoweje wojny pla Serbow we Łužycy*, s. 84-91; Piotr Pałys, Krzysztof Stecki, *2 Armia Wojska Polskiego na Łużycach – kwiecień-maj 1945*, s. 92-97; Timo Meškank, *Czesi i Serbołużycanie w okresie 1945–1948*, s. 98-103; Edmund Pjech, *Serbołużycanie z punktu widzenia prasy zachodnioniemieckiej w latach 1945–1990*, s. 104-118; Jarema Kraweć, *Sorabistyka na INALCO*, s. 119-123; Maria Elikowska-Winkler, *Działalność szkoły ludowej u podstaw w środowisku dolnołużyckim*, s. 124-134. Recenzje i omówienia: Wojciech Wochna, *Eine Kirche – Zwei Völker. Deutsche, sorbische und lateinische Quellentexte und Beiträge zur Geschichte des Bistums Dresden-Meißen. Von der Wiedererrichtung 1921 bis 1929*, Dieter Grande / Daniel Fickenscher. Stephan Delan / Dietrich Scholze, *Domowina-Verlag Bautzen / St. Benno-Verlag Leipzig 2003*, s. 647, s. 135-139; Wojciech Wochna, *Ludwig Elle, Minderheitssprache und Wirtschaft. Möglichkeiten zur Einbeziehung des Sorbischen in die ökonomische und administrative Praxis, Mała seria Serbołużyckiego Instytutu; zeszyt IV, Serbołużycki Instytut – Bautzen / Budyšin 2002*, s. 63, s. 140-142; Krzysztof Sznotala, *Peter Schurmann/Pěťš Šurman, Zur Geschichte der Sorben (Wenden) in der Niederlausitz im 20. Jahrhundert. Eine Dokumentenauswahl/K stawiznam Serbow w Dolnej Łužycy. Wuběrk dokumentow, Cottbus/Chošebuz 2003*, s. 128, s. 143-145.

4. T. 5 2006. Studia i artykuły: Werner Měškank, *Osiedle, zamek, miasteczko targowe, czy przeprawa? Problemy z wyjaśnieniem nazwy miasta*, s. 6-25; Przemysław Mrugacz, *Osadnictwo grodowe na ziemiach Dolnych i Górnych Łużyc*, s. 26-34; Edmund Pjech, *Fredegar, Gana, Lubusza i Serbołużycanie wokół Wytparku. Nowe badania wczesnych dziejów Serbołużyczan*, s. 35-47; Jadwiga, Fabian Kalfürst, *Serbske nowinarstwo a časopismowstwo - krótki přehlad*, s. 48-63; Mariusz Patelski, *Romuald*

Zerych (1888-1964) – twórca pomnika jeńców wojennych w Budziszynie, s. 64-72; Dariusz Dzionek, *Obozy jenieckie na Łużycach w latach 1939-1945*, s. 73-82; Piotr Pałys, *Belgradzka misja Jurija Rjenča (nawiązanie stosunków jugosłowiańsko-łużyckich w marcu-kwietniu 1946 r.)*, s. 83-99; Krzysztof R. Mazurski, *Wrocławskie epizody ks. Jana Palera*, s. 100-104; Božena Itoya, *Hornjoserbska rěčna komisija a kodyfikacija języka górnołużyckiego*, 105-122. Recenzje i omówienia: Wojciech M. Wochna, *Martin Walde, Gestaltung sorbischer katolischer Lebenswelt. Eine Diskursanalyse der religiösen Zeitschrift „Katolski Posol“ zwischen 1863 und 1939*, Lusatia Verlag, Bautzen 2000, ss. 247, s. 123-127; Jarosława Iwczenko, *Pytanja sorabistyki-Prašnja sorabistyki*, t. V, red. W. Motornyj, D. Scholze, Lviv Budysin 2006, ss. 230, s. 128-130; Piotr Pałys, *Zatajena njeprawda. Politisce přescěhání w Sorbach mjez 1945 a 1989. Zestajani a zawod napisal Michał Nuk*. Ludowe nakładnistwo Domowina, Budysin 2004, ss.200, s. 131-134; Piotr Pałys, *Sorbische Kostbarkeiten. Serbske drogotki*. Wendisches Museum/Serbski muzej, Cottbus/Chošebuz 2006, ss.218, s. 135-139.

5. T. 6 2007. Leszek Kuberski – in memoriam: Petr Kaleta, *Vzpomínka na prof. Dr Leszka Kuberského*, s. 6-7; Jurij Łuścanski, *Posledne „Božemje!“ přečelej prof. Lezsekej Kuberskemu*, s. 8-10; Edmund Pjeh, *Žarujemy wo wulkeho přečela Serbow*, s. 11-13; Piotr Pałys, *Bibliografija prac sorabistycznych prof. dr. hab. Leszka Kuberskiego*, s. 14-17. Studia i artykuły: Tomasz Derlatka, *O recepcji utworów fantastycznonaukowych Stanisława Lema w literaturze serbołużyckiej*, s. 18-34; Božena Itoya, *Działalność normotwórcza w zakresie leksyki górnołużyckiej. Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki a Rěčny kućik*, s. 35-49; Marta Swoboda, *Polskie książki o tematyce łużyckiej wydane po 1990 roku: krótka analiza treści i instytucji sprawczych*, s. 50-60; Měrcin Völkel, *Z dziejów trzech Serbskich Domów (od 1872 r. po współczesność)*, s. 61-68; Edmund Pjeh, *Polityka oświatowa a mniejszości narodowe w podzielonych Niemczech 1945-1990. Serbołużycanie na tle Duńczyków i Północnych Fryzów*, s. 69-86; Krzysz-

tof Stecki, *Czołgi na polach Łużyc*, s. 87-95. Recenzje i omówienia: Zbigniew Kościów, *Jan Paweł II a Serbja, Ludowe Nakładnistwo Domowina, Budyšin 2005*, ss. 136, s. 96; Božena Itoya, *Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. - 26. 11. 2004)*, red. P. Kaleta, F. Martínek, L. Novosad, *Praha 2005, Masarykův ústav AV ČR*, ss. 276, s. 97-100; Wojciech M. Wochna, *Werner Meschkank-Měškank, Als die Wendengötter sterben sollten. Über die vorchristliche wendische Glaubens- und Götterwelt*, Regia Verlag Cottbus / Wendisches Museum Cottbus 2006, ss. 128, s. 101-104; Joanna Maksym-Benczew, *Libuše Hrabová, Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii, České Budějovice: Veduta 2006*, ss. 324, s. 105-107; Marek Białokur, *Jakub Brodacki, „Prołuż“ Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji (1945-1949)*, PGM, Warszawa 2006, ss. 122, s. 108-114; Wojciech M. Wochna, *Młodźina - identita a řeč. Ideje, naprawy a argumenty, Domowina - Rěčny centrum WITAJ Budyšin 2006*, ss. 60, s. 115-118. Kronika: Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa Świat słowiański w oczach naukowców i publicystów XIX i XX wieku. W 50 rocznicę śmierci Ludwika Kuby w Opolu, 16-17 listopada 2006 r.*, s. 119-121; Božena Itoya, *III Seminarium Słowotwórstwa Łużyckiego w Gdańsku, 22-23 czerwca 2007 r.*, s. 122-126.

6. T. 7 2008. Studia i artykuły: Jaroslav Šůla, *Dějiny severozápadných Slovanů v české krásné literatuře*, s. 6-22; Tomasz Derlatka, *O możliwych interpretacjach Siwy w utworze Wišnina Jurija Kocha*, s. 23-34; Werner Meschkank-Měškank, *Zapusty – niegdyś cały tydzień obchodzone!*, s. 35-48; Tomasz Ciesielski, *Generał Jan Paweł Sybilski. Polak w XVIII-wiecznej armii saskiej i właściciel dóbr ziemskich na Łużycach*, s. 49-66; Mikołaj Iwanow, *Idea serbołużyckiej autonomii a Związek Sowiecki*, s. 67-75; Goro Christoph Kimura, *Jak utrzymuje się język łużycki? – na przykładzie katolickiej gminy serbołużyckiej*, s. 76-90; Ken Sasahara, *Němske wliwy na hornjoserbsččinu pola młodźiny w rěčnym teksće*, s. 91-97; Krzysz-

tof Kleszcz, *Sytuacja językowa na Śląsku Opolskim*, s. 98-113; Bożena Itoya, *Dwujęzyczność jako bariera rozwoju górnołużyckiej leksykografii*, s. 114-129; Piotr Pałys, *Związki Serbołużyczan ze Śląskiem. Wstępny zarys problematyki*, s. 130-138; Mariusz Patelski, *Sytuacja Serbów Łużyckich w zjednoczonych Niemczech. Na marginesie manifestacji berlińskiej z 29 maja 2008 r.*, s. 139-149; Krzysztof Stecki, *Sytuacja narodowościowa na Opolszczyźnie w świetle ostatniego spisu powszechnego*, s. 150-155. Recenzje i omówienia: Bożena Itoya, *Slovanský svět očima badatelů a publicistů 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 50. výročí úmrtí Ludvíka Kuby (Opole 16. - 17. listopadu 2006)*, red. P. Kaleta, L. Tyllner, *Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2007*, ss. 243, s. 156-162.; Petr Kaleta, *Jazyk, jímž porozumíš větru. Antologie lužickosrbské poezie. Edice Kvadria – svazek 5, vybral uspořádal a přeložil Milan Hrabal, ilustrace Isa Bryccyna, nakladatelství poezie Protis, Praha 2007*, ss. 223, s. 163-164. Kronika: Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia ustawy serbołużyckiej. Opole, 8 kwietnia 2008 r.*, s. 165-167.

7. T. 8 2009. Studia i artykuły: Goro Christoph Kimura, Ken Sasahara, *Zajim za Serbow a sorabistyka w Japanskej*, s. 6-18; Wojciech W. Wochna, *Kilka uwag o religii etnicznej dawnych Serbołużyczan na kanwie historycznego opowiadania Lubomíra Jaroša „Vitr na věčnost”*, s. 19-41; Zbigniew Kościów, *Polskie pieśni w twórczości K.A. Kocora*, s. 42-43; Měrko Šolta – Scholze, *Łużyckie oratorium narodowe - «utopia i realność»*, s. 44-56; Jaroslav Šůla, *Dějiny Místního odboru Společnosti přátel Lužice v Hradci Králové v letech (1928/1929) 1933 až 1939*, s. 57-79; Paweł Behrendt, *Sprawa Łużyc w publicystyce „Przeglądu Zachodniego” w latach 1945-1948*, s. 80-88; Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *Łużycka korespondencja Wójciecha Kočki z lat 1947-1950*, s. 89-165. Recenzje i omówienia: Jan Morawiak, *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem. Společnost přátel Lužice (1907-2007) Marcel Černý - Petr Kaleta (edd.)*, *Společnost přátel Lužice a Chvojkoovo nakladatelství, Praha 2008*, ss. 151,

s. 166-169; Zbigniew Kościów, *Achim Nawka, Z Radworja do swěta. Kalejdoskop mojego žiwjenja, nakładem autora, Radwor 2007*, ss. 192, s. 170-171; Zbigniew Kościów, *Beno Budar, Tež ja mějach zbožo. Serbscy wojacy w 2. swětowej wójnje, Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin 2006*, ss. 227, s. 172-173. Kronika: Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: Jan Skala (1889-1945) Działacz narodowy, publicysta i twórca, Opole 26 maja 2008 r.*, s. 174-176.

8. T. 9 2010. Studia i artykuły: Stanisław Sławomir Nicieja, *Prof. Leszek Kuberski jako badacz dziejów Serbołużyczan i galicyjskich przemysłowców*, s. 6-14; Dietrich Scholze-Šořta, *Śmierć na Dolnym Śląsku. Tragizm serbołużyckiego pisarza Jana Skali (1889-1945)*, s. 15-33; Peter Jan Joachim Kroh, *Die „sorbische Frage“ und Jan Skalas Antworten*, s. 34-66; Marek Masnyk, *Kilka uwag w sprawie wyborczej współpracy Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech*, s. 67-77; Tomasz Derlatka, *Stary Šymko Jana Skali – arcydzieło serbołużyckiej nowelistyki czy utwór na poły grafomański?*, s. 78-93; Edmund Pjech, *Publicistiska džěławność Jana Skale z čěžišćom nowiny „Serbski dženík“ a časopisa „Kulturwehr“*, s. 94-103; Dan Gawrecki, *Jan Skala a Czesi. Przyczynek do biografii*, s. 104-117; Piotr Pałys, *Kontakty Jana Skali ze Słowianami Południowymi*, s. 118-126; Jan Morawiak, *Namysłowski okres Jana Skali*, s. 127-135; Gert Kral, *Čěsímy sebi Jana Skalu*, s. 136-138; Aleksandra Wojnar, *Historia pewnego polskiego chłopa, który niemieckim bauerem nie chciał być. Kilka słów o wprowadzeniu ustawy rolnej z 1933 roku na ziemi prudnickiej i Konwencji Geneewskiej*, s. 139-147.
9. T. 10 2011. Studia i artykuły: Tomasz Derlatka, *O potrzebie uwzględnienia w programach studiów slawistycznych literatury serbołużyckiej i kaszubskiej*, s. 6-14; Monika Blidy, *Stary człowiek i jego testament- ostatnia książka Jurija Brězana „Der alte Mann und das enge Weite“*, s. 15-33; Emilia Deutsch, *Językowy obraz kobiety na tle językowego obrazu mężczyzny w górnołużyckich przysłowiach i frazeologii*, s. 34-66; Bożena Itoya,

*Jak mówić o Łużycach w języku polskim? Analiza terminów Łużyczanin/Serbołużyczanin/Serb Łużycki, język łużycki/język serbołużycki/języki łużyckie/łużycczyzna oraz derywatu łużycki/serbołużycki na tle porównawczym (wybrane języki europejskie), s. 67-77; Piotr Stanek, *Obozy jenieckie i obozy internowania w Chociebużu*, s. 78-93. Materiały źródłowe: Anna Brzezińska, Piotr Pałys, Jakub Bart-Ćišinski o literaturze serbołużyckiej na łamach „*Letopisu Matice Srpskeje*”, s. 94-117. Recenzje i omówienia: Jakub Brodacki, Aleksander Woźny, *Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu wojskowego w latach 1931-1939. Operacyjne działania dywersyjne Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego na kierunku zachodnim*, Opole 2010, *Seria: Biblioteczka Stowarzyszenia Polsko-Serbołużyckiego „Pro Lusatia” nr 4*, ss. 327, s. 118-126; Ewa Siatkowska, *Łużycka tożsamość narodowa na warsztacie polskiej badaczki (refleksje na temat książki N. Niedźwieckiej, Etniczny aspekt tożsamości Łużyczan, Katowice 2009 [przedm. Agnieszka Turska-Kawa], Unikat 2*, ss. 302, ryc., s. 127-135. Kronika: Bożena Itoya, *Łużycanie i inne mniejszości językowe, kulturowe i etniczne w Europie (Warszawa, 10-11 marca 2011 r.)*, s. 136-146; Bożena Itoya, *Tożsamość wobec wielojęzyczności. Konstrukcje i destrukcje tożsamości (Warszawa, 5-6 kwietnia 2011 r.)*, s. 147-148; Monika Blidy, *Łużycanie między tradycją a wyzwaniem współczesności. Język – świadomość - kultura.*”(Katowice, 12-13.05.2011 r.), s. 149-153; Bożena Itoya, *Jubileusz 80. urodzin Profesor Ewy Siatkowskiej (18.05.2011)*, s. 154-155.*

10. T. 11 2012. Studia i artykuły: Edmund Pjeh, *Wo stawiznach serbskich wědomostnych časopisow*, s. 6-14; Dalibor Sokolović, „*Srbska Lužica*” – efemeryda czasopiśmiennictwa sorabistycznego na Bałkanach, s. 15-20; Tomasz Derlatka, *O czasopiśmienniczych inicjatywach lipskiego Instytutu Sorabistycznego*, s. 21-32; Bożena Itoya, „*Zeszyty Łużyckie*” – od sorabofilstwa do sorabistyki (1991-2011 r.), s. 33-48; Jakub Sokół, *Walka w obronie języka na łamach współczesnej prasy serbołużyckiej*, s. 49-56; Jaroslav Šůla, *Lužickosrbský den v Londýně roku 1944 (Lužičtí Srbové*

a československá exilová vláda v Londýně), s. 57-82; Piotr Pałys, *Serbołużycka konspiracja antynazistowska z lat 1937-1939*, s. 83-109; Aleksander Woźny, *Wojenne i powojenne losy kpt. Wojciecha Lipińskiego [byłego kierownika Podreferatu A-z (Zagadnienie serbołużyckie)]*, s. 110-134, Joanna Lusek, *Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne Zgorzelec-Görlitz „MEETINGPOINT MUSIC MESSIAEN”*, s. 135-148. Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *Serbołużycanie z perspektywy Belgradu. Opracowanie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii (Materijal o Lužičkim Srbima) z 1949 r.*, s. 149-164. Recenzje i omówienia: Jaroslav Šůla, *Helena Ulbrechtová, Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami*, s. 165-167. Kronika: Piotr Pałys, *Czasopiśmiennictwo sorabistyczne na Łużycach i poza nimi. W 10 – lecie powstania czasopisma naukowego „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”* (Opole, 15 listopada 2011 r.), s. 168-171; Bożena Itoya, *Sorabika na sesji naukowej „System informacji slawistycznej i Sybisław – metodologia i praktyka”* (Warszawa, 8 listopada 2012 r.), s. 172-174. Polemiki i listy do redakcji: Aleksander Woźny, *Odpowiedź Jakobowi Brodackiemu na recenzję książki Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu wojskowego w latach 1931-1939*, s. 175-185.

11. T. 12 2013. Studia i artykuły: Edmund Pech, *Ein Staat – eine Sprache. Schulwesen und nationale Minderheiten im Deutschen Kaiserreich (1871–1918)*, s. 6-31; Piotr Pałys, *Problematyka łużycka na łamach „Ruchu Słowiańskiego” 1928-1939*, s. 32-63; Piotr Pałys, *Czechostowacja wobec Serbołużyczan w dwudziestoleciu międzywojennym i w okresie II wojny światowej*, s. 64-89; Mariusz Patelski, *Koło Akademików Opolan w Poznaniu 1946-1950*, s. 90-123. Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *Listy Bogumiła Šwjeli do prof. Mikołaja Rudnickiego z 1947 r.*, s. 124-134. Recenzje i omówienia: Zbigniew Kościów, *Ludvík Kuba, Čtení o Polabských Slovanech*, s. 135-136. Kronika: Bożena Itoya, *Międzynarodowa konferencja naukowa „Nowoczesne systemy slawistycznej informacji bibliograficznej - dziś i jutro”*, s. 137-139; Piotr Pałys, *Międzynarodowa*

konferencja naukowa: *W 90 - rocznicę założenia Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech. Mniejszości narodowe w Niemczech w okresie międzywojennym*, s. 140-142.

12. T. 13 2014. Studia i artykuły: Dietrich Scholze-Šolta, *Instytut Serbołużycki/ Serbski institut w Budziszynie i Chociebużu – Kompleksowy ośrodek badań nad językiem, historią i kulturą Serbołużyczan w Niemczech*, s. 6-14; Далибор Соколовић, *Хронолошки преглед сорабиистичких истраживања на територији Србије*, s. 15-23; Tomasz Derlatka, *Trzy powieści – trzy odmienne spojrzenia autorów górnołużyckich na sprawy polskie*, s. 24-57; Emilia Deutsch, *Polskie, czeskie, serbołużyckie i niemieckie przysłówia na temat kobiecej wielomówności i skłonności do plotkowania. Analiza wybranych przykładów – z perspektywy psychologicznej i socjokulturowej (z uwzględnieniem dziewiętnastowiecznej mentalności)*, s. 58-70, Magdalena Ujma, *Promnitzowie i ich ordynacja żarsko-trzebielska na Łużycach Dolnych w świetle dokumentów przechowywanych w Archiwum Ksiąząt Pszczyńskich (1558-1765)*, s. 71-81. Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *Nieznana relacja z uroczystości stulecia Macierzy Serbołużyckiej i położenia kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom 23 sierpnia 1947 r.*, s. 82-96. Recenzje i omówienia: Piotr Pałys, *100 lęt Domowina (1912–2012). Konferencja Serbskeho instituta w kooperaciji z Maćicu Serbskej a Domowinu 28. 9. – 29. 9. 2012. Wudatoj Edmund Pjech a Ines Kellowa, Bautzen/ Budyšin 2014. Kleine Reihe des Sorbischen Instituts/ Mały rjad Serbskeho instituta 19, 139 s., ilustr.*, s. 97-101. Kronika: Tadeusz Lewaszkiwicz, *Sprawozdanie z konferencji sorabistycznej w Moskwie (14-15.10.2014)*, s. 102-104. In Memoriam: Jaroslav Šůla, *PhDr. Josef Müldner - český přítel Kašubů*, s. 105-107
13. T. 14 2015. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Dolnołużycki i górnołużycki - języki zagrożone czy wymierające?*, s. 6-32; Jaroslav Čáp, Jaroslav Šůla, *Dotaz českých spisovatelů a politiků na situaci v Lužici v květnu 1919*, s. 33-50; Aleksander Woźny, *Związek Polaków w Niemczech (Republika*

Weimarska/III Rzesza) oraz sprawy wojskowej dywersji (m.in. na Łużykach) w ocenie kpt. Wojciecha Lipińskiego z 1940 r., s. 51-77; Piotr Pałys, *Łużyce w polityce czechosłowackiej lat 1945–1948*, s. 78-117; Piotr Solga, *Společno-polityczny kontext odnawialnych zdrojů energii w niemieckim, łużyckim regionie odkrywkowych kopalni węgla brunatnego*, s. 118-137. Materiały źródłowe: Jaroslav Šůla, Jan Ort a Jurij Měrcink: *vzájemnã česko-lužickosrbská korespondence dvou přátel, pedagogů, filologů a bývalých vězňů koncentračních táborů německých nacistů (Přispěvek k novodobým česko-lužickosrbským literárním kontaktům)*, s. 138-171. Recenzje i omówienia: Tadeusz Lewaszkiwicz, *100 lět Domowina (1912-2012). Konferenca Serbskeho instituta w kooperaciji z Maćicu Serbskej a Domowinu 28.9.-29.9.2012*. Wudatoj: Edmund Pjeh, Ines Kellerowa – Sorbisches Institut/Serbski institut, *Kleine Reihe des Sorbischen Instituts 19/Mały rjad Serbskeho instituta 19, Bautzen/Budyšin 2014*, ss. 139, s. 172-175; Tadeusz Lewaszkiwicz Heinz Schuster-Šewc, *Bibliographie der Veröffentlichungen 1947-2013*. Redaktion: Jurij J. Šolta – Sorbisches Institut/Serbski institut, *Kleine Reihe des Sorbischen Instituts 18/Mały rjad Serbskeho instituta 18, Bautzen/Budyšin 2014*, ss. 58, s. 176-177; Tadeusz Lewaszkiwicz, Ludwig Elle, *Sprachenpolitik in der Lausitz. Sprachenpolitik und Sprachenrecht in deutsch-sorbischen Gebiet 1990 bis 2014*, Sorbisches Institut/Serbski institut, *Kleine Reihe des Sorbischen Instituts 20/Mały rjad Serbskeho instituta 20, Bautzen/Budyšin 2014*, ss. 150, s. 178-180. Kronika: Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: Badanie nad mniejszościami. Łużyczanie i inne mniejszości europejskie w perspektywie wielu dziedzin nauki (Warszawa, 13-14 maja 2015)*, s. 181-182.

14. T. 15-16 2016-2017. Studia i artykuły: Edmund Pjeh, *O biografii Jana Skali ze szczególnym uwzględnieniem jego działalności politycznej i dziennikarskiej*, s. 7-20; Tadeusz Lewaszkiwicz, *O potrzebie Słownika sorabistów, autorów publikacji uwzględniających zagadnienia sorabistyczne i miłośników Łużyc*, s. 21-33; Renata Bura, *Słownik K. B. Pfula jako źródła wiedzy na temat rozwoju dziewiętnastowiecznej leksyki górnołużyckiej*,

s. 34-49; Piotr Pałys, *Dwudziestowieczne koncepcje wolnych Łużyc*, s. 50-100; Tadeusz Lewaszekiewicz, *Zainteresowania sorabistyczne Joachima Lelewela*, s. 101-118. Materiały źródłowe: Martin Brützke „Merkwürdigkeiten“ in *Christoph Wiesners Laubaner Chronik*, s. 119-139. Recenzje i omówienia: Tadeusz Lewaszekiewicz, *Ota Wićaz, Personalna bibliografija. Zestajaj: Franc Šěn, Sorbisches Institut/Serbski institut, Kleine Reihe des Sorbischen Instituts 23/Mały rjad Serbskeho instituta 23, Bautzen/Budyšin 2015*, ss. 128, s. 140-141; Tadeusz Lewaszekiewicz; Jana Schulz, *Bilingualer Spracherwerb im Witaj-Projekt, Schriften des Sorbischen Instituts 60 / Spisy Serbskeho instituta 60, Domowina-Verlag, Bautzen 2015*, ss. 232, s. 142-144. Kronika: Piotr Pałys, *Śladami pamięci prof. Leszka Kuberskiego (Namysłów, 19 grudnia 2016)*, s. 145.

15. T. 17 2018. Studia i artykuły: Tadeusz Lewaszekiewicz, *Sorabica w roczniku Slavia Occidentalis (1921-2017)*, s. 6-21; Jaroslav Šůla, *Lužickosrbské školství v severních Čechách po II. světové válce*, s. 22-59; Piotr Pałys, *Alojzy Stanisław Matyniak (1945-1999) - założyciel i prezes Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc*, s. 60-91; Tadeusz Lewaszekiewicz, *Gady i płazy w górnołużyckich frazeologizmach, porównaniach i przysłowiach*, s. 92-101. Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *Serbołużycki ruch narodowy w oczach Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec*, s. 102-136. Kronika: Piotr Pałys, *III. Praskie Sympozjum Sorabistyczne (Praga 30 listopada 2018)*, s. 137-138.

16. T. 18 2019. Studia i artykuły: Tadeusz Lewaszekiewicz, *Jaroměr Henrich Imiš (1819-1897) i jego „Der Panslawismus, unter den sächsischen Wenden (...)“ (1884) (na tle słowianofilstwa XIX wieku)*, s. 6-23; Edmund Pjech, *Serbołużyczenie we wczesnym okresie NRD*, s. 24-36; Piotr Pałys, *Czeskie organizacje prołużyckie w drugiej połowie lat 40-tych dwudziestego wieku*, s. 37-72. Materiały źródłowe: Edmund Pjech, *Życie kościelne ewangelickich Serbołużyczan w ramach wrocławskiego Konsystorza Ewangelickiego w czasach republiki weimarskiej*, s. 73-111; Aleksander

Woźny, *Raport konsula RP Feliksa Chiczewskiego z grudnia 1937 r.*, s. 112-120; Aleksander Woźny, *Wspomnienie Serbołużyczan w Moskwie w 1941 r.*, s. 121-126. Recenzje i omówienia: Piotr Pałys, Marcela Gruszczyk, *Idea w służbie propagandy. Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, ss. 248, bibl., s. 127-130. Kronika: Monika Choroś, *Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle europejskim*. Opole 16 października 2019. *Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej*, s. 131-138; Tadeusz Lewaszekiewicz, *Jubileusz 90-lecia Profesora Janusza Siatkowskiego*, s. 139-140.

17. T. 19 2020. Studia i artykuły: Aleksander Woźny, *Związek Polaków w Niemczech w ocenach kpt. Wojciecha Lipińskiego (Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego)*, s. 6-20; Tomasz Kamusella, *The Jewess Hana and Anti-Semitism in the Soviet Bloc*, s. 21-40; Tadeusz Lewaszekiewicz, *Zmiany leksykalne po 1989 r. w języku niemieckim (używanym na obszarze byłej NRD), polskim, górnołużyckim i dolnołużyckim*, s. 41-54. Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *„Za wolność Łużyc i sprawiedliwe granice”*. *Manifestacja praska z 24 lipca 1945 r. w obrazach*, s. 55-74; Měrcin Brycka, *K listej Jurja Bruska z lěta 1947*, s. 75-88; Piotr Pałys, *Upamiętnienia Jana Skali w przestrzeni publicznej powiatu namysłowskiego*, s. 88-99. Recenzje i omówienia: Tadeusz Lewaszekiewicz, *Tomasz Derlatka, Powieść z Górnych Łużyc: historia, poetyka, ideologia, Práce Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i. Nová řada, svazek 42, Praha 2015*, ss. 1130, s. 100-104; Měrcin Brycka, *Rozbudzące džěto wo bolostnym wotrězku načasných lužiskich stawiznow. „Do hoan uns die Polen nausgetriebm – Vertreibung, Ankunft und Neuanfang im Kreis Zittau 1945-1950”* Lars-Arne Dannenberg; Matthias Donath, *Via Regia Verlag 2020*, 978-3-944104-35-5, 268 Strony, s. 105-109. Kronika: Tadeusz Lewaszekiewicz, *Stanisław Marciniak (1922-1995)*, s. 110-111; Tadeusz Lewaszekiewicz, *Marko Meškank (1934-2003)*, s. 112-115.

18. T. 20 2021. Studia i artykuły: Dietrich Scholze-Šolta, *Poeta Benedikt Dyrlich a Polska*, s. 6-20; Tadeusz Lewaszek, *Przyczynek do dziejów proradzieckiego słowianofilstwa na Łużycach po drugiej wojnie światowej*, s. 21-27; Edmund Pjech, *Brunicowe hórništvo we Wojerowskich kónčinach na hranicy mjez Hornjej a Delnjej Łužicy*, s. 28-39; Aleksander Woźny, *Attaché wojskowy i lotniczy w Berlinie ppłk dypl. Antoni Szymański o Polakach i Łużyczanach w latach 1932–1937*, s. 40-49. Materiały źródłowe: Piotr Pałys, *Sprawa Łużyc w szyfrogramach polskiej służby dyplomatycznej z lat 1945-1947*, s. 50-102. Kronika: Agata Haas, *Międzynarodowa konferencja naukowa „Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle krajowym i europejskim II. Prasa mniejszości narodowych i etnicznych w perspektywie historycznej”*. Opole, 8 grudnia 2021 r., s. 103-112; Tadeusz Lewaszek, *Prof. dr hab. Kwiryna Handke (1932-2021)*, s. 113-114; Tadeusz Lewaszek, *Dr Gerald Stone (1932-2021)*, s. 115-117.

II. Studia i artykuły

1. Dietrich Scholze-Šořta, *Serbołużyczanie – najmniejszy naród słowiański*. T. 1 2002, s. 7-19.
2. Leszek Kuberski, *Sytuacja Łużyczan w Republice Federalnej Niemiec*. s. T. 1 2002, 20-28.
3. Mieczysław Balowski, *Michał Hórnik w artykułach wspomnieniowych*. T. 1 2002, s. 29-44.
4. Leszek Kuberski, *Jan Skala – dziennikarz i redaktor*. T. 1 2002, s. 45-55.
5. Zbigniew Kościów, *Michał Nawka i Jan Skala*. T. 1 2002, s. 56-59.
6. Annett Brėzanec, *Polsko-łużyckie kontakty w działalności przewodniczącego »Domowiny« Pawła Nedy (1934-1950)*. T. 1 2002, s. 60-75.
7. Piotr Pałys, *Działalność Wojciecha Kóćki w serbołużyckim ruchu narodowym w latach 1945-1950*. T. 1 2002, s. 76-94.
8. Krzysztof Stecki, *Łużyce 1945. Najmniej znana z polskich bitew?*. T. 1 2002, s. 95-111.
9. Jakub Brodacki, *Styl propagandy »Prołužu« w latach 1945-1949*. T. 1 2002, s. 112-122.
10. Eero Balk, *Čehodla nimamy fińskich Surowinow a von Schulenburgow? Spisowacėlka Maila Talvo a slavist J.J. Mikkola w Błótach*. T. 2 2003, s. 5-10.
11. Petr Kaleta, *Adolf Černý – narodopisec a jeho kontakty s Františkem Řehořem*. T. 2 2003, s. 11-22.
12. Zbigniew Kościów, *Serbołużyckie ślady muzyczne na Śląsku*. T. 2 2003, s. 23-27.
13. Zbigniew Kościów, *Trwanie przez muzykę*. T. 2 2003, s. 28-30.
14. Timo Meškank, *Irredenta czy wsparcie? Czeska pomoc Serbom Łużyckim w latach 1918–1945*. T. 2 2003, s. 31-40.
15. Piotr Pałys, *Sytuacja ludności serbołużyckiej na Dolnych Łużycach w świetle relacji Jurija Rjenča z 1946 r.*. T. 2 2003, s. 41-51.
16. Mariusz Patelski, *Sprawa polska na łamach prasy dolno i górnołużyckiej w dobie I wojny światowej*. T. 2 2003, s. 52-65.

17. Bernd Pittkunings, *Subjektywny wid na sytuacji serbstwa w Dolnej Łużicy*. T. 2 2003, s. 66-68.
18. Edmund Pjech, *Regulacje w zakresie szkolnictwa łużyckiego po 1945 roku i jego wpływ na język łużycki*. T. 2 2003, s. 69-84.
19. Edmund Pjech, *Niemiecka polityka oświatowa w dwujęzycznych częściach Łużyc (serbołużyckie reakcje w latach 1918–1945)*. T. 2 2003, s. 85-97.
20. Krzysztof Sznotala, *Ks. Michał Žur – serbołużycki proboszcz w górnośląskiej parafii Kotórz Wielki w latach 1919–1929*. T. 2 2003, s. 98-101.
21. Měrko Šořta, *Łużyckie tańce ludowe i dzisiejsze próby ich pielęgnowania*. T. 2 2003, s. 102-108.
22. Měrko Šořta, *Wpływ »Mazurka Dąbrowskiego« na hymn Serbów Łużyckich*. T. 2 2003, s. 109-114.
23. Pěřš Šurman, *Serby a Domowina w Dolnej Łużicy w 20. Stolěsu*. T. 2 2003, s. 115-123.
24. Měrcin Völkel, *Maćica Serbska w narodnej zamłowitości*. T. 2 2003, s. 124-136.
25. Franc Šěn, *Książka łużycka na przestrzeni dziejów. Od brewiarza do książki multimedialnej*. T. 3-4 2004-2005, s. 1-8.
26. Richard Bígl, *Rozeznawanje č a ć w Swětlikowych sćeńskich a spěwarskich spisach*, T. 3-4 2004-2005, s. 9-16.
27. Petr Kaleta, *Czeskie odrodzenie narodowe i jego wpływ na ruch narodowy na Łużycach*. T. 3-4 2004-2005, s. 17-28.
28. Jurij Łuścanski, *„Hařzy na mójnym zdonku słowjanskim...“ Ludvík Kuba je před 120 lětami přeni raz Łužicu wopytał*, T. 3-4 2004-2005, s. 29-34.
29. Mieczysław Balowski, *Badania Arnořta Muki nad Drzewianami Połabskimi inspirowane przez Akademię Umiejėtności w Krakowie*. T. 3-4 2004-2005, s. 35-43.
30. Leszek Kuberski, *Na marginesie broszury Jana Skali „Wo serbskich prašenjach”*. T. 3-4 2004-2005, s. 44-49.
31. Richard Bígl, *Katedra nadzwyczajna języka i piśmiennictwa łużyckiego*

- na Uniwersytecie Karola (1933-1939)*. T. 3-4 2004-2005, s. 50-57.
32. Benedikt Cyž, *Łužiski Serb Jurij Cyž a jeho styki k Polakam za čas nacionalsocializma*. T. 3-4 2004-2005, s. 58-69.
33. Aleksander Woźny, *Łużycki epizod Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego przed 1939 r.* T. 3-4 2004-2005, s. 70-83.
34. Pětš Šurman, *K situaciji na końcu drugeje swětoweje wojny pla Serbow we Łužycy*. T. 3-4 2004-2005, s. 84-91.
35. Piotr Pałys, Krzysztof Stecki, *2 Armia Wojska Polskiego na Łużycach – kwiecień-maj 1945*. T. 3-4 2004-2005, s. 92-97.
36. Timo Meškank, *Czesi i Serbołużycanie w okresie 1945–1948*. T. 3-4 2004-2005, s. 98-103.
37. Edmund Pjeh, *Serbołużycanie z punktu widzenia prasy zachodnio-niemieckiej w latach 1945–1990*. T. 3-4 2004-2005, s. 104-118.
38. Jarema Kraweć, *Sorabistyka na INALCO*. T. 3-4 2004-2005, s. 119-123.
39. Maria Elikowska-Winkler, *Działalność szkoły ludowej u podstaw w środowisku dolnołużyckim*. T. 3-4 2004-2005, s. 124-134.
40. Werner Měškank, *Osiedle, zamek, miasteczko targowe, czy przeprawa? Problemy z wyjaśnieniem nazwy miasta*. T. 5 2006, s. 6-25.
41. Przemysław Mrugacz, *Osadnictwo grodowe na ziemiach Dolnych i Górnych Łużyc*. T. 5 2006, s. 26-34.
42. Edmund Pjeh, *Fredegar, Gana, Lubisza i Serbołużycanie wokół Wyparku. Nowe badania wczesnych dziejów Serbołużyczan*. T. 5 2006, s. 35-47.
43. Jadwiga, Fabian Kalfürst, *Serbske nowinarstwo a časopismowstwo - krótki přehlad*. T. 5 2006, s. 48-63.
44. Mariusz Patelski, *Romuald Zerych (1888-1964) – twórca pomnika jeńców wojennych w Budziszynie*. T. 5 2006, s. 64-72.
45. Dariusz Dzionek, *Obozy jenieckie na Łużycach w latach 1939-1945*. T. 5 2006, s. 73-82.
46. Piotr Pałys, *Belgradzka misja Jurija Rjenča (nawiązanie stosunków ju-*

gostowiańsko-łużyckich w marcu-kwietniu 1946 r. T. 5 2006, s. 83-99.

47. Krzysztof R. Mazurski, *Wrocławskie epizody ks. Jana Palera*. T. 5 2006, s. 100-104.
48. Božena Itoya, *Hornjoserbska rěčna komisija a kodyfikacija jazyka górnołużyckiego*. T. 5 2006, s. 105-122.
49. Tomasz Derlatka, *O recepcji utworów fantastycznonaukowych Stanisława Lema w literaturze serbołużyckiej*. T. 6 2007, s. 18-34.
50. Božena Itoya, *Działalność normotwórcza w zakresie leksyki górnołużyckiej. Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki a Rěčny kućik*. T. 6 2007, s. 35-49.
51. Marta Swoboda, *Polskie książki o tematyce łużyckiej wydane po 1990 roku: krótka analiza treści i instytucji sprawczych*. T. 6 2007, s. 50-60.
52. Měrcin Völkel, *Z dziejów trzech Serbskich Domów (od 1872 r. po współczesność)*. T. 6 2007, s. 61-68.
53. Edmund Pjech, *Polityka oświatowa a mniejszości narodowe w podzielonych Niemczech 1945-1990. Serbołużycanie na tle Duńczyków i Północnych Fryzów*. T. 6 2007, s. 69-86.
54. Krzysztof Stecki, *Czołgi na polach Łużyc*. T. 6 2007, s. 87-95.
55. Jaroslav Šůla, *Dějiny severozápadných Slovanů v české krásné literatuře*. T. 7 2008, s. 6-22.
56. Tomasz Derlatka, *O możliwych interpretacjach Siwy w utworze Wišnina Jurija Kocha*. T. 7 2008, s. 23-34.
57. Werner Meschkank-Měškank, *Zapusty – niegdyś cały tydzień obchodzone!* T. 7 2008, s. 35-48.
58. Tomasz Ciesielski, *Generał Jan Paweł Sybilski. Polak w XVIII-wiecznej armii saskiej i właściciel dóbr ziemskich na Łużycach*. T. 7 2008, s. 49-66.
59. Mikołaj Iwanow, *Idea serbołużyckiej autonomii a Związek Sowiecki*. T. 7 2008, s. 67-75.
60. Goro Christoph Kimura, *Jak utrzymuje się język łużycki? – na przykładzie katolickiej gminy serbołużyckiej*. T. 7 2008, s. 76-90.
61. Ken Sasahara, *Němske wliwy na hornjoserbsččinu pola młodźiny w rěčnym teksće*. T. 7 2008, s. 91-97.

62. Krzysztof Kleszcz, *Sytuacja językowa na Śląsku Opolskim*. T. 7 2008, s. 98-113.
63. Bożena Itoya, *Dwujęzyczność jako bariera rozwoju górnołużyckiej leksykografii*. T. 7 2008, s. 114-129.
64. Piotr Pałys, *Związki Serbołużyczan ze Śląskiem. Wstępny zarys problematyki*. T. 7 2008, s. 130-138.
65. Mariusz Patelski, *Sytuacja Serbów Łużyckich w zjednoczonych Niemczech. Na marginesie manifestacji berlińskiej z 29 maja 2008 r.* T. 7 2008, s. 139-149.
66. Krzysztof Stecki, *Sytuacja narodowościowa na Opolszczyźnie w świetle ostatniego spisu powszechnego*. T. 7 2008, s. 150-155.
67. Goro Christoph Kimura, Ken Sasahara, *Zajim za Serbow a sorabistyką w Japanskiej*. T. 8 2009, s. 6-18.
68. Wojciech W. Wochna, *Kilka uwag o religii etnicznej dawnych Serbołużyczan na kanwie historycznego opowiadania Lubomíra Jaroša „Vitr na věčnost”*. T. 8 2009, s. 19-41.
69. Zbigniew Kościów, *Polskie pieśni w twórczości K.A. Kocora*. T. 8 2009, s. 42-43.
70. Měrko Šořta-Scholze, *Łużyckie oratorium narodowe - «utopia i realność»*. T. 8 2009, s. 44-56.
71. Jaroslav Šůla, *Dějiny Místního odboru Společnosti přátel Lužice v Hradci Králové v letech (1928/1929) 1933 až 1939*. T. 8 2009, s. 57-79.
72. Paweł Behrendt, *Sprawa Łużyc w publicystyce „Przeglądu Zachodniego” w latach 1945-1948*. T. 8 2009, s. 80-88.
73. Stanisław Sławomir Nicieja, *Prof. Leszek Kuberski jako badacz dziejów Serbołużyczan i galicyjskich przemysłowców*. T. 9 2010, s. 6-14.
74. Dietrich Scholze-Šořta, *Śmierć na Dolnym Śląsku. Tragizm serbołużyckiego pisarza Jana Skali (1889-1945)*. T. 9 2010, s. 15-33.
75. Peter Jan Joachim Kroh, *Die „sorbische Frage” und Jan Skalas Antworten*. T. 9 2010, s. 34-66.
76. Marek Masnyk, *Kilka uwag w sprawie wyborczej współpracy Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech*. T. 9 2010, s. 67-77.

77. Tomasz Derlatka, *Stary Šymko Jana Skali – arcydzieło serbołużyckiej nowelistyki czy utwór na poły grafomański?* T. 9 2010, s. 78-93.
78. Edmund Pjech, *Publicistiska džěławnosć Jana Skale z čěžišćom nowiny „Serbski džěnik” a časopisa „Kulturwehr”.* T. 9 2010, s. 94-103.
79. Dan Gawrecki, *Jan Skala a Czesi. Przyczynek do biografii.* T. 9 2010, s. 104-117.
80. Piotr Pałys, *Kontakty Jana Skali ze Słowianami Południowymi.* T. 9 2010, s. 118-126.
81. Jan Morawiak, *Namysłowski okres Jana Skali.* T. 9 2010, s. 127-135.
82. Gert Kral, *Čěsćimy sebi Jana Skalu.* T. 9 2010, s. 136-138.
83. Aleksandra Wojnar, *Historia pewnego polskiego chłopca, który niemiec-
kim bauerem nie chciał być. Kilka słów o wprowadzeniu ustawy rolnej
z 1933 roku na ziemi prudnickiej i Konwencji Genewskiej.* T. 9 2010,
s. 139-147.
84. Tomasz Derlatka, *O potrzebie uwzględniania w programach studiów
slawistycznych literatury serbołużyckiej i kaszubskiej.* T. 10 2011,
s. 6-14.
85. Monika Blidy, *Stary człowiek i jego testament- ostatnia książka Jurija
Brězana „Der alte Mann und das enge Weite”.* T. 10 2011, s. 15-33.
86. Emilia Deutsch, *Językowy obraz kobiety na tle językowego obrazu męż-
czyzny w górnołużyckich przysłowiach i frazeologii.* T. 10 2011, s. 34-66.
87. Bożena Itoya, *Jak mówić o Łużycach w języku polskim? Analiza termi-
nów Łużyczanin/Serbołużyczanin/Serb Łużycki, język Łużycki/język ser-
bołużycki/języki Łużyckie/Łużyczczyna oraz derywatu Łużycki/serbołużycki
na tle porównawczym (wybrane języki europejskie).* T. 10 2011, s. 67-77.
88. Piotr Stanek, *Obozy jenieckie i obozy internowania w Chociebużu.* T. 10
2011, s. 78-93.
89. Edmund Pjech, *Wo stawiznach serbskich wědomostnych časopisow.*
T. 11 2012, s. 6-14.
90. Dalibor Sokolović, *„Srbska Lužica” – efemeryda czasopiśmiennictwa
sorabistycznego na Bałkanach.* T. 11 2012, s. 15-20.
91. Tomasz Derlatka, *O czasopiśmienniczych inicjatywach lipskiego Insty-*

- tutu Sorabistycznego. s. 21-32.
92. Bożena Itoya, *„Zeszyty Łużyckie” – od sorabofilstwa do sorabistyki (1991-2011 r.)*. T. 11 2012, s. 33-48.
93. Jakub Sokół, *Walka w obronie języka na łamach współczesnej prasy serbołużyckiej*. T. 11 2012, s. 49-56.
94. Jaroslav Šůla, *Lužickosrbský den v Londýně roku 1944 (Lužičtí Srbové a československá exilová vláda v Londýně)*. T. 11 2012, s. 57-82.
95. Piotr Pałys, *Serbołużycka konspiracja antynazistowska z lat 1937-1939*. T. 11 2012, s. 83-109.
96. Aleksander Woźny, *Wojenne i powojenne losy kpt. Wojciecha Lipińskiego [byłego kierownika Podreferatu A-z (Zagadnienie serbołużyckie)]*. T. 11 2012, s. 110-134.
97. Joanna Lusek, *Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne Zgorzelec-Görlitz „MEETINGPOINT MUSIC MESSIAEN”*. T. 11 2012, s. 135-148.
98. Edmund Pech, *Ein Staat – eine Sprache. Schulwesen und nationale Minderheiten im Deutschen Kaiserreich (1871–1918)*. T. 12 2013, s. 6-31.
99. Piotr Pałys, *Problematyka łużycka na łamach „Ruchu Słowiańskiego” 1928-1939*. T. 12 2013, s. 32-63.
100. Piotr Pałys, *Czechosłowacja wobec Serbołużyczan w dwudziestoleciu międzywojennym i w okresie II wojny światowej*. T. 12 2013, s. 64-89.
101. Mariusz Patelski, *Koło Akademików Opolan w Poznaniu 1946-1950*. T. 12 2013, s. 90-123.
102. Dietrich Scholze-Šořta, *Instytut Serbołużycki/ Serbski institut w Budziszynie i Chociebużu – Kompleksowy ośrodek badań nad językiem, historią i kulturą Serbołużyczan w Niemczech*. T. 13 2014, s. 6-14.
103. Далибор Соколовић, *Хронолошки преглед сорабистичких истраживања на територију Србије*. T. 13 2014, s. 15-23.
104. Tomasz Derlatka, *Trzy powieści – trzy odmienne spojrzenia autorów górnołużyckich na sprawy polskie*. T. 13 2014, s. 24-57.
105. Emilia Deutsch, *Polskie, czeskie, serbołużyckie i niemieckie przysłowia na*

- materiały źródłowe
- temat kobiecej wielomówności i skłonności do plotkowania. *Analiza wybranych przykładów – z perspektywy psychologicznej i socjokulturowej (z uwzględnieniem dziewiętnastowiecznej mentalności)*. T. 13 2014, s. 58-70.
106. Magdalena Ujma, *Promnitzowice i ich ordynacja żarsko-trzebielska na Łużycach Dolnych w świetle dokumentów przechowywanych w Archiwum Książąt Pszczyńskich (1558-1765)*. T. 13 2014, s. 71-81
107. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Dolnołużycki i górnołużycki - języki zagrożone czy wymierające?* T. 14 2015, s. 6-32.
108. Jaroslav Čáp, Jaroslav Šůla, *Dotaz českých spisovatelů a politiků na situaci v Lužici v květnu 1919*. T. 14 2015, s. 33-50.
109. Aleksander Woźny, *Związek Polaków w Niemczech (Republika Weimarska/III Rzesza) oraz sprawy wojskowej dywersji (m.in. na Łużycach) w ocenie kpt. Wojciecha Lipińskiego z 1940 r.* T. 14 2015, s. 51-77.
110. Piotr Pałys, *Łużyce w polityce czechosłowackiej lat 1945–1948*. T. 14 2015, s. 78-117.
111. Piotr Solga, *Společno-politický kontext odnawialnych zdrojů energie v německim, lužickým regionie odkrywkových kopalni węgla brunatnego*. T. 14 2015, s. 118-137.
112. Edmund Pjeh, *O biografii Jana Skali ze szczególnym uwzględnieniem jego działalności politycznej i dziennikarskiej*. T. 15-16 2016-2017, s. 7-20.
113. Tadeusz Lewaszkiewicz, *O potrzebie Słownika sorabistów, autorów publikacji uwzględniających zagadnienia sorabistyczne i miłośników Łużyc*. T. 15-16 2016-2017, s. 21-33.
114. Renata Bura, *Słownik K. B. Pfula jako źródła wiedzy na temat rozwoju dziewiętnastowiecznej leksyki górnołużyckiej*. T. 15-16 2016-2017, s. 34-49.
115. Piotr Pałys, *Dwudziestowieczne koncepcje wolnych Łużyc*. T. 15-16 2016-2017, s. 50-100.
116. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Zainteresowania sorabistyczne Joachima Lelewela*. T. 15-16 2016-2017, s. 101-118.
117. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Sorabica w roczniku Slavia Occidentalis (1921-2017)*. T. 17 2018, s. 6-21.

118. Jaroslav Šůla, *Lužickosrbské školství v severních Čechách po II. světové válce*. T. 17 2018, s. 22-59.
119. Piotr Pałys, *Alojzy Stanisław Matyniak (1945-1999) - założyciel i prezes Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc*. T. 17 2018, s. 60-91.
120. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Gady i płazy w górnołużyckich frazeologizmach, porównaniach i przysłowiaich*. T. 17 2018, s. 92-101.
121. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Jaroměr Henrich Imiš (1819-1897) i jego „Der Panslawismus, unter den sächsischen Wenden (...)” (1884) (na tle słowianofilstwa XIX wieku)*. T. 18 2019, s. 6-23.
122. Edmund Pjeh, *Serbołużycanie we wczesnym okresie NRD*. T. 18 2019, s. 24-36.
123. Piotr Pałys, *Czeskie organizacje prołużyckie w drugiej połowie lat 40-tych dwudziestego wieku*. T. 18 2019, s. 37-72.
124. Aleksander Woźny, *Związek Polaków w Niemczech w ocenach kpt. Wojciecha Lipińskiego (Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego)*. T. 19 2020, s. 6-20.
125. Tomasz Kamusella, *The Jewess Hana and Anti-Semitism in the Soviet Bloc*. T. 19 2020, s. 21-40.
126. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Zmiany leksykalne po 1989 r. w języku niemieckim (używanym na obszarze byłej NRD), polskim, górnołużyckim i dolnołużyckim*. T. 19 2020, T. 19 2020, s. 41-54.
127. Dietrich Scholze-Šořta, *Poeta Benedikt Dyrlich a Polska*. T. 20 2021, s. 6-20;
128. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Przyczynek do dziejów proradzieckiego słowianofilstwa na Łużycach po drugiej wojnie światowej*. T. 20 2021, s. 21-27.
129. Edmund Pjeh, *Brunicowe hórništvo we Wojerowskich kónčinach na hranicy mjez Hornjej a Delnjej Łużicy*. T. 20 2021, s. 28-39.
130. Aleksander Woźny, *Attaché wojskowy i lotniczy w Berlinie ppłk dypl. Antoni Szymański o Polakach i Łużyczanach w latach 1932–1937*. T. 20 2021, s. 40-49.

III. Materiały źródłowe

1. Piotr Pałys, *Łużycka korespondencja Wójciecha Kočki z lat 1947-1950*. T. 8 2009, s. 89-165.
2. Anna Brzezińska, Piotr Pałys, *Jakub Bart-Ćišinski o literaturze serbołużyckiej na łamach „Letopisu Matice Srpskeje”*. T. 10 2011, s. 94-117.
3. Piotr Pałys, *Serbołużyczanie z perspektywy Belgradu*. Opracowanie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii (*Materijal o Lužičkim Srbima*) z 1949 r. T. 11 2012, s. 149-164.
4. Piotr Pałys, *Listy Bogumiła Śwajeli do prof. Mikołaja Rudnickiego z 1947 r.* T. 12 2013 s. 124-134.
5. Piotr Pałys, *Nieznana relacja z uroczystości stulecia Macierzy Serbołużyckiej i położenia kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom 23 sierpnia 1947 r.*, T. 13 2014, s. 82-96.
6. Jaroslav Šůla, *Jan Ort a Jurij Měrcink: vzájemná česko-lužickosrbská korespondence dvou přátel, pedagogů, filologů a bývalých vězňů koncentračních táborů německých nacistů (Příspěvek k novodobým česko-lužickosrbským literárním kontaktům)*. T. 14 2015, s. 138-171.
7. Martin Brützke *„Merkwürdigkeiten“ in Christoph Wiesners Laubaner Chronik*, s. T. 15-16 2016-2017, 119-139.
8. Piotr Pałys, *Serbołużycki ruch narodowy w oczach Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec*. T. 17 2018, s. 102-136.
9. Edmund Pjeh, *Życie kościelne ewangelickich Serbołużyczan w ramach wrocławskiego Konsystorza Ewangelickiego w czasach republiki weimarskiej*. T. 18 2019, s. 73-111.
10. Aleksander Woźny, *Raport konsula RP Feliksa Chiczewskiego z grudnia 1937 r.* T. 18 2019, s. 112-120.
11. Aleksander Woźny, *Wspomnienie Serbołużyczan w Moskwie w 1941 r.* T. 18 2019, s. 121-126.
12. Piotr Pałys, *„Za wolność Łużyc i sprawiedliwe granice”. Manifestacja praska z 24 lipca 1945 r. w obrazach*. T. 19 2020, s. 55-74.

13. Měrćin Brycka, *K listej Jurja Bruska z lěta 1947*. T. 19 2020, s. 75-88;
14. Piotr Pałys, *Upamiętnienia Jana Skali w przestrzeni publicznej powiatu namysłowskiego*. T. 19 2020, s. 88-99.
15. Piotr Pałys, *Sprawa Łużyc w szyfrogramach polskiej służby dyplomatycznej z lat 1945-1947*. T. 20 2021, s. 50-102.

IV. Recenzje i omówienia

1. Krzysztof Stecki, *Niemieckim tropem*. T. 2 2003, s. 137-138.
2. Mariusz Patelski, *Tematyka serbołużycka na łamach »Rocznika Lubuskiego« (t. XXVIII, cz. 1)*. T. 2 2003, s. 138-141.
3. Leszek Kuberski, *Monografia Pawła Nedy*. T. 2 2003, s. 141-142.
4. Wojciech Wochna, *Eine Kirche – Zwei Völker. Deutsche, sorbische und lateinische Quellentexte und Beiträge zur Geschichte des Bistums Dresden-Meißen. Von der Wiedererrichtung 1921 bis 1929, Dieter Grande / Daniel Fickenscher. Stephan Delan / Dietrich Scholze, Domowina-Verlag Bautzen / St. Benno-Verlag Leipzig 2003, s. 647*. T. 2 2003, s. 135-139.
5. Wojciech Wochna, *Ludwig Elle, Minderheitssprache und Wirtschaft. Möglichkeiten zur Einbeziehung des Sorbischen in die ökonomische und administrative Praxis, Mała seria Serbołużyckiego Instytutu; zeszyt IV, Serbołużycki Instytut – Bautzen / Budyšin 2002, s. 63*. T. 2 2003, s. 140-142.
6. Krzysztof Sznotala, *Peter Schurmann/Pěťš Šurman, Zur Geschichte der Sorben (Wenden) in der Niederlausitz im 20. Jahrhundert. Eine Dokumentenauswahl/K stawiznam Serbow w Dolnej Łużycy. Wuběrk dokumentow, Cottbus/Chošebuz 2003, s. 128*. T. 3-4 2004-2005, s. 143-145.
7. Wojciech Wochna, *Eine Kirche – Zwei Völker. Deutsche, sorbische und lateinische Quellentexte und Beiträge zur Geschichte des Bistums Dresden-Meißen. Von der Wiedererrichtung 1921 bis 1929, Dieter Grande / Daniel Fickenscher. Stephan Delan / Dietrich Scholze, Domowina-Verlag Bautzen / St. Benno-Verlag Leipzig 2003, s. 647*. T. 3-4 2004-2005, s. 135-139.
8. Wojciech Wochna, *Ludwig Elle, Minderheitssprache und Wirtschaft. Möglichkeiten zur Einbeziehung des Sorbischen in die ökonomische und administrative Praxis, Mała seria Serbołużyckiego Instytutu; zeszyt IV, Serbołużycki Instytut – Bautzen / Budyšin 2002, s. 63*. T. 3-4 2004-2005, s. 140-142.
9. Krzysztof Sznotala, *Peter Schurmann/Pěťš Šurman, Zur Geschichte*

- der Sorben (Wenden) in der Niederlausitz im 20. Jahrhundert. Eine Dokumentenauswahl/K stawiznam Serbow w Dolnej Łužycy. Wuběrk dokumentow, Cottbus/Chošebuz 2003, s. 128. T. 3-4 2004-2005, s. 143-145.*
10. Wojciech M. Wochna, *Martin Walde, Gestaltung sorbischer katholischer Lebenswelt. Eine Diskursanalyse derreligiösen Zeitschrift „Katolski Posol“ zwischen 1863 und 1939, Lusatia Verlag, Bautzen 2000, ss. 247. T. 5 2006, s. 123-127.*
 11. Jarosława Iwczenko, *Pytanja sorabistyki-Prašenja sorabistyki, t. V, red. W. Motornyj, D. Scholze, Lwiv Budysin 2006, ss. 230. T. 5 2006, s. 128-130.*
 12. Piotr Pałys, *Zatajena njeprawda. Politisce přesčěhání w Sorbach mjez 1945 a 1989. Zestajał a zawod napisał Michał Nuk. Ludowe nakładnistwo Domowina, Budysin 2004, ss. 200. T. 5 2006, s. 131-134.*
 13. Piotr Pałys, *Sorbische Kostbarkeiten. Serbske drogutki. Wendisches Museum/Serbski muzej, Cottbus/Chošebuz 2006, ss. 218. T. 5 2006, s. 135-139.*
 14. Zbigniew Kościów, *Jan Paweł II a Serbja, Ludowe Nakładnistwo Domowina, Budyšin 2005, ss. 136. T. 6 2007, s. 96.*
 15. Božena Itoya, *Praha a Lužičtí Srbové. Sborník z mezinárodní vědecké konference ke 140. výročí narození Adolfa Černého (Praha 25. - 26. 11. 2004), red. P. Kaleta, F. Martínek, L. Novosad, Praha 2005, Masarykův ústav AV ČR, ss. 276. T. 6 2007, s. 97-100.*
 16. Wojciech M. Wochna, *Werner Meschkank-Měškank, Als die Wendingötter sterben sollten. Über die vorchristliche wendische Glaubens- und Götterwelt, Regia Verlag Cottbus / Wendisches Museum Cottbus 2006, ss. 128. T. 6 2007, s. 101-104.*
 17. Joanna Maksym-Benczew, *Libuše Hrabová, Stopy zapomenutého lidu. Obraz dějin Polabských Slovanů v historiografii, České Budějovice: Veduta 2006, ss. 324. T. 6 2007, s. 105-107.*
 18. Marek Białokur, *Jakub Brodacki, „Protuż“ Akademicki Związek Przyjaciół Łużyc. Historia wewnętrzna organizacji (1945-1949), PGM, Warszawa 2006, ss. 122. T. 6 2007, s. 108-114.*

19. Wojciech M. Wochna, *Młodźina - identita a řeč. Ideje, naprawy a argumenty, Domowina - Rěčny centrum WITAJ Budyšin 2006, ss. 60. T. 6 2007, s. 115-118.*
20. Božena Itoya, *Slovanský svět očima badatelů a publicistů 19. a 20. století. Sborník z mezinárodní vědecké konference k 50. výročí úmrtí Ludvíka Kuby (Opole 16. - 17. listopadu 2006), red. P. Kaleta, L. Tyllner, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2007, ss. 243. T. 7 2008, s. 156-162.*
21. Petr Kaleta, *Jazyk, jímž porozumíš větru. Antologie lužickosrbské poezie. Edice Kvadria – svazek 5, vybral uspořádal a přeložil Milan Hrabal, ilustrace Isa Bryccyna, nakladatelství poezie Protis, Praha 2007, ss. 223. T. 7 2008, s. 163-164.*
22. Jan Morawiak, *Stoletý most mezi Prahou a Budyšínem. Společnost přátel Lužice (1907-2007) Marcel Černý - Petr Kaleta (edd.), Společnost přátel Lužice a Chvojtkovo nakladatelství, Praha 2008, ss. 151. T. 8 2009, s. 166-169.*
23. Zbigniew Kościów, *Achim Nawka, Z Radworja do swěta. Kalejdoskop mojego žiwjenja, nakładem autora, Radwor 2007, ss. 192. T. 8 2009, s. 170-171.*
24. Zbigniew Kościów, *Beno Budar, Tež ja mějach zbožo. Serbscy wojacy w 2. swětowej wójnje, Ludowe nakładnistwo Domowina, Budyšin 2006, ss. 227. T. 8 2009, s. 172-173.*
25. Jakub Brodacki, *Aleksander Woźny, Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu wojskowego w latach 1931-1939. Operacyjne działania dywersyjne Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego na kierunku zachodnim, Opole 2010, Seria: Biblioteczka Stowarzyszenia Polsko-Serbołużyckiego „Pro Lusatia” nr 4, ss. 327. T. 10 2011, s. 118-126.*
26. Ewa Siatkowska, *Łużycka tożsamość narodowa na warsztacie polskiej badaczki (refleksje na temat książki N. Niedźwieckiej, Etniczny aspekt tożsamości Łużyczan, Katowice 2009 [przedm. Agnieszka Turska-Kawa], Unikat 2, ss. 302, ryc., T. 10 2011, s. 127-135.*
27. Jaroslav Šůla, *Helena Ulbrechtová, Lužickosrbská literatura: její vývoj a pozice mezi středoevropskými literaturami. T. 11 2012, s. 165-167.*

28. Zbigniew Kościów, *Ludvík Kuba, Čtení o Polabských Slovanech*. T. 12 2013, s. 135-136.
29. Piotr Pałys, *100 lět Domowina (1912–2012). Konferenca Serbskeho instituta w kooperaciji z Maćicu Serbskej a Domowinu* 28. 9. – 29. 9. 2012. *Wudałoj Edmund Pjech a Ines Kellorowa, Bautzen/ Budyšin* 2014. *Kleine Reihe des Sorbischen Instituts/ Mały rjad Serbskeho instituta* 19, 139 s., *ilustr.*. T 13 2014, s. 97-101.
30. Tadeusz Lewaszkiwicz, *100 lět Domowina (1912-2012). Konferenca Serbskeho instituta w kooperaciji z Maćicu Serbskej a Domowinu* 28.9.-29.9.2012. *Wudałoj: Edmund Pjech, Ines Kellorowa – Sorbisches Institut/Serbski institut, Kleine Reihe des Sorbischen Instituts* 19/*Mały rjad Serbskeho instituta* 19, *Bautzen/Budyšin* 2014, ss. 139. T. 14 2015, s. 172-175.
31. Tadeusz Lewaszkiwicz *Heinz Schuster-Šewc, Bibliographie der Veröffentlichungen 1947-2013*. *Redaktion: Jurij J. Šotta – Sorbisches Institut/ Serbski institut, Kleine Reihe des Sorbischen Instituts* 18/*Mały rjad Serbskeho instituta* 18, *Bautzen/Budyšin* 2014, ss. 58. T. 14 2015, s. 176-177.
32. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Ludwig Elle, Sprachenpolitik in der Lausitz. Sprachenpolitik und Sprachenrecht in deutsch-sorbischen Gebiet 1990 bis 2014*, *Sorbisches Institut/Serbski institut, Kleine Reihe des Sorbischen Instituts* 20/*Mały rjad Serbskeho instituta* 20, *Bautzen/Budyšin* 2014, ss. 150. T. 14 2015, s. 178-180.
33. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Ota Wićaz, Personalna bibliografija. Zestajaj: Franc Šěn*, *Sorbisches Institut/Serbski institut, Kleine Reihe des Sorbischen Instituts* 23/*Mały rjad Serbskeho instituta* 23, *Bautzen/Budyšin* 2015, ss. 128. T. 15-16 2016-2017, s. 140-141.
34. Tadeusz Lewaszkiwicz; *Jana Schulz, Bilingualer Spracherwerb im Witaj-Projekt, Schriften des Sorbischen Instituts* 60 / *Spisy Serbskeho instituta* 60, *Domowina-Verlag, Bautzen* 2015, ss. 232. T. 15-16 2016-2017, s. 142-144.
35. Piotr Pałys, *Marcela Gruszczyk, Idea w służbie propagandy. Komitet Słowiański w Polsce 1945–1953 na tle ruchu nowosłowiańskiego*, *Wy-*

dawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, ss. 248, bibl.. T. 18 2019, s. 127-130.

36. Tadeusz Lewaszkiewicz, Tomasz Derlatka, *Powieść z Górnych Łużyc: historia, poetyka, ideologia, Práce Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i. Nová řada, svazek 42, Praha 2015, ss. 1130. T. 19 2020, s. 100-104.*
37. Měrcín Brycka, *Rozbudžace džěło wo bolostnym wotrězku načasnych lužiskich stawiznow. „Do hoan uns die Polen nausgetrieblm – Vertreibung, Ankunft und Neuanfang im Kreis Zittau 1945-1950“ Lars-Arne Dannenberg; Matthias Donath, Via Regia Verlag 2020, 978-3-944104-35-5, 268 Strony. T. 19 2020, s. 105-109.*

V. Relacje, wspomnienia, polemiki

1. Petr Kaleta, *Vzpomínka na prof. Dr Leszka Kuberského*. T. 6 2007, s. 6-7.
2. Jurij Łuścanski, *Posledne „Božemje!” přecelej prof. Lezsekej Kuberske-mu*. T. 6 2007, s. 8-10.
3. Edmund Pjech, *Žarujemy wo wulkeho přecela Serbow*. T. 6 2007, s. 11-13.
4. Piotr Pałys, *Bibliografia prac sorabistycznych prof. dr. hab. Leszka Kuberskiego*. T. 6 2007, s. 14-17.
5. Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa Świat słowiański w oczach naukowców i publicystów XIX i XX wieku. W 50 rocznicę śmierci Ludvika Kuby w Opolu, 16-17 listopada 2006 r.* T. 6 2007, s. 119-121.
6. Bożena Itoya, *III Seminarium Słowotwórstwa Łużyckiego w Gdańsku, 22-23 czerwca 2007 r.* s. T. 6 2007, 122-126.
7. Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: Mniejszości narodowe i etniczne w Europie Środkowej. W 60-lecie uchwalenia ustawy serbotużyckiej. Opole, 8 kwietnia 2008 r.* T. 7 2008, s. 165-167.
8. Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: Jan Skala (1889-1945) Działacz narodowy, publicysta i twórca, Opole 26 maja 2008 r.* T. 8 2009, s. 174-176.
9. Bożena Itoya, *Tożsamość wobec wielojęzyczności. Konstrukcje i destrukcje tożsamości (Warszawa, 5-6 kwietnia 2011 r.)*. T. 10 2011, s. 147-148;
10. Monika Blidy, *Łużycanie między tradycją a wyzwaniem współczesności. Język – świadomość - kultura.*”(Katowice, 12-13.05.2011 r.). T. 10 2011, s. 149-153.
11. Bożena Itoya, *Jubileusz 80. urodzin Profesor Ewy Siatkowskiej (18.05.2011)*. T. 10 2011, s. 154-155.
12. Piotr Pałys, *Czasopiśmiennictwo sorabistyczne na Łużycach i poza nimi. W 10 – lecie powstania czasopisma naukowego „Pro Lusatia. Opolskie Studia Łużycoznawcze”(Opole, 15 listopada 2011 r.)*. T 11 2012, s. 168-171.
13. Bożena Itoya, *Sorabika na sesji naukowej „System informacji slawi-*

stycznej i Sybisław – metodologia i praktyka” (Warszawa, 8 listopada 2012 r.). T. 11 2012, s. 172-174.

14. Aleksander Woźny, *Odpowiedź Jakubowi Brodackiemu na recenzję książki Łużyce w planie dywersji polskiego wywiadu wojskowego w latach 1931-1939*. T. 11 2012, s. 175-185.
15. Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: W 90 - rocznicę założenia Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech. Mniejszości narodowe w Niemczech w okresie międzywojennym*, T. 12 2013, s. 140-142.
16. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Sprawozdanie z konferencji sorabistycznej w Moskwie (14-15.10.2014)*. T. 13 2014, s. 102-104.
17. Jaroslav Šůla, *PhDr. Josef Müldner - český přítel Kašubů*. T. 13 2014, s. 105-107.
18. Piotr Pałys, *Międzynarodowa konferencja naukowa: Badanie nad mniejszościami. Łużycanie i inne mniejszości europejskie w perspektywie wielu dziedzin nauki (Warszawa, 13-14 maja 2015)*. T. 14 2015, s. 181-182.
19. Piotr Pałys, *Śladami pamięci prof. Leszka Kuberskiego (Namysłów, 19 grudnia 2016)*. T. 15-16 2016-2017, s. 145.
20. Piotr Pałys, *III. Praskie Sympozjum Sorabistyczne (Praga 30 listopada 2018)*. T. 17 2018, s. 137-138.
21. Monika Choroś, *Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle europejskim. Opole 16 października 2019. Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej*. T. 18 2019, s. 131-138.
22. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Jubileusz 90-lecia Profesora Janusza Siatkowskiego*. T. 18 2019, s. 139-140.
23. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Stanisław Marciniak (1922-1995)*. T. 19 2020, s. 110-111.
24. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Marko Meškank (1934-2003)*. T. 19 2020, s. 112-115.
25. Agata Haas, *Międzynarodowa konferencja naukowa „Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle krajowym i europejskim II. Prasa mniejszości narodowych i etnicznych w perspektywie historycznej”*. Opole, 8 grudnia 2021 r. T. 20 2021, s. 103-112.

26. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Prof. dr hab. Kwiryna Handke (1932-2021)*.
T. 20 2021, s. 113-114.
27. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Dr Gerald Stone (1932-2021)*. T. 20 2021,
s. 115-117.

VI. Sorabistyka

1. Richard Bígl, *Katedra nadzwyczajna języka i piśmiennictwa łużyckiego na Uniwersytecie Karola (1933-1939)*. T. 3-4 2004-2005, s. 50-57.
2. Jarema Kraweć, *Sorabistyka na INALCO*. T. 3-4 2004-2005, s. 119-123.
3. Goro Christoph Kimura, Ken Sasahara, *Zajim za Serbow a sorabistykka w Japanskej*. T. 8 2009, s. 6-18.
4. Dietrich Scholze-Šolta, *Instytut Serbołużycki/ Serbski institut w Budziszynie i Chociebużu – Kompleksowy ośrodek badań nad językiem, historią i kulturą Serbołużyczan w Niemczech*. T. 13 2014, s. 6-14.
5. Далибор Соколовић, *Хронолошки преглед сорабистичких истраживања на територији Србије*. T. 13 2014, s. 15-23.
6. Tadeusz Lewaszkiewicz, *O potrzebie Słownika sorabistów, autorów publikacji uwzględniających zagadnienia sorabistyczne i miłośników Łużyc*. T. 15-16 2016-2017, s. 21-33.

VII. Historia

Zagadnienia ogólne

1. Dietrich Scholze-Šolta, *Serbołużyczanie – najmniejszy naród słowiański*. T. 1 2002, s. 7-19.
2. Leszek Kuberski, *Sytuacja Łużyczan w Republice Federalnej Niemiec*. T. 1 2002, s. 20-28.
3. Pětš Šurman, *Serby a Domowina w Dolnej Łużycy w 20. Stolešiu*. T. 2 2003, s. 115-123.
4. Měrcin Völkel, *Maćica Serbska w narodnej zamłowitości*. T. 2 2003, s. 124-136.
5. Měrcin Völkel, *Z dziejów trzech Serbskich Domów (od 1872 r. po współczesność)*. T. 6 2007, s. 61-68.
6. Edmund Pech, *Ein Staat – eine Sprache. Schulwesen und nationale Minderheiten im Deutschen Kaiserreich (1871–1918)*. T. 12 2013, s. 6-31.

Historia do 1918 r.

1. Petr Kaleta, *Czeskie odrodzenie narodowe i jego wpływ na ruch narodowy na Łużycach*. T. 3-4 2004-2005, s. 17-28.
2. Werner Měškank, *Osiedle, zamek, miasteczko targowe, czy przeprawa? Problemy z wyjaśnieniem nazwy miasta*. T. 5 2006, s. 6-25.
3. Przemysław Mrugacz, *Osadnictwo grodowe na ziemiach Dolnych i Górnych Łużyc*. T. 5 2006, s. 26-34.
4. Edmund Pjeh, *Fredegar, Gana, Lubisza i Serbołużyczanie wokół Wyparku. Nowe badania wczesnych dziejów Serbołużyczan*. T. 5 2006, s. 35-47.
5. Werner Meschkank-Měškank, *Zapusty – niegdyś cały tydzień obchodzone!* T. 7 2008, s. 35-48.
6. Magdalena Ujma, *Promnitzowie i ich ordynacja żarsko-trzebielska na Łużycach Dolnych w świetle dokumentów przechowywanych w Archiwum Książąt Pszczyńskich (1558-1765)*. T. 13 2014, s. 71-81

7. Martin Brützke „Merkwürdigkeiten“ in Christoph Wiesners *Laubaner Chronik*, s. T. 15-16 2016-2017, 119-139.
8. Tadeusz Lewaszewicz, *Jaroměr Henrich Imiš (1819-1897) i jego „Der Panslawismus, unter den sächsischen Wenden (...)“ (1884) (na tle słowianofilstwa XIX wieku)*. T. 18 2019, s. 6-23.

Historia po 1918 r.

1. Krzysztof Stecki, *Łużyce 1945. Najmniej znana z polskich bitew?*. T. 1 2002, s. 95-111.
2. Jakub Brodacki, *Styl propagandy »Prołużu« w latach 1945-1949*. T. 1 2002, s. 112-122.
3. Timo Meškank, *Irredenta czy wsparcie? Czeska pomoc Serbom Łużycykim w latach 1918–1945*. T. 2 2003, s. 31-40.
4. Piotr Pałys, *Sytuacja ludności serbołużyckiej na Dolnych Łużycach w świetle relacji Jurija Rjenča z 1946 r.*. T. 2 2003, s. 41-51.
5. Edmund Pjech, *Regulacje w zakresie szkolnictwa łużyckiego po 1945 roku i jego wpływ na język łużycki*. T. 2 2003, s. 69-84.
6. Edmund Pjech, *Niemiecka polityka oświatowa w dwujęzycznych częściach Łużyc (serbołużyckie reakcje w latach 1918–1945)*. T. 2 2003, s. 85-97.
7. Leszek Kuberski, *Na marginesie broszury Jana Skali „Wo serbskich prašenjach”*. T. 3-4 2004-2005, s. 44-49.
8. Aleksander Woźny, *Łużycki epizod Ekspozytury 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego przed 1939 r.* T. 3-4 2004-2005, s. 70-83.
9. Pěťš Šurman, *K situaci na końcu drugeje swětoweje wojny pla Serbow we Łužycy*. T. 3-4 2004-2005, s. 84-91.
10. Piotr Pałys, Krzysztof Stecki, *2 Armia Wojska Polskiego na Łużycach – kwiecień-maj 1945*. T. 3-4 2004-2005, s. 92-97.
11. Timo Meškank, *Czesi i Serbołużycanie w okresie 1945–1948*. T. 3-4 2004-2005, s. 98-103.
12. Dariusz Dzionek, *Obozy jenieckie na Łużycach w latach 1939-1945*.

- T. 5 2006, s. 73-82.
13. Piotr Pałys, *Belgradzka misja Jurija Rjenča (nawiązanie stosunków jugosłowiańsko-łużyckich w marcu-kwietniu 1946 r.* T. 5 2006, s. 83-99.
 14. Edmund Pjeh, *Polityka oświatowa a mniejszości narodowe w podzielonych Niemczech 1945-1990. Serbołużyczanie na tle Duńczyków i Północnych Fryzów.* T. 6 2007, s. 69-86.
 15. Krzysztof Stecki, *Czołgi na polach Łużyc.* T. 6 2007, s. 87-95.
 16. Mikołaj Iwanow, *Idea serbołużyckiej autonomii a Związek Sowiecki.* T. 7 2008, s. 67-75.
 17. Piotr Pałys, *Związki Serbołużyczan ze Śląskiem. Wstępny zarys problematyki.* T. 7 2008, s. 130-138.
 18. Marek Masnyk, *Kilka uwag w sprawie wyborczej współpracy Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech.* T. 9 2010, s. 67-77.
 19. Aleksandra Wojnar, *Historia pewnego polskiego chłopa, który niemieckim bauermem nie chciał być. Kilka słów o wprowadzeniu ustawy rolnej z 1933 roku na ziemi prudnickiej i Konwencji Genewskiej.* T. 9 2010, s. 139-147.
 20. Piotr Stanek, *Obozy jenieckie i obozy internowania w Chociebużu.* T. 10 2011, s. 78-93.
 21. Piotr Pałys, *Serbołużycka konspiracja antynazistowska z lat 1937-1939.* T. 11 2012, s. 83-109.
 22. Aleksander Woźny, *Wojenne i powojenne losy kpt. Wojciecha Lipińskiego [byłego kierownika Podreferatu A-z (Zagadnienie serbołużyckie)].* T. 11 2012, s. 110-134.
 23. Piotr Pałys, *Łużycka korespondencja Wójcēja Kočki z lat 1947-1950.* T. 8 2009, s. 89-165.
 24. Jaroslav Šůla, *Dějiny Místního odboru Společnosti přátel Lužice v Hradci Králové v letech (1928/1929) 1933 až 1939.* T. 8 2009, s. 57-79.
 25. Paweł Behrendt, *Sprawa Łużyc w publicystyce „Przeglądu Zachodniego” w latach 1945-1948.* T. 8 2009, s. 80-88.
 26. Jaroslav Šůla, *Lužickosrbský den v Londýně roku 1944 (Lužičtí Srbové a československá exilová vláda v Londýně).* T. 11 2012, s. 57-82.

27. Piotr Pałys, *Serbołużyczanie z perspektywy Belgradu. Opracowanie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacyjnej Ludowej Republiki Jugosławii (Materijal o Lužičkim Srbima) z 1949 r.* T. 11 2012, s. 149-164.
28. Piotr Pałys, *Czechosłowacja wobec Serbołużyczan w dwudziestoleciu międzywojennym i w okresie II wojny światowej.* T. 12 2013, s. 64-89.
29. Mariusz Patelski, *Koło Akademików Opolan w Poznaniu 1946-1950.* T. 12 2013, s. 90-123.
30. Piotr Pałys, *Listy Bogumiła Śwjeli do prof. Mikołaja Rudnickiego z 1947 r.* T. 12 2013 s. 124-134.
31. Piotr Pałys, *Nieznana relacja z uroczystości stulecia Macierzy Serbołużyckiej i położenia kamienia węgielnego pod nowy Serbski Dom 23 sierpnia 1947 r.,* T. 13 2014, s. 82-96.
32. Jaroslav Čáp, Jaroslav Šůla, *Dotaz českých spisovatelů a politiků na situaci v Lužici v květnu 1919.* T. 14 2015, s. 33-50.
33. Aleksander Woźny, *Związek Polaków w Niemczech (Republika Weimarska/III Rzesza) oraz sprawy wojskowej dywersji (m.in. na Łużycach) w ocenie kpt. Wojciecha Lipińskiego z 1940 r.* T. 14 2015, s. 51-77.
34. Piotr Pałys, *Łużyce w polityce czechosłowackiej lat 1945–1948.* T. 14 2015, s. 78-117.
35. Jaroslav Šůla, *Jan Ort a Jurij Měrcink: vzájemná česko-lužickosrbská korespondence dvou přátel, pedagogů, filologů a bývalých vězňů koncentračních táborů německých nacistů (Příspěvek k novodobým česko-lužickosrbským literárním kontaktům).* T. 14 2015, s. 138-171.
36. Piotr Pałys, *Dwudziestowieczne koncepcje wolnych Łużyc.* T. 15-16 2016-2017, s. 50-100.
37. Jaroslav Šůla, *Lužickosrbské školství v severních Čechách po II. světové válce.* T. 17 2018, s. 22-59.
38. Piotr Pałys, *Serbołużycki ruch narodowy w oczach Jugosłowiańskiej Misji Wojskowej przy Sojuszniczej Radzie Kontroli Niemiec.* T. 17 2018, s. 102-136.
39. Edmund Pjech, *Serbołużyczanie we wczesnym okresie NRD.* T. 18 2019, s. 24-36.

40. Piotr Pałys, *Czeskie organizacje prołużyckie w drugiej połowie lat 40-tych dwudziestego wieku*. T. 18 2019, s. 37-72.
41. Edmund Pjeh, *Życie kościelne ewangelickich Serbotużyczan w ramach wrocławskiego Konsystorza Ewangelickiego w czasach republiki weimarskiej*. T. 18 2019, s. 73-111.
42. Aleksander Woźny, *Raport konsula RP Feliksa Chiczewskiego z grudnia 1937 r.* T. 18 2019, s. 112-120.
43. Aleksander Woźny, *Wspomnienie Serbotużyczan w Moskwie w 1941 r.* T. 18 2019, s. 121-126.
44. Aleksander Woźny, *Związek Polaków w Niemczech w ocenach kpt. Wojciecha Lipińskiego (Ekspozytura nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego)*. T. 19 2020, s. 6-20.
45. Piotr Pałys, *„Za wolność Łużyc i sprawiedliwe granice”. Manifestacja praska z 24 lipca 1945 r. w obrazach*. T. 19 2020, s. 55-74.
46. Měrcin Brycka, *K listej Jurja Bruska z lěta 1947*. T. 19 2020, s. 75-88;
47. Piotr Pałys, *Upamiętnienia Jana Skali w przestrzeni publicznej powiatu namysłowskiego*. T. 19 2020, s. 88-99.
48. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Przyczynek do dziejów proradzieckiego słowianofilstwa na Łużycach po drugiej wojnie światowej*. T. 20 2021, s. 21-27.
49. Edmund Pjeh, *Brunicowe hórnistwo we Wojerowskich kónčinach na hranicy mjez Hornjej a Delnjej Łużicy*. T. 20 2021, s. 28-39.
50. Aleksander Woźny, *Attaché wojskowy i lotniczy w Berlinie ppłk dypl. Antoni Szymański o Polakach i Łużyczanach w latach 1932–1937*. T. 20 2021, s. 40-49.
51. Piotr Pałys, *Sprawa Łużyc w szyfrogramach polskiej służby dyplomatycznej z lat 1945-1947*. T. 20 2021, s. 50-102

Biografistyka

1. Eero Balk, *Čehodla nimamy fińskich Surowinow a von Schulenburgow? Spisowáčelka Maila Talvo a slavist J.J. Mikkola w Błótach*. T. 2 2003, s. 5-10.
2. Petr Kaleta, *Adolf Černý – narodopisec a jeho kontakty s Františkem Řehořem*. T. 2 2003, s. 11-22.
3. Mieczysław Balowski, *Michał Hórnik w artykułach wspomnieniowych*. T. 1 2002, s. 29-44.
4. Leszek Kuberski, *Jan Skala – dziennikarz i redaktor*. T. 1 2002, s. 45-55.
5. Zbigniew Kościów, *Michał Nawka i Jan Skala*. T. 1 2002, s. 56-59.
6. Annett Bržzanec, *Polsko-łużyckie kontakty w działalności przewodniczącego »Domowiny« Pawła Nedy (1934-1950)*. T. 1 2002, s. 60-75.
7. Piotr Pałys, *Działalność Wojciecha Kóčki w serbołużyckim ruchu narodowym w latach 1945-1950*. T. 1 2002, s. 76-94.
8. Krzysztof Sznotala, *Ks. Michał Żur – serbołużycki proboszcz w górnośląskiej parafii Kotórz Wielki w latach 1919–1929*. T. 2 2003, s. 98-101.
9. Jurij Łušćanski, *„Hałzy na mójnym zdonku słowjanskim...“ Ludvík Kuba je před 120 lětami přěni raz Łužicu wopytał*, T. 3-4 2004-2005, s. 29-34.
10. Mieczysław Balowski, *Badania Arnošta Muki nad Drzewianami Połabskimi inspirowane przez Akademię Umiejętności w Krakowie*. T. 3-4 2004-2005, s. 35-43.
11. Benedikt Cyž, *Łužiski Serb Jurij Cyž a jeho styki k Polakam za čas nacionalsocializma*. T. 3-4 2004-2005, s. 58-69.
12. Mariusz Patelski, *Romuald Zerych (1888-1964) – twórca pomnika jeńców wojennych w Budziszynie*. T. 5 2006, s. 64-72.
13. Krzysztof R. Mazurski, *Wrocławskie epizody ks. Jana Palera*. T. 5 2006, s. 100-104.
14. Tomasz Ciesielski, *Generał Jan Paweł Sybilski. Polak w XVIII-wiecznej armii saskiej i właściciel dóbr ziemskich na Łużycach*. T. 7 2008, s. 49-66.
15. Stanisław Sławomir Nicieja, *Prof. Leszek Kuberski jako badacz dziejów Serbołużyczan i galicyjskich przemysłowców*. T. 9 2010, s. 6-14.

16. Dietrich Scholze-Šořta, *Śmierć na Dolnym Ślasku. Tragizm serbołużyckiego pisarza Jana Skali (1889-1945)*. T. 9 2010, s. 15-33.
17. Peter Jan Joachim Kroh, *Die „sorbische Frage“ und Jan Skalas Antworten*. T. 9 2010, s. 34-66.
18. Dan Gawrecki, *Jan Skala a Czesi. Przyczynek do biografii*. T. 9 2010, s. 104-117.
19. Piotr Pałys, *Kontakty Jana Skali ze Słowianami Południowymi*. T. 9 2010, s. 118-126.
20. Jan Morawiak, *Namysłowski okres Jana Skali*. T. 9 2010, s. 127-135.
21. Gert Kral, *Česćimy sebi Jana Skalu*. T. 9 2010, s. 136-138.
22. Jaroslav Šůla, *PhDr. Josef Müldner - český přítel Kašubů*. T. 13 2014, s. 105-107
23. Edmund Pjech, *O biografii Jana Skali ze szczególnym uwzględnieniem jego działalności politycznej i dziennikarskiej*. T. 15-16 2016-2017, s. 7-20.
24. Piotr Pałys, *Alojzy Stanisław Matyniak (1945-1999) - założyciel i prezes Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc*. T. 17 2018, s. 60-91.
25. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Zainteresowania sorabistyczne Joachima Lewwela*. T. 15-16 2016-2017, s. 101-118.
26. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Stanisław Marciniak (1922-1995)*. T. 19 2020, s. 110-111.
27. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Marko Meškank (1934-2003)*. T. 19 2020, s. 112-115.
28. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Prof. dr hab. Kwiryna Handke (1932-2021)*. T. 20 2021, s. 113-114.
29. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Dr Gerald Stone (1932-2021)*. T. 20 2021, s. 115-117.

VIII. Językoznawstwo

1. Richard Bígl, *Rozeznawanie č a ć w Swětlikowych sćeńskich a spěwarskich spisach*, T. 3-4 2004-2005, s. 9-16.
2. Božena Itoya, *Hornjoserbska rěčna komisija a kodyfikacija języka górnołużyckiego*. T. 5 2006, s. 105-122.
3. Božena Itoya, *Działalność normotwórcza w zakresie leksyki górnołużyckiej. Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki a Rěčny kućik*. T. 6 2007, s. 35-49.
4. Krzysztof Kleszcz, *Sytuacja językowa na Śląsku Opolskim*. T. 7 2008, s. 98-113.
5. Božena Itoya, *Dwujęzyczność jako bariera rozwoju górnołużyckiej leksykografii*. T. 7 2008, s. 114-129.
6. Emilia Deutsch, *Językowy obraz kobiety na tle językowego obrazu mężczyzny w górnołużyckich przysłowiach i frazeologii*. T. 10 2011, s. 34-66.
7. Božena Itoya, *Jak mówić o Łużycach w języku polskim? Analiza terminów Łużyczanin/Serbołużyczanin/Serb Łużycki, język łużycki/język serbołużycki/języki łużyckie/łużyczczyna oraz derywatu łużycki/serbołużycki na tle porównawczym (wybrane języki europejskie)*. T. 10 2011, s. 67-77.
8. Emilia Deutsch, *Polskie, czeskie, serbołużyckie i niemieckie przysłowia na temat kobiecej wielomówności i skłonności do plotkowania. Analiza wybranych przykładów – z perspektywy psychologicznej i socjokulturowej (z uwzględnieniem dziewiętnastowiecznej mentalności)*. T. 13 2014, s. 58-70.
9. Renata Bura, *Słownik K. B. Pfula jako źródła wiedzy na temat rozwoju dziewiętnastowiecznej leksyki górnołużyckiej*. T. 15-16 2016-2017, s. 34-49.
10. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Gady i płazy w górnołużyckich frazeologizmach, porównaniach i przysłowiach*. T. 17 2018, s. 92-101.
11. Tadeusz Lewaszkiewicz, *Zmiany leksykalne po 1989 r. w języku niemieckim (używanym na obszarze byłej NRD), polskim, górnołużyckim i dolnołużyckim*. T. 19 2020, T. 19 2020, s. 41-54.

IX. Literaturoznawstwo

1. Franc Šěn, *Książka łużycka na przestrzeni dziejów. Od brewiarza do książki multimedialnej*. T. 3-4 2004-2005, s. 1-8.
2. Tomasz Derlatka, *O recepcji utworów fantastycznonaukowych Stanisława Lema w literaturze serbołużyckiej*. T. 6 2007, s. 18-34.
3. Marta Swoboda, *Polskie książki o tematyce łużyckiej wydane po 1990 roku: krótka analiza treści i instytucji sprawczych*. T. 6 2007, s. 50-60.
4. Jaroslav Šůla, *Dějiny severozápadných Slovanů v české krásné literatuře*. T. 7 2008, s. 6-22.
5. Tomasz Derlatka, *O możliwych interpretacjach Siwy w utworze Wišnina Jurija Kocha*. T. 7 2008, s. 23-34.
6. Wojciech W. Wochna, *Kilka uwag o religii etnicznej dawnych Serbołużyczan na kanwie historycznego opowiadania Lubomíra Jaroša „Vitr na věčnost”*. T. 8 2009, s. 19-41.
7. Tomasz Derlatka, *Stary Šymko Jana Skali – arcydzieło serbołużyckiej nowelistyki czy utwór na poły grafomański?* T. 9 2010, s. 78-93.
8. Tomasz Derlatka, *O potrzebie uwzględniania w programach studiów slawistycznych literatury serbołużyckiej i kaszubskiej*. T. 10 2011, s. 6-14.
9. Monika Blidy, *Stary człowiek i jego testament- ostatnia książka Jurija Brězana „Der alte Mann und das enge Weite”*. T. 10 2011, s. 15-33.
10. Tomasz Derlatka, *Trzy powieści – trzy odmienne spojrzenia autorów górnołużyckich na sprawy polskie*. T. 13 2014, s. 24-57.
11. Tomasz Kamusella, *The Jewess Hana and Anti-Semitism in the Soviet Bloc*. T. 19 2020, s. 21-40.
12. Dietrich Scholze-Šořta, *Poeta Benedikt Dyrlich a Polska*. T. 20 2021, s. 6-20.

X. Prasoznawstwo

1. Mariusz Patelski, *Sprawa polska na łamach prasy dolno i górnołużyckiej w dobie I wojny światowej*. T. 2 2003, s. 52-65.
2. Edmund Pjech, *Serbołużyczanie z punktu widzenia prasy zachodnio-niemieckiej w latach 1945–1990*. T. 3-4 2004-2005, s. 104-118.
3. Jadwiga, Fabian Kalfürst, *Serbske nowinarstwo a časopismowstwo - krótki přehlad*. T. 5 2006, s. 48-63.
4. Edmund Pjech, *Publicistiska džěławnosć Jana Skale z čěžišćom nowiny „Serbski džěnik” a časopisa „Kulturwehr”*. T. 9 2010, s. 94-103.
5. Anna Brzezińska, Piotr Pałys, *Jakub Bart-Ćišinski o literaturze serbołużyckiej na łamach „Letopisu Matice Srpskeje”*. T. 10 2011, s. 94-117.
6. Edmund Pjech, *Wo stawiznach serbskich wědomostnych časopisow*. T. 11 2012, s. 6-14.
7. Dalibor Sokolović, *„Srbska Lužica” – efemeryda časopišmiennictwa sorabistycznego na Bałkanach*. T. 11 2012, s. 15-20.
8. Tomasz Derlatka, *O časopišmiennicznych inicjatywach lipskiego Instytutu Sorabistycznego*. s. 21-32.
9. Božena Itoya, *„Zeszyty Łużyckie” – od sorabofilstwa do sorabistyki (1991-2011 r.)*. T. 11 2012, s. 33-48.
10. Jakub Sokół, *Walka w obronie języka na łamach współczesnej prasy serbołużyckiej*. T. 11 2012, s. 49-56.
11. Piotr Pałys, *Problematyka łużycka na łamach „Ruchu Słowiańskiego” 1928-1939*. T. 12 2013, s. 32-63.
12. Tadeusz Lewaszkiwicz, *Sorabica w roczniku Slavia Occidentalis (1921-2017)*. T. 17 2018, s. 6-21.

XI. Muzykologia

1. Zbigniew Kościów, *Serbołużyckie ślady muzyczne na Śląsku*. T. 2 2003, s 23-27
2. Zbigniew Kościów, *Trwanie przez muzykę*. T. 2 2003, s. 28-30
3. Měrko Šořta, *Wpływ »Mazurka Dąbrowskiego« na hymn Serbów Łużyckich*. T.2 2003, s. 109-114.
4. Měrko Šořta, *Łużyckie tańce ludowe i dzisiejsze próby ich pielęgnowania*. T. 2 2003, s. 102-108.
5. Zbigniew Kościów, *Polskie pieśni w twórczości K.A. Kocora*. T. 8 2009, 42-43.
6. Měrko Šořta-Scholze, *Łużyckie oratorium narodowe - «utopia i realność»*. T. 8 2009, s. 44-56

XII. Współczesność

1. Bernd Pittkunings, *Subjektywny wid na sytuację serbstwa w Dolnej Łużicy*. T. 2 2003, s. 66-68.
2. Maria Elikowska-Winkler, *Działalność szkoły ludowej u podstaw w środowisku dolnołużyckim*. T. 3-4 2004-2005, s. 124-134.
3. Mariusz Patelski, *Sytuacja Serbów Łużyckich w zjednoczonych Niemczech. Na marginesie manifestacji berlińskiej z 29 maja 2008 r.* T. 7 2008, s. 139-149.
4. Krzysztof Stecki, *Sytuacja narodowościowa na Opolszczyźnie w świetle ostatniego spisu powszechnego*. T. 7 2008, s. 150-155.
5. Joanna Lusek, *Europejskie Centrum Edukacyjno-Kulturalne Zgorzelec-Görlitz „MEETINGPOINT MUSIC MESSIAEN”*. T. 11 2012, s. 135-148.
6. Tadeusz Lewaszewicz, *Dolnołużycki i górnołużycki - języki zagrożone czy wymierające?* T. 14 2015, s. 6-32.
7. Piotr Solga, *Społeczno-polityczny kontekst odnawialnych źródeł energii w niemieckim, łużyckim regionie odkrywkowych kopalni węgla brunatnego*. T. 14 2015, s. 118-137.

Indeks autorów

- Balk Eero I 2 II 10 VII 66
Balowski Mieczysław I 1, 3 II 3, 29 VII 68, 75
Behrendt Paweł I 7 II 72 VII 39
Białokur Marek I 5 IV 18
Bígl Richard I 3 II 26, 31 VI 1 VIII 1
Blidy Monika I 9 II 85 IX 9
Brězanec Annett I 1 II 6 VII 71
Brodacki Jakub I 1, 9 II 9 IV 25 VII 16
Brützke Martin/ Brycka Měrcín I 14, 17 III 7, 13 IV 37 VII 13, 60
Brzezińska Anna I 9 III 2 X 5
Bura Renata I 14 II 114 VIII 9
Choroś Monika I 16 V 21
Cyž Benedikt I 3 II 32 VII 76
Ciesielski Tomasz I 6 II 58 VII 79
Čáp Jaroslav I 13 II 108 VII 46
Derlatka Tomasz I 5, 6, 8, 9, 10, 12 II 49, 56, 77, 91, 104 IX 2, 5, 7, 8, 10
Deutsch Emilia I 9, 12 II 86, 105 VIII 6, 8
Dzioniczek Dariusz I 4 II 45 VII 26
Elikowska-Winkler Maria I 3 II 39 XI 2
Gawrecki Dan I 8 II 79 VII 83
Haas Agata I 18 V 25
Itoya Bożena I 4, 5, 9, 10, 11 II 48, 50, 63, 87, 92 IV 15, 20 V 6, 9, 11, 13
VIII 2, 3, 5, 7 X 9
Iwanow Mikołaj I 6 II 59 VII 30
Iwczenko Jarosława I 4 IV 11
Kaleta Petr I 2, 3, 5, 6 II 11, 27 IV 21, V 1 VII 7, 67
Kalfürst Fabian I 4 II 4 X 3
Kalfürst Jadwiga I 4 II 43 X 3
Kamusella Tomasz I 17 II 125 IX 11
Kimura Goro Christoph I 6, 7 II 60, 67 VI 3

- Kleszcz Krzysztof I 6 II 62 VIII 4
Kościów Zbigniew I 1, 2, 5, 7 II 5, 12, 13, 69 IV 14, 23, 24, 28 VII 70
XI 1, 2, 5
Kral Gert I 8 II 82 VII 86
Kroh Peter Jan Joachim I 8 II 75 VII 82
Kuberski Leszek I 1, 2 II 2, 4, 30 IV 3 VII 2, 21, 69
Kraweć Jarema I 3 II 38 VI 2
Lewaszkiwicz Tadeusz I 12, 13, 14, 15, 16, 17 II 107, 113, 116, 117, 120,
121, 126, 128 IV 30, 31, 32, 33, 34, 36 V 22, 23, 24, 26, 27 VI 6 VII 14, 62,
90, 91, 92, 93, 94 VIII 10, 11 X 12 XI 6
Lusek Joanna I 10 II 97 XI 5
Łuścianski Jurij I 3, 5 II 28 V 2 VII 74
Maksym-Benczew Joanna I 5 IV 17
Masnyk Marek I 8 II 76 VII 32
Mazurski R. Krzysztof I 4 II 47 VII 78
Meškank Timo I 2, 3 II 14, 36 VII 17, 25
Měškank Werner I 4, 6 II 40, 57 VII 8, 11
Morawiak Jan I 7, 8 II 81 IV 22 VII 85
Mrugacz Przemysław I 4 II 41 VII 9
Nicieja Stanisław Sławomir I 8 II 73 VII 80
Pałys Piotr I 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18 II 7, 15,
35, 46, 64, 80, 95, 99, 100, 109, 110, 115, 119, 123 III 1, 2, 3, 4, 5, 8, 12, 14,
15 IV 12, 13, 29, 35 V 5, 7, 8, 12, 15, 18, 19, 20 VII 18, 24, 27, 31, 35, 37,
41, 42, 44, 45, 48, 50, 52, 54, 59, 61, 65, 72, 84, 89 X 5, 11
Patelski Mariusz I 2, 4, 6, 11 II 16, 44, 65, 101 IV 2 VII 43, 77 X 1 XI 3
Pittkunings Bernd I 2 II 17 XI 1
Pjech / Pech Edmund I 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 14, 16, 18 II 18, 19, 37, 42, 53,
78, 89, 98, 112, 122, 129 III 9 V 3, VII 6, 10, 19, 20, 28, 53, 55, 63, 88 X 2,
4, 6
Sasahara Ken I 6, 7 II 61, 67 VI 3
Scholze-Šořta Dietrich I 1, 8, 12, 18 II 1, 74, 102, 127 VI 4 VII 1, 81 IX 11
Siatkowska Ewa I 9 IV 26

Sokolović Dalibor / Соколовић Далибор I 10, 12 II 99, 103 VI 5 X 7
Sokół Jakub I 10 II 93 X 10
Solga Piotr I 13 II 111 XI 7
Stanek Piotr I 9 II 88 VII 34
Stecki Krzysztof I 1, 3, 5, 6 II 8, 35, 54, 66 IV 1 VII 15, 24, 29 XI 4
Swoboda Marta I 5 II 51 IX 3
Sznotala Krzysztof I 2, 3 II 20 IV 6, 9 VII 73
Šěn Franc I 3 II 25 IX 1
Šořta Měrko I. 2, 7 II. 21, 22, 70 XI 3, 4, 6
Šůla Jaroslav I 6, 7, 10, 12, 13, 15 II 55, 71, 108 118 III. 6 IV. 27 VII 38,
40, 46, 49, 51, 87 IX 4
Šurman Pětš I 2, 3 II 23, 34 VII 23
Ujma Magdalena I 12 II 106 VII 12
Völkel Měrcin I 2, 5 II 24, 52 VII 4, 5
Wochna Wojciech I 3, 4, 5, 7 II 68 IV 4, 5, 7, 8, 10, 16, 19 IX 6
Wojnar Aleksandra I 8 II 83 VII 33
Woźny Aleksander I 3, 10, 13, 16, 17, 18 II 33, 96, 109, 124, 130 III 11,
12 V 14 VII 22, 36, 47, 56, 57, 58, 64

AGNIESZKA MISIURSKA
ORCID 0000-0001-6967-196X

„Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle krajowym i europejskim” cz. III. Szkolnictwo mniejszości narodowych i etnicznych – aspekty historyczne, społeczne i językowe. W stulecie powstania Dzielnicy I Związku Polaków w Niemczech. Opole, 17–18 maja 2023 r. Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej¹

W październiku 2019 r. Instytut Śląski zainaugurował cykl międzynarodowych konferencji naukowych pod zbiorczym tytułem: „Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle europejskim”. W ubiegłych latach odbyły się w ramach tego cyklu dwie konferencje: pierwsza (2019 r.) – o charakterze ogólnym i druga (2021 r.) – dotycząca prasy mniejszości narodowych i etnicznych w perspektywie historycznej.

Intencją organizatorów cyklu była kontynuacja tego długofalowego programu badawczego dotyczącego problematyki wielojęzyczności. Realizując to zamierzenie, Instytut Śląski zorganizował trzecią edycję konferencji, tym razem poświęconą historii oraz współczesnej sytuacji szkolnictwa mniejszościowego w Polsce. Współorganizatorem tej edycji był Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytetu Szczecińskiego.

Konferencja odbyła się w Instytucie Śląskim w Opolu w dniach 17–18 maja 2023 r. i miała charakter międzynarodowy. Uczestnikami byli naukowcy i praktycy edukacji z Polski, Czech, Niemiec i Serbii. Językiem

¹ Sprawozdanie to ukazało się pierwotnie w czasopiśmie „Studia Śląskie” 2024, t. 94.

konferencji były języki polski i czeski, a jej szczególną wartość stanowiła interdyscyplinarność przedstawianych wyników badań.

Obrady podzielono na dwa zasadnicze bloki. W pierwszym głos zabrali badacze dziejów szkolnictwa mniejszościowego. Drugi natomiast przyjął format spotkania praktyków realizujących zadania edukacyjne w ramach poszczególnych mniejszości narodowych w Polsce. W trakcie konferencji poruszono między innymi zagadnienia dotyczące dziejów szkolnictwa poszczególnych mniejszości narodowych i grup etnicznych ze szczególnym uwzględnieniem działalności oświatowej Związku Polaków w Niemczech, jego roli w podtrzymywaniu języka i świadomości narodowej, współczesnej sytuacji szkolnictwa mniejszościowego i stojących przed nim wyzwań.

Konferencję wspólnie otwarli dyrektor Instytutu Śląskiego dr Bartosz Jan Kuświk i dr Małgorzata Mieczkowska reprezentująca Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytetu Szczecińskiego.

Panel otwierający konferencję obejmował historyczne aspekty szkolnictwa mniejszości narodowych, a jego pierwsza część, moderowana przez prof. dr. hab. Michała Lisa, skupiła się wokół zagadnienia szkolnictwa mniejszościowego na Górnym Śląsku przed 1945 r. Jako pierwsza wystąpiła dr Agata Haas z Instytutu Śląskiego z referatem „Jan Muthman i Samuel Ludwik Zasadus – znamienicy krzewiciele języka polskiego w XVIII wieku na Śląsku Cieszyńskim”. Scharakteryzowała w nim działalność śląskich duchownych protestanckich, którzy w swej twórczości o charakterze religijnym i dydaktycznym, w tak przełomowym dla Śląska okresie, jakim był wiek XVIII, posługiwali się językiem polskim.

Rektor Uniwersytetu Opolskiego, a zarazem badacz i znawca historii Śląska Opolskiego w okresie międzywojennym, prof. Marek Masnyk zaprezentował referat pt. „I Dzielnica Związku Polaków w Niemczech wobec zagadnienia szkolnego”. W tym wystąpieniu referent omówił sytuację polskiego szkolnictwa mniejszościowego na Śląsku Opolskim, jego prawne podstawy, początki, dzieje i problemy, podkreślając jedno-

czeńście szczególną rolę szkolnictwa w szerokiej działalności Związku Polaków w Niemczech w okresie międzywojnia.

Przedstawiciel katowickiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej dr Sebastian Rosenbaum omówił temat: „Szkolnictwo mniejszościowe na podzielonym Górnym Śląsku w „poglądach” (Stellungnahme) prezydenta Komisji Mieszanej dla Górnego Śląska, Feliksa Calondera (1922–1937)”. W swym wystąpieniu historyk przedstawił wyniki analizy głównie skarg kierowanych do Komisji Mieszanej przez przedstawicieli środowisk szkolnych, polskich i niemieckich, w sprawie naruszania przepisów Konwencji Górnos Śląskiej w zakresie organizacji i funkcjonowania szkolnictwa dla mniejszości polskiej i niemieckiej na podzielonym Górnym Śląsku.

Opolski historyk związany z Instytutem Śląskim dr Bernard Linek w wystąpieniu „Język polski w niemieckiej szkole 1918–1939 na niemieckim Górnym Śląsku” przedstawił funkcjonowanie nauczania języka polskiego w niemieckich szkołach w tej części Górnego Śląska, która po podziale w 1922 r. pozostała przy Niemczech. Zwrócił szczególną uwagę na pruską ordynację szkolną z 1928 r. i próby stworzenia na jej postawie polskiego szkolnictwa prywatnego w Prowincji Górnos Śląskiej.

Krzysztof Stecki z Instytutu Śląskiego w wystąpieniu: „Polsko-Katolickie Towarzystwo Szkolne na Śląsk Opolski w zapomnianych relacjach Kazimierza Malczewskiego” omówił działalność tegoż towarzystwa na podstawie sporządzonej w 1960 r. relacji autorstwa samego Kazimierza Malczewskiego – działacza polonijnego na niemieckim Górnym Śląsku.

Przedstawiciel Uniwersytetu Ostrawskiego, prof. PhDr. Pavel Kladiwa, wystąpił z referatem w języku czeskim: „Státní zájem nad zákon. Neotevření německých škol na meziválečném Hlučínsku” („Interes państwa ponad prawem. Blokowanie tworzenia szkół niemieckich w międzywojennym Hluczyńsku”) dotyczącym otwierania niemieckich szkół mniejszościowych na ziemi huczyńskiej, która w okresie międzywojennym znalazła się w granicach państwa czechosłowackiego. Autor wskazywał na główne problemy organizacji i funkcjonowania szkolnictwa, wyni-

kające z wprowadzania prawa, które pozwalało uczęszczać do niemieckich szkół wyłącznie dzieciom, których językiem ojczystym był język niemiecki. Tłumaczono to interesem państwowym. Istotną rolę w edukacji mniejszości niemieckiej na ziemi hulczyńskiej pełniło też nauczanie prywatne, co jednak również było utrudniane przez władze czechosłowackie.

Druga część panelu historycznego, której moderatorem był prof. Janusz Mieczkowski, objęła wybrane problemy szkolnictwa serbołużycyckiego.

Dr Edmund Pjeh z Serbskiego Instytutu w Bautzen (Budyšin, Budziszyn) przedstawił w języku serbołużycyckim referat „Serbske šulstwo 1918–1989 mjez potłóčanjom a spěchowanjom” („Serbołużycyckie szkolnictwo 1918–1989 – między prześladowaniem a wsparciem”). Dr Pjeh omówił w nim losy mniejszości serbołużycyckiej na terenach przedwojennych i powojennych Niemiec przez pryzmat organizacji ich szkolnictwa. Wskazał na przyczyny spadku zainteresowania serbołużycycką edukacją w Niemieckiej Republice Demokratycznej w latach 60. XX w., z których wymienił należy politykę władz i zmiany demograficzne.

Doktor hab. Piotr Pałys z Instytutu Śląskiego wystąpił z referatem: „Szkolnictwo serbołużycyckie «we słowjanskim wukraju»”. Przedstawił dzieje serbołużycyckiego gimnazjum w Czechosłowacji, funkcjonującego jako element wsparcia narodowych dążeń Serbołużyczan w latach 1945–1949. W wystąpieniu tym omówiono również podejmowane równoległe na terenie Polski działania, których celem było utworzenie podobnej placówki w Zgorzelcu.

Doktor Małgorzata Mieczkowska z Uniwersytetu Szczecińskiego w wystąpieniu „Kwestie szkolnictwa Serbołużyczan w optyce «Serbskich Nowin»” poddała analizie sposób relacjonowania zagadnień oświatowych na łamach tej serbołużycyckiej popołudniówki.

Popołudniowa sesja pierwszego dnia konferencji skupiła się na historycznych i aktualnych problemach mniejszości narodowych w zakresie

edukacji. Pierwszą część tego panelu „Aktualne problemy szkolnictwa mniejszości narodowych” poświęconego szkolnictwu mniejszościowemu w polityce państwa moderowała dr M. Mieczkowska.

Jako pierwsza w tej sesji wystąpiła dr Anna Bartczak z Biura Dokumentacji Zabytków ze Szczecina, która zaprezentowała referat: „Specyfika szkolnictwa dla mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1970”. W swoim wystąpieniu dr A. Bartczak ukazała niezwykle złożoną mozaikę narodową powojennego Szczecina obejmującą Polaków, pozostałych na Pomorzu Zachodnim Niemców, liczną ludność żydowską, Ukraińców i Łemków, a także Greków i Macedończyków (głównie dzieci) przybyłych w 1951 r. Przedstawiła również organizację szkolnictwa mniejszościowego w tym regionie i politykę polskich władz wobec tak złożonej sytuacji społecznej ziemi szczecińskiej.

Kontynuując kwestie szkolnictwa mniejszości żydowskiej w powojennej Polsce, poruszane przez dr A. Bartczak, dr hab. Andrzej Rykała, prof. Uniwersytetu Łódzkiego, przedstawił w ujęciu geograficznym losy Szkoły im. Icchaka Lejba Pereca w Łodzi (referat: „Szkoła im. Icchaka Lejba Pereca w Łodzi na tle szkolnictwa Centralnego Komitetu Żydów w Polsce – ujęcie geograficzne”). Placówka ta stanowiła przykład szkoły mniejszościowej, której losy ściśle spłoty się z losami całej mniejszości żydowskiej – od powojennej odbudowy, procesu organizowania się i ujednolicania, przez czas rozkwitu aktywności i rozwoju społecznego, po upadek i zamknięcie związane z masową emigracją polskich Żydów z kraju w wyniku wydarzeń Marca 1968 r.

Reprezentująca Akademię Zamojską w Zamościu dr Ewa Pogorzała wygłosiła referat „Polityka oświatowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców po 1989 r.”. Referentka przedstawiła model uregulowania praw oświatowych mniejszości narodowych w polskim prawodawstwie, a także ukazała dane liczbowe dotyczące uczniów uczestniczących w edukacji języka mniejszości narodowych i etnicznych, wskazując na ich względną stabilność. Ponadto zaprezentowała nowy trend w polskiej oświacie, jakim jest dy-

namiczny wzrost kształcenia dzieci cudzoziemców i obywateli polskich wracających do kraju z emigracji, a także wyzwania, jakie niesie za sobą dla systemu edukacji przyjęcie uchodźców wojennych z Ukrainy.

Obrady pierwszego dnia konferencji zamknęła prowadzona przez dr M. Mieczkowską dyskusja.

W drugim dniu obrad konferencji (18 maja 2023 r.) kontynuowano panel „Aktualne problemy szkolnictwa mniejszości narodowych”. Część pierwszą obrad prowadziła również dr M. Mieczkowska z Uniwersytetu Szczecińskiego.

Obrady tego dnia otworzył prof. Dalibor Sokolović z Uniwersytetu w Belgradzie, który wystąpił w języku polskim z referatem „Szkolnictwo w języku słowackim w Wojwodinie”. Prof. Sokolović przedstawił dzieje i aktualną sytuację mniejszości słowackiej w Wojwodinie – autonomicznym okręgu w północnej Serbii. Omówił również szkolnictwo słowackie na poziomach od przedszkolnego do uniwersyteckiego w regionie. Przedstawił wyniki badań pokazujące, że w edukacji język słowacki jest używany w niedostatecznym stopniu, pomimo iż edukacja w języku ojczystym stanowi dla Słowaków w Wojwodinie ważny element tożsamości etnicznej Słowaków w tym regionie. Wskazał też na elementy, które mogły by wzmocnić sytuację tożsamościową i językową serbskich Słowaków.

Profesor Uniwersytetu Szczecińskiego dr hab. Janusz Mieczkowski poruszył temat szkolnictwa mniejszościowego z punktu widzenia obrad sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych (tytuł referatu „Szkolnictwo dla mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce na forum sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych”). Prof. Mieczkowski skupił się przede wszystkim na kwestii sporu wokół rozporządzenia ministra edukacji i nauki Przemysława Czarnka ograniczającego finansowanie nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej, który jako spór o charakterze politycznym przeniósł się również do polskiego sejmu.

Referat „Instytucje edukacyjne a języki mniejszości w świetle badań

socjologicznych Instytutu Śląskiego” przedstawiła profesor Uniwersytetu Opolskiego dr hab. Teresa Sołdra-Gwiżdż. Omówiła w nim badania socjologów związanych z Instytutem Śląskim na przestrzeni całej jego historii – od przedwojennych badań Jana Szczepańskiego z okresu, gdy Instytut miał swą siedzibę w Katowicach, przez prace Polskiej Komisji Socjograficznej na powojennej Opolszczyźnie po liczne programy badawcze z lat 90 XX. Prof. Sołdra-Gwiżdż skupiła się głównie na badaniach nad instytucjami edukacyjnymi w zakresie edukacji regionalnej i mniejszościowej.

Natomiast dr Marek Mazurkiewicz, również przedstawiciel Uniwersytetu Opolskiego oraz Instytutu Śląskiego wygłosił referat „Edukacja mniejszości narodowych w roli zakładnika populistycznej polityki? Zmiany w organizacji i poziomie finansowania edukacji języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowych z perspektywy krajowej i międzynarodowej”. Podjął on trudny temat aktualnej sytuacji nauczania języka niemieckiego jako języka mniejszości narodowej w kontekście polityki polskich władz i decyzji ministra edukacji narodowej i nauki Przemysława Czarnka, która ograniczyła finansowanie tych lekcji z trzech przewidzianych ministerialnym rozporządzeniem, do jednej godziny tygodniowo, podczas gdy finansowanie nauczania języków innych mniejszości narodowych i etnicznych pozostawiono w dotychczasowym wymiarze.

Ostatnia część obrad drugiego dnia konferencji dotyczyła mniejszości narodowych we współczesnej edukacji, a przewodniczyła jej dr Agnieszka Misiurska z Instytutu Śląskiego.

Profesor Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim dr hab. Beata Anna Orłowska przedstawiła referat „Dokąd zmierzamy? Współczesne wyzwania szkolnictwa mniejszościowego”. Autorka zaprezentowała nowe pojęcie i definicję – etnobezpieczeństwa jako elementu bezpieczeństwa kulturowego. Skupiła się na wyzwaniu, jakie przed współczesną edukacją postawiła wojna na Ukrainie i fala uchodźców wojennych przybyła do Polski, a także przedstawiła badania nad efek-

tami „zanurzenia w języku polskim” pochodzących z Ukrainy uczniów oraz oczekiwania, jakie stawiane są nauczycielom jako przewodnikom po wielokulturowej rzeczywistości.

Pracownica Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Z. Herberta w Gorzowie Wielkopolskim mgr Klaudia Makasów zaprezentowała referat „Wieża Babel 3.0 – Akulturacja i immersja językowa dzieci uchodźczych z Ukrainy determinantem wielojęzyczności”. Autorka omówiła definicje etnopedagogiki i wspomnianego wyżej etnobebezpieczeństwa przez pryzmat obecności ukraińskich dzieci w polskiej szkole. W części empirycznej mgr K. Makasów zaprezentowała projekty realizowane przez swoją placówkę macierzystą, przeznaczone dla ukraińskich dzieci uchodźczych w Gorzowie Wielkopolskim, zwłaszcza z zakresu edukacji językowej.

Obrady konferencyjne zamknął referat przygotowany przez mgr Annę Jedynek-Wypych z II Liceum Ogólnokształcącego im. Zbigniewa Herberta w Brzegu „Kwestia mniejszości narodowych i etnicznych w wybranych podręcznikach do przedmiotów Historia i teraźniejszość oraz Wiedza o społeczeństwie w szkole ponadpodstawowej”. Autorka, z punktu widzenia praktyka, przedstawiła obecność tematyki mniejszościowej na kartach podręczników z wiedzy o społeczeństwie oraz historii i teraźniejszości, i skontatowała, że treści te są obecne w podręcznikach, lecz w różnym stopniu i zazwyczaj, poza danymi statystycznymi, nieopatrzone komentarzem.

Drugi dzień obrad konferencji „Wielojęzyczność w przestrzeni publicznej. Śląsk i Łużyce na tle krajowym i europejskim” poświęconej mniejszościowemu szkolnictwu zamknęła dyskusja dotycząca obecności, znaczenia i problemów mniejszości narodowych w Polsce i wyzwania, jakie stają przed szkolnictwem mniejszościowym. Narodził się również wniosek o konieczności kontynuacji badań nad wielojęzycznością w przestrzeni publicznej na Śląsku, Łużycach i również na szerszych kontekstach, które to badania być może zaowocują kolejnymi interdyscyplinarnymi konferencjami.

NASI AUTORZY

Tadeusz Lewaszkiewicz – prof. dr hab., Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
lewtad@interia.pl

Agnieszka Misiurska – Instytut Śląski
a.misiurska@instytutslaski.pl

Piotr Pałys – dr hab., Instytut Śląski
p.palys@instytutslaski.pl